tiszatáj

1977. FEBR. * 31. ÉVF.

2

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRI INTÉZET

Németh László Olvasónaplójából; Deme László, Domokos Mátyás, Páskándi Géza, Tornai József esszéje; Csatári Dániel: Legendák és mítoszok nélkül; Ács Margit novellája

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**

Szerkesztőség: 6740 Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-670. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Budapest, József nádor tér 1. sz.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 6 forint. Előfizetési díj: negyedévre 18, fél évre 36, egy évre 72 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25916.**

ISSN 0133 1167

77-5345 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József

Tartalom

XXXI. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

1977. FEBRUÁR

NÉMETH LÁSZLÓ: Olvasónapló (Móricz Zsigmond szerkesztő úr, Két dráma, Az építészet világforradalma, Bertaux: Az emberi nem mutációja, A régi Közel-Kelet művészetéről, Simone Weil) 3
PÁSKÁNDI GÉZA: Egy „kihívó" betűrím (esszé) 22
TORNAI JÓZSEF: A Heisenberg-élmény (esszé) 28
BELOHORSZKY PÁL: „Émelygős"-e Sartre százada? (esszé) 34
DOMOKOS MÁTYÁS: Konok gyurma a világ (Bari Károlyról — többször és sokféleképpen) 37
DEME LÁSZLÓ: Nyelvi gondok — három szinten (esszé) 45

*

ÁCS MARGIT: Párás, meleg szél (elbeszélés) 49
SERFŐZŐ SIMON versei: Szolgáltuk volna, Több hitet 66
JÁNOSY ISTVÁN versei: Rákóczi Rodostóban rágondol Szienyavszka hercegnőre, Sóhaj 67
ACZÉL GÉZA versei: Tenyérnyi szép nyugalom, Üzenet a mikrokozmoszból 69
SÁRÁNDI JÓZSEF versei: Séta a télben, Közérzetem ... 70
GYŐRI LÁSZLÓ: Bérház (vers) 71

TANULMÁNY

CSATÁRI DÁNIEL: Legendák és mítoszok nélkül (A népi kollégiumi mozgalom társadalmi, politikai szerepe) 72

KRITIKA

VEKERDI LÁSZLÓ: Két új Téka-kötetről 81
VASY GÉZA: Balázs József: Koportos 86
MÁRKUS BÉLA: Balázs József: Fábián Bálint találkozása Istennel 90

MŰVÉSZET

Zene

NIKOLÉNYI ISTVÁN: Szegedi zenei hét a rádióban ... 93

Bartalis János (1893—1976) 96

Szerkesztői asztal 96

ILLUSZTRÁCIÓ

PLUGOR SÁNDOR cinkkarcai a 21., 27., 85. és 95. oldalon

NÉMETH LÁSZLÓ

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM

Olvasónapló

(1968—69)

MÓRICZ ZSIGMOND SZERKESZTŐ ÚR

Móricz Zsigmond halálának huszonötödik évfordulóján a rádió engem is felszólított valami megemlékezésre. Újat természetesen nem adhattam, de hozzájárultam, hogy Móricz-könyvecském egyik fejezetét magnóra mondjam. Az elsőt választották, amelyben Egymás felé címen közeledésünk történetét beszélem el. Néhány nappal az előadás elhangzása után Móricz Virágtól kaptam meleg, dicsérő levelet. Az évfordulói írások közül az enyém az egyetlen, amely a rokonokban nem keltett ellentmondást — derűje sehol sem bántó, az apja is mosolygott volna: hát én meg ilyen novella vagyok? Azt észre sem vette Virág, hogy ez a megdicsért, alkalminak hitt írás huszonöt éve készült, fájdalom és emlék friss melegében, tán nem is ismerte a könyvet vagy annyira más szemmel olvasta, hogy most újnak vélte. A tévedésből lett egy kis haszon is: jutalmul megküldte új könyvét, a Móricz Zsigmond szerkesztő urat, amelyben a Móricz Nyugat-szerkesztőségére vonatkozó írásokat gyűjtötte össze, kommentálta a maga emlékeivel.

Öregedő íróval többször megtörténik, hogy azzal, aminek maga is részese vagy legalább tanúja volt, mint irodalomtörténettel kerül szembe. Az ilyen találkozás többnyire lehangoló; az embernek még kiigazítani sincs kedve, olyan orvosolhatatlan optikával néz rá az ismerős kép. A Móricz Zsigmond szerkesztő úr nem okoz ekkora csalódást, sőt igen termékenyen egészíti ki, amit a kettős szerkesztőségről, sőt magáról Móricz Zsigmondról tudtam. Pedig rám nézve is sorsdöntő volt az a három év, de tán épp azért, mint a maga megbokrosodott lovát fékező lovas, csak összefüggéstelen képet kaptam oldalt sandításaimba, a mellettem nyergelőkről. Osvát Ernő halálát, mely Móricz előtt a szerkesztői pályát megnyitotta, egy beszélgetés rögzíti az emlékezetében: mialatt a lánya holtteste fölött a halálra készült, mi (mint ezt másnap megdöbbenve állapítottam meg) Babitséknál egy őszi délután őt, mint szerkesztőt kritizáltuk. Arról, hogy az új Nyugatba — a Babits Mihály parcellájába — én is adtam valamit, homályos emlékem van: most látom, hogy a nevezetes József Attila-cikk is köztük volt, melyet később többet emlegettek, mint egész kritikai munkásságom együttvéve. Karácsony után, már tüdőbajom ürügyén, Olaszországba utaztunk. Visszajövet Bécsben ért a Baumgarten-díj híre. S abban a három hónapban, melyet Virág a szerkesztő reménykorának nevez, a kislányom hathetes haldoklását figyeltem, majd friss érzékenységem a Baumgarten-díj miatt rámszakadt támadásokat kapta, melynek a díj visszaadásával vetettem véget. Babitscsal szemben is volt elégedetlenség bennem, mert a Nyugat helyett a bevált Napkeletbe helyeztem át a súlypontom, s írtam egy éven át a külföld íróit bemutató Kritikai Naplót. Mialatt Móricz szerkesztő úr a kiadóhivatalt veszi át és első rohamát kapja, én a Gyászon dolgozhattam. A nagy életre támasztó kísérlet, a Nagy Endre vezette Nyugat Barátok Köre két délután emlékével

maradt meg az emlékezetemben. Az egyiken az Új enciklopédia című írásom olvastam fel, melynek egyetlen visszhangja akkoriban Kodolányi támadása volt, aki már nem tudom miért, Feuerbachot kérte számon rajtam s a jelenlevő Babitson; a másikon Kassák támadott meg a regényéről írt kritika miatt. 1931 tavaszán-nyarán jelent meg a Nyugatban az új nemzedékről szóló tanulmánysorozatom, melyet Babits a derekán lefújt. Ezt érik Hevesi, Féja támadásai; a Móricznak írt őszi levél, melyet a Virág könyve közöl, teljesen elmerült az egyéb reményekbe és kétségbeesésekbe. A Nyugat huszonöt éves jubileuma, mely a lapnak anyagi s erkölcsi bukás, nekem a nemzedék együttes bemutatkozása, a felém áramló szimpátia révén az öröm közjátéka lett, ebben a nehéz esztendőben, melyben először jöttem rá, hogy a magyar irodalomban nincs keresnivalóm. Móricz íratott velem a fiatal prózaírók antológiájába, mely az ő szerkesztésében jelent meg, s oly súlyos deficittel járt. Én ezt a cikket is akkori örömömnek, a nemzedék-összeverődés látványának szántam. Babits azonban megrótt érte. Ez az első írásod, amellyel nem értek egyet — ezeknek a Móricz-epigonoknak ostor kell. A Nyugat-jubileumon is, emlékszem, szegény Gellért Oszkárnak hogy kellett méricskélnie, ki hol üljön, s mit vezessen be, hogy a libikóka a két szerkesztő között egységben álljon. Különben épp ennek az emléknek köszönhetem a legsúlyosabb sértést, amit pályámon becsült helyről kaptam. 1932 tavaszán végeztem írói pályámmal, magamnak írtam, mint ilyenkor többnyire, boldog voltam; ekkor jelent meg Gulyás Pál visszaszólító tanulmánya, s született meg levelezésünkből a Tanú gondolata, amelyet a fuldokló Móricz is említ a Kecskeméti Nyomda ajánlatával kapcsolatban — azt is ez a Tóth László adja ki. Móricz szerkesztőségének utolsó fél éve a Tanú első három számával, az esszéírói gőz fénykorával esik egybe. Ez a mámor engedett meg egy célzást Aristophanes-tanulmányomban: „Aischylos s Euripides úgy versenyeznek az első helyért, mint Babits és Móricz a Nyugat huszonöt éves ünnepélyén." Erre mondta Babits az eltiprás szándékában írt kritikájában, hogy folyóiratomnak cselédszobaszaga van.

A volt munkatársnak, ennyiből is kitetszik, nem sok jó emléke van a kettős szerkesztés korszakáról. A Napkeletben, akármilyen távol állt tőlem a szerkesztője, jobb otthont, képességeim kibontakoztatására alkalmasabb teret találhattam. Móricz vállalkozása, mert hisz elsősorban az ő vállalkozása volt az új Nyugat, ennek ellenére mégiscsak nagy lépés volt: az a fölszabadulás a magyar irodalom történetében, amely a harmincas-negyvenes évek gazdag, közszellemteremtő irodalmának a föltétele volt, itt kezdődött az ő igazgatásával, vergődésével, toborzó munkájával.

A régi Nyugatnak, mint azt a húsz évi évfordulóra megírtam, volt egy írói s egy szervező, impresszário rétege s a kettőt nem ugyanaz az ösztön, kollektív indulat irányította s az egyik akadályává vált annak, hogy a művekben elkészült gyógy- és serkentő szerek a nemzet vérkeringésébe eljussanak. Az előfizetők megmozgatása persze nehezebben ment, mint a régi források bedugítása, s az új Nyugatnak, mint minden hasonló vállalkozásnak, két fronton kellett küzdenie, de Móricz zászlóbontása, az országjáró útjai, az erkölcsi siker, amellyel jártak: mégiscsak azt jelentette, hogy a magyar író gyámok, tolmácsok, félremagyarázók nélkül akar természetes közönségével találkozni. Móricz Virág könyvének érdeme, hogy betekintést enged apja szerkesztői programjába. S az a népi irodalom közegén át egészen másnak fest, mint az Osvát-hagyományok s a Babits-igények felől nézve, amely a szószék méltóságát féltette az életet templomba citáló prédikátoroktól. Móricz nemcsak ifjúságában volt az ország első falukutató őse, azóta is forgatta, járta az országot, s nem könyv és elmélet, hanem tapasztalat és élmény adta föl neki a problémáit. Egyetlen papírlapon összeírt folyóirattémákban ott van szinte minden, amit a szociográfiai írók felvetettek. „Egyke... Elektrifikáció... Amerikai kivándorlás... A magyar gyümölcs... A tiszazugiak... A szik újra terem... A nemesített

búza... A parlament alkonya... Nagy- és kisbirtokosok kérdése... Magyarország parasztország... Az autodidaktáké a jövő... Történelmi revízió... A magyar őskor... Stb." Ezeknek a problémáknak akart ő az Osvát Nyugatából folyóiratot csinálni, ezekhez Babits és a Baumgarten-díj varázslatában egyfelé tekintő fiatal írók közt írót találni.

Az ember hajlandó volna azt gondolni, hogy Móricz Zsigmond programja korán jött, hogy csak a népmozgalom korában ért meg a közvélemény rá, ezért maradt mesebeli szám a kétezer előfizető, az Osváttól átvett megháromszorozása. De ha a Nyugat apályt talált is, rábocsátotta a dagályra is a szerkesztői hajóját tíz év múlva, mint a Kelet Népe szerkesztője, s azokban az években, amelyekben Püski Sándor megsokszorozta a fogékony magyar olvasók számát, a Kelet Népe megint csak a szerkesztő végső erőfeszítésével, ingyen munkatárssal vergődött el, nem is három évet. A vállalkozás még hősibb volt, írói szempontból még termékenyebb, de az anyagi kudarc is súlyosabb. Az okot a lap túlméretezett terhei s előfizetési ára, s sokféle irigység, ellenérzés mellett Móricz üzletemberi hozzáállásában keresném. Inkább van képességem az üzletre, mint a filozófiára, jegyzi fel az újdonsült szerkesztő. Írók jönnek össze néha, s a vitáikat elméleti kérdésekről úgy hallgatom, mint egy üzletember. Hadd vitatkozzanak, nekem dolgoznak. De tán épp az üzletemberben, az üzletemberségről alkotott fogalmaiban volt a hiba. Van egy magyar pszeudorealista típus, amelyik azt gondolja: ha boldogulni akarok, alkalmazkodnom kell a környező világhoz, kitanulnom a fogásait. S elemzi, tanulja, hirdeti másoknak is. Ilyen pszeudorealista volt a keserű, doktriner Szabó Lőrinc, s üzleti dolgokban ilyen Móricz Zsigmond, csak ő sokkal temperamentumosabb, naivabb. Akiben ösztön volt, a gyerekkortól szerzett tapasztalat, amit ők eltanulni, utánozni akartak — előbb mosolygott, mint ők megszólaltak — s nemcsak ők, az is, akiben humor volt. Móricz Zsigmondnak már az ötletgazdagsága is gyanús volt, a sokféle, amit a lap fellendítésére kitalált. Némelyik meg — például a nagy verbuválás, melyben a tőkések, püspökök, kiadók is bennfoglaltattak — határozottan veszedelmes; nemzeti koncentráció hirdetésétől nemcsak a Bíró Lajosok bokrosodtak meg, de a felvidéki Sarlós-ifjak is. Folyóiratot csak úgy volt értelme akkoriban indítani, ahogy én indítottam a Tanút, végső elszánásból, a kimondható és kimondhatatlan iránti felelősségből. Móricz maga sorolja föl többször is indítékait. A humanisztikus indulat, mint a Nyugat s a belőle élő Gellért család megmentése, a magyar irodalom megmozgatása mellett azonban ott volt az üzletemberi önbizalom is, hogy ő, akinek a színdarabját, a Légy jó mindhaláligot ezrek nézték meg akkoriban, jövedelmező vállalkozást csinál a Nyugatból. A húszezer pengő, amivel Gellért kecsegteti, Simonyi Mária biztatására, olyasféle szerepet játszott ebben a lapindításban, mint az 50 000 rubeles költekezés Puskinéban. — „Nálam minden az írásfeladat — írja egy reggelen, amelyen a magányosság rémületével ébredt. — S számomra minden és mindenki írásanyag. Csak addig érdekel, amíg figyelem, aztán utálom. Az írás kedvéért képes vagyok kedvesnek, szépnek, vidámnak látni az embereket — ha már nem bírok dolgozni, otthagyom, s unom. Nemcsak közönyös, terhemre van." Itt a magyarázata annak, amit olyan jellemzőnek éreztem rá, a világnak mosolygó patriarcha maszk s a komor ukrán arc, amely felhőátvonulásában kikomorul belőle.

De Móricz Virág könyvében tán nem az a legérdekesebb, amit a szerkesztőségről meghallunk, még az sem, amit ott, ahol a naplók nem segítik, a két feleség, Janka és Simonyi Mária s a harmadik, a homályból nemrég előkerült Magos Olga szerepéről, viszonyáról elmond (ezt más forrásokból s magukból a művekből úgyis ismerem), hanem a bepillantás, amit ennek a lángésznek — nem is a műhelyébe, de szinte az agyába nyerünk. A könyv egy kincsre hívja fel a figyelmet: Móricz Zsigmond naplóira. Az a számomra is meglepő, hogy ilyen vad naplóvezető volt — amit én legkétségbeesettebb éveimben is csak

harminc-negyvenszer tettem meg, amikor azzal egy drámát lehetett megspórolnom, őneki szinte naponta jött, nemcsak dühe és öröme, de elraktározandó ábrázolnivalója, amit az írógépbe beleverjen vagy belekopogtasson. Aki kételkedik benne, amit én már eleinte éreztem, hogy ő az egyetlen lángész, akivel dolgom volt (tán még Szabó Lőrincben voltak így benne a lángelmei sajátságok), az a Móricz Virág könyvéből beláthatja. A lángész a feladathoz szükséges képességeken kívül emberfeletti energia, melyet akarva vagy akaratlan egy célra tud, kénytelen összpontosítani. Az energia tömegéről képet ad ez a három év, amelyben a Nyugat szerkesztője a lap fenntartásával járó gondokon, utakon, tanácskozásokon kívül most a maga s felesége ínségre jutott családja, a hozzáragadt vagy húsz-harminc ember életét kénytelen figyelni — hogy milyen aprólékossággal, a Virághoz írt leveleiből látjuk; írja a kiadónak tárcáit, s közben könyvtárnyi művet is kisajtol magából. Ez az az idő, amikor színésznő felesége s regényei megcsappant kelendősége a színház felé fordítja érdeklődését, reményét: 34-ben öt színdarabot ír, a szerkesztőség alatt készül a Magyar Elektra, a Szépasszony kocsisa. Kerek Ferkó átírásán s számításaiban megcsalódva, e vergődés második felében írja A nagy fejedelmet, a Forr a bort, s az Erdély után a másik legtöbbre becsült művét, a Boldog embert, a Nyugatbeli tanulmányok gépelt halmáról nem beszélve. A szenvedély, ami ezt az energiát a testéből-agyából kiszívja, az írás kényszere. Azt mondhatnánk, még a jóságát is ez veszi bérbe. „Mert én magam nem fuldoklok, aki fuldoklik, mindenki rámtapad" — panaszkodik. De az, hogy a pénzszerző nem tudja levakarni őket, az író köré egész seregeket állít modellekből. Egy vízvezetéket épít Leányfalun, amelynél Károly, az öccse s egy napszámos van mellette. Ennek a napszámosnak a szájából folyik a tolla alá a Boldog ember. Móricz Virág szépen mutatja ki, hogy a Rokonokban, de még A nagy fejedelemben is mennyit köszönhet a szerkesztőségnek. Azt, hogy Bethlen Gábor két asszony közti vergődése a Móricz regénye, eddig is tudtuk, de hogy a Nyugat-szerkesztő üzletemberi bölcsességéből finomabb csatornákon mennyi szívódott fel Bethlen Gábor országsáfári bölcsességébe, az itt derül ki.

Móricz Virágnak magának is el kellett érni a szerkesztő Móricz életkorába, hogy ezt a prometheusi összekapaszkodást, életet faló markolást s ezt az írással szerzett diadalérzetet ennyire megértse. Könyvének azonban van még egy érdeme a szememben: közreadott a könyvében olyan mondatokat, amelyeket nem ismertem, de nagyon jellemzőek. Például apja véleményét a Nyugatról: „Sose gondoltam rá, hogy a Nyugat szerkesztője legyek, de különösen azért nem, mert egészen másképp gondolkozom a magyar sorsról és a magyar kultúráról, mint Ignotus, Osvát és Fenyő. A Nyugatot még olvasni sem tudtam húsz éven át." Osvát közölte őt, mert az irodalmiság lefegyverezte. „Egy írásom volt összesen, amit visszaadott azzal, hogy ezt a közönsége nem értené meg; ez egy vezércikk volt a magyar faj tragikus sorsáról. Különben eltűrte a nemzeti tartalmat az irodalmi forma miatt. Úgy is tekintettem, ahogy az idegen kritikát, a külföldit." Aki ennek a két lehetőségnek a folytatásaként olvassa, amit itt Ignotusról, Molnár Ferencről, sőt a felhasznált Nagy Endréről (kabarégiccsek szerzője) talál a naplókban, az láthatja, hogy Móricz nem ment addig hangoskodásban, hogy ne is gondolja, amiről nem beszélt. Két bejegyzését nem állhatom meg (annyira elevenbe vág), hogy ide ne jegyezzem. Az egyik a huszadik századi magyar dráma elnyomásán háborog; a másik, irodalmunk külföldi visszhangján: „... nem járja, hogy (külföldön) csak egy pár olyan írónak jut hír, akinek alig van köze a magyar irodalomhoz és sikerük nem dicsőség a magyarságnak". S mindjárt a magyarázat: „Az irodalom mindig csak a nemzeté... Míg a másik, az élvezőké egy homogén réteget talál."

KÉT DRÁMA

Időnként rákényszerítem magam, hogy húzodozásomat Brechttől rádióban, könyvben ellenőrizzem. Gyanakszom magamra, hogy a körülötte folyó földagasztó propaganda tart vissza attól, hogy érdemeit méltányoljam. Most a Szecsuáni jólelkeket olvastam, melyet egyik legjobb darabjaként emlegettek. Nálunk ezt az elsők között mutatták be, szegény Gellért Bandi abba bukott bele.

A Szecsuáni jólélek dramatizált mese, vagy ahogy a szerzője nevezi: példázat. Az istenek vándorútra kelnek, megnézni, van-e még jó ember a földön. Egyet találnak, egy utcalányt, aki a tőlük kapott pénzen trafikosné lesz és annyi szerencsétlen, rosszhiszemű ember akaszkodik a jóságára, hogy a tönkremenéstől csak egy szigorú, jó üzleti érzékű nagybácsi mentheti meg. De ez a nagybácsi is őmaga: álarcban. A jóság nem élhet meg egy kis időnkénti keménység nélkül. Ez a példázat — vagy inkább közhely — a színpadon úgy terem nem közönséges elevenséget, hogy a szerző rengeteg apró jelenetre töri szét a történetet, bemutatja a vízárust, akinél a három főisten szállás után tudakozódik, Sen Fet az utcalányt, aki megosztja szállását velük, hajnali távozásukat, az ajándékot, az ezer dolláron vett trafikot, s az oda sereglő ingyenélőket; egy előjáték, tíz szín, s ugyanannyi közjáték; ha a szereplőknek kedvük támad, mint a Koldusoperában, egy kuplészerű betétet énekelnek közben, s mindazokra a fogásokra szabadságot kapnak ők és az író is, amelyek a Brecht utáni drámában szinte szokványossá válik: a közönséghez fordulnak, s felvilágosítást adnak nekik; Jani asszony fia megjavulásáról beszél az utcalánynak, s az idő megáll és visszalép, hogy a történetet (mint már Illés darabjaiban is) képekben mondhassa el. A darab érdeme: bizonyos dramaturgiai rosszalkodás, amelyet formabontásként szokás ünnepelni és ez az alakok nagy számával nem kis elevenséget teremt a színpadon. Ez az elevenség azonban, utólag vesszük észre, meglehetősen üres; alig marad vissza valami utána, a helyzetek, figurák, az irónia, amely a darabot elönti, olyan mint a példázat: hiába tették Szecsuánba, hiába öltöztették kínai klepetyusba és udvariassági formákba, közhely marad. Az egyik isten szeme körül kék monokli van, mert az emberek civódásába avatkozott: ezen a szinten mozog a szellemesség. A talmiság, s a közönségszuggerálás diadala a sikere: aki elhitte, hogy bölcsesség, ami föltárul előtte, az a képek, alakok, ötletek nyüzsgéséről is elhiszi, hogy dráma a javából; a teorisztikus, hogy huszadik századi dráma, amelyben drámát keresni, tizenkilencedik századi elmaradtság.

Sokkal jobb, bár némely tekintetben rokon természetű az a dráma, melyet a Nagyvilágból halásztam ki: Slawomir Mrozek Tangója. Jobb azért, mert valóságos a veszély, melyet a vígjáték képtelen helyzeteiben hoz elő. Olyan családot mutat be, amelyet az erkölcsi emancipáció s az intellektuális erjedés teljesen felbomlasztott: az anya nyíltan beszél arról, hogy a családba bekerült baromemberrel időnként lefekszik, a nagyanya s emlékiratai írása helyett a nagybácsi is ugyanezen alakkal pókerezik, az apa művészi kísérleteket végez, soha meg nem valósuló színpadképeket tervez, s gátlástalansága jeleként elöl nem hord gombot a nadrágján. Ilyen nadrágslicc az egész család, csak az orvostanhallgató unoka szenved az életet összetartó rendnek ettől a felbomlásától, s nagybátyját is megnyerve, harcot indít a formák visszaállítására. Unokahúgát, aki természetesnek tartaná, hogy odaadja neki magát, feleségül akarja venni, s követeli, hogy a nagymama áldását adja rájuk: közben felszarvazott apját is rákényszeríti, hogy pisztollyal törjön be felesége hálószobájába, ott azonban a házasságtörő pár helyett csak az előle bujdosó társaság pókerezik. Eljön az esküvő napja, a rendetlenségben pálló ház az unoka és a nagybácsi terrorja alatt visszanyerte századeleji polgári külsejét. Akkor azonban rájön, hogy a formák, ha nincs mögöttük eszme, üres vázak; eszmét kell tehát keresni, eszme

azonban nincs, hacsak a hatalom nem. Ez az, amit a maga diktatúrájával rá akar kényszeríteni a családra, de amikor a menyasszonya megmondja, hogy reggel lefeküdt ő is kicsit a család baromemberével (akiben az erjedt család az autentikusságot csodálja), a hatalom emberéhez méltatlan siránkozásba, dühöngésbe tör ki s a vége az, hogy Eilek leüti, s maga veszi át a család fölött a hatalmat. A tangót ő s a vezetésébe belesimuló Eugencia járják, miközben a függöny alágördül.

A darab nem formabontó, három szabályos felvonásból áll — s amint látjuk, van drámai hangja is —, a formák bomlásával, a kötelező züllöttséggel szembeszegülő fiatal akár egy tragédia hőse is lehetne, ha az író az efféle vállalkozást eleve bohózatnak nem tekintené. Amiben ez a színdarab modern, az a túlzás, amely mögött egy kétségbeesett röhögés feszül. A szoba rendetlensége olyan méretű, hogy a nagypapa ravatalát, bár réges-rég meghalt, még mindig nem takarították el, s a szigorú unoka arra kergeti fel a kártyázáson ért nagyanyját, hogy komolyabb dolgokról elmélkedjék. Ezzel meg van adva a túlzás mértéke, amelyre az újabb és újabb túlzásoknak, azoknak a jeleneteknek, ahol a fiú házasodni, a lány közösülni akar, az apa féltékenységre szorításának, a nagymama áldásának, Artúr leütésének, a tangónak — új és új —, egyre kifejezőbb túlzásokkal kell rálicitálnia.

A darabot itt is, mint a Szecsuáni jólélekben, az irónia pergeti, de míg ott csak a szerző ötletességét bizonyítja, itt emlékezetbe ragadó képeket teremt, melyekben mintha a kor törne ki az önmaga fölötti groteszk dührohamra emlékeztető kacagásban. Slawomir Mrozek 37 éves, drámaírónak fiatal ember. Megírhatná ugyanennek a tárgynak a komoly variensét, egész variáns sorát is. Mért érzem, hogy ez nem fog megtörténni? Mi köti: az eredetiség meghaladt receptje, vagy alkati adottság? Vagy a kor valóban túl rohadt ahhoz, hogy az igényesség életünk értelmét kereshesse benne? S az írói felismerés is csak mint tovább erjesztő hathat benne?

AZ ÉPÍTÉSZET VILÁGFORRADALMA

Az építészet világforradalma a század egyik legsikeresebb mozgalma s a mi nemzedékünk életét végigkísérő élmény volt. Bár kibontakozását Magyarországon sok minden késleltette — a neobarokk ízlés, a világválság alatt az építkezések leállása, a háború —, nekem igen korán fel kellett figyelnem rá. Egyik osztálytársam, Árkay Bertalan, a Városmajori templom építője, az új irány egyik teoretikusan fölkészült úttörője volt. Ő építette 1935-ben a mi Törökvész úti házunkat is, mely mint építtetőt, majd lakót is rákényszerített, hogy az új irány elveivel, s az újfajta épülettel, mint emberi miliővel is foglalkozzam. Úgy, hogy amikor néhány év múlva egy építész ismerősöm egy anketon (melynek „Milyen legyen a magyar építészet" címet adta) hozzászólásra szólított föl, azon már mint a probléma ismerője foglalhattam össze gyakorlatban, vitában, szemlélődés közben kialakult álláspontomat.

A sztálini korszak ugyanakkor, amikor lakó- és gyártelepek építésére új nagy alkalmat adott, a bizantinus igényeivel, másolást kötelező példáival az új építészet hódítását újabb évtizeden át gátolta. De az, hogy az építészet forradalma végül a szocialista országokba is betört, s győzött, egyetemes érvényének legszebb bizonyítéka. S elég televíziónézőnek lennünk, hogy elterjedésének a méreteiről fogalmat nyerjünk.

Dél-Amerikában egy új fővárost építettek diadala bekoronázásául, Japánban, a Közel-Keleten, sőt Ázsia más részeiben is a modernséget az ő szállodái, gyárépületei képviselik, Észak-Amerikáról, s Európa más országairól nem is

szólva. Nem tudom, van-e értékesebb, jobbra törő szellemi divatja ennek a századnak, amely ennyi nyomot hagyott volna a világ arculatán. Épp ezért Amerikát járt lányom csomagjában örömmel emeltem föl a kis Pelikán-könyvet, I. M. Richards Modern Architecture-jét, amely tíz kis íve nemcsak az építészeti forradalom tömör életrajzát adja, de a legfontosabb lépcsőket jelző 60—70 épület fényképével, alapjaival világosabbá tett méltatását.

A modern építészet forradalma abban különbözik a társművészetek huszadik századi mozgalmaitól, hogy ez nem a korhangulat diktálta divat, hanem valóságos forradalom, amely szinte marxi módon függ össze a „termelő erők" változásával, új szükségletek és új anyagok, termelési eljárások tolták mintegy maguk előtt az úttörőit. Az új szükségleteket a modern nagyváros teremtette meg; a gyárak, állomásépületek, hangárok, a városközpontok térkihasználása, a várost szegő lakótelepek. Új építőanyagok keletkeztek: az acél, mint épületváz s a terhelést törés nélkül viselő vasbeton, az üveg és a fedő anyagok, s amit a vegytan még nyújtani tud. Arról, hogy ezekből soha nem látott épületfajták támadhassanak, s azok üzemben tarthatók legyenek, az épülettel szövetkező gépipar, az épületgépészet gondoskodott. Felhőkarcoló nem volt építhető lift nélkül, s lakótelepek gyorsabban nőnek fel előregyártott elemekből. Amit az új szükségletek s az új technika itt találtak: a 19. század időszerűtlen építészete volt, amely mint valami kosztümbe, különféle történeti stílusokba bújtatta épületeit — ezen kellett áttörni az anyag diktálta logikával és az új építészetnek sokszor meglepő, s többnyire ridegnek érzett alakzataival, melyekben a máshoz szokott szem inkább geometriai testeket látott, mint emberlakta épületeket.

Az új építészet előfutárai, főként Angliában már a 19. században föllelhetők, vagy a fölöslegest hántják le, mint a glasgow-i művészeti iskola az épületről, vagy új anyagok alkalmazásában mutatnak előremutató merészséget, mint a Hyde parkbeli kiállítás vas-üveg „kristálycsarnoka", s az 1889-es párizsi kiállítás gépcsarnoka. Az új építészet igazi kibontakozása azonban csak az első világháborút követő két évtizedben következik be, s törekvéseit nagy távlatból három névvel lehetne jellemezni. A weimari Németországban osztrák példára nagy lakótelep-építések folytak, s ez adott alkalmat Walter Gropiusnak, hogy elveit a gyakorlatban, mint az új technika alkalmazásában úttörő Henri Van de Velde utóda, ellenőrizhesse a weimari képzőművészeti iskolán; megépíti a dessaui Bauhaust, az új építészet mintaművét, egyetemféléjét. A funkcionalista jelző, mellyel Le Corbusier illette a maga művészetét, jobban illik Gropiusra: a Bauhaus terveiről száműzte mindazt, amit a rendeltetése nem igazol, ugyanakkor egy nagy Gesamtkunsttá is igyekszik tenni az épületet, melyben monumentális és díszítő művészet közt eltűnik a határ, a tanulók, mint kézművesek sajátítják el a részművészetek technikáját. Míg Gropius az új építészet doktriner irányának a képviselője, aki az épületben a logika szigorát akarja látni, a svájci származású, de franciává vált Le Corbusier a képzelet embere, aki az új anyagok, technikai lehetőségek kihasználásával valami eddig soha nem látottat, a természetet is igyekszik a tájba épületként behajtani, mint a marseille-i United' Habitation, egyetlen megvalósult városház, mely 1600 embert szorít függő boltsorokat is tartalmazó 16 emeletén a függőleges életre, vagy a ronchampi zarándokkápolna, amely szoborként mintázza meg az épületet. A harmadik irány vezéralakja az amerikai Frank Lloyd Wright, aki elszigetelt úttörőként dolgozott hazájában, s Oak parkbeli háza már 1901-ben megmutatta, hogy lehet az új anyag diktálta stílust a környezettel összhangba hozni. Míg Le Corbusier kihívja a természetet, Wright összhangban igyekszik maradni. Richardsnak az a néhány mondata, mely a három irány veszélyét írja le, jól jellemzi a különbségeket. Le Corbusier romantikus geometriája a kubista fegyelmével félős, hogy meddő formai absztrakciókban vagy akadémikus formulák felújításában merül ki. Ugyanez a hajlam jellemzi

a Bauhaus iskola még doktrinerebb modernizmusát. Ezzel szemben Wright természetközelibb építésze arra hajlamos, hogy technikai-társadalmi problémák elől egy „arts and crafts" idealizmusba menekedjünk. A szerző, bár létrejöttét, uralmát kikerülhetetlennek tartja, nem elfogult az új építészet iránt. Ez akkor tűnik ki, amikor a 18. szazad építészetével állítja szembe. Az akkori szükségletet az is kielégítette, díszítéseinek megvolt a funkcionális értelme is, s volt egy nagy előnye: egy kiforrt ízlésű vezetőréteg diktálta, s receptjeit a legkisebb kőművesmester is át tudta venni, nyersebb kidolgozásra kényszerülten, néha még eredetibbé tette. A magas ízlés úgy csordult alá a paraszti hajlékig, mint több emeletes barokk kertek kagylóiba a víz. Az új építészetnek az elveianyagai épp ily kötelezőek, de az uralkodó ízlés, amely felhasználja, világra szüli, elterjedésében is a kísérletezés állapotában van. Acél—üveglap—betonépítészet, ha az emberi lélek át nem járja: hideg kalickába zárja az életet. Ez volt az, amit annak idején én is láttam. Az új építészet tiszta lap, az a nagy érdeme, de a rajz, akármilyen halvány is, vagy hiányzik belőle, vagy az arányok durva fizikája pótolta. Azt, ami szükséges, lehető, az ízlésnek kell emberivé tenni.

Egy kicsiség: az erkély napéhes korunkban követelmény. De milyen ízlástelenül lógnak, ugranak ki, tarka műanyag, vagy rozsdás, hideg bádoglemezekkel a legtöbb házon. Pedig vannak meggyőző példák (budai sétáimon látom), hogy diszkréten is lehet elhelyezni. A két szomszédos lakás együtt alkothat egy bemélyedést s a ház frontját finoman tagoló, de nem daraboló kiugrást. Az arányok nemes játéka, melyhez újabban a színeké járul, a legjobb iskola a nagy felületek haránt tagolására, s a köztük élők ízlésnevelésére. A másik, az épületeket összekötő kertek. Házat, de nemcsak házat, minden épületet csak kerttel szabadna tervezni; a zöldet is belekalkulálva a fehérbe. Néhány évet egy olyan OTP-házban éltem le, ahol a két lakóházzal, a nagy sarki tornyaival s a kisebb mellékutcára nézővel együtt tervezték meg nagy ízléssel a kétoldalt körülfogott, s a régi fákat is megkímélő kertet; a fűtés, az ajtók, a parketta nem volt valami kiváló, de akinek el kellett költöznie (nemcsak én), mégis szívfájással ment el — soha nem lesz ilyen öröm az ablakon kipillantani.

Válhatik-e az az építészet, melyet a termelés igényei s lehetőségei hívtak életre, nemzetivé? Az a kérdés ez, melyre több mint negyedszázada válaszolnom kellett. Olyasformán, ahogy az Iparművészeti Múzeum építője, a sok tekintetben úttörő Lechner Ödön elképzelte — alig. De mint a három úttörő építész jellemzése mutatta: a temperamentum, a kínálkozó utak közti választásban mégiscsak érvényesül. S ahogy könyvünk az új építészet terjedését végigkíséri; klíma, építőanyag, embertermészet beleszólására, mely végül az egyetemes építészetet teszi — ha úgy tetszik — nemzetivé, más példákat is találunk. S nem Brasília nagy parádés építészetére gondolok, inkább az északi államokra, a svéd építészetre például, amely a modernségre is rákényszerítette házias hajlamait, s a bőviben levő épületfát; vagy akár Finnországra, ahol egy nagy építész, Alvar Alto a tájék figyelembevételével, fűből és téglából teremtette meg Säynätsalo építészeti remekműnek számító városközpontját.

BERTAUX: AZ EMBERI NÉM MUTÁCIÓJA

Az Irgalom német fordítónője küldte meg Pierre Bertaux könyvét. Figyelemkeltő cím: Az emberi nem mutációja — franciából ültették németre s nyilván sokat beszélnek róla, a küldője ezért lett kíváncsi a véleményemre.

Én furcsán jártam a könyvvel: a szerzője egyre gyanúsabbá vált előttem, letenni azonban nem tudtam, amíg el nem olvastam. A gyanú a fellépésnek szólt, amellyel mintha a világérdeklődés megmozgatására választotta volna a

jelszavát s csoportosította a maga és mások gondolatait, a lázas figyelem a maga gondolatainak, amelyek világos fogalmazásban, megnőtt hitellel ugrottak minduntalan elém. Az író az utószóban tételekbe foglalja felismeréseit. Az első, hogy az emberi nem, Teilhard de Chardin szavával, egy nagy esemény, fejlődésében okvetlen bekövetkező sorsdöntő ugrás előtt áll. A másik, hogy ez a változás a szó biológiai értelmében is mutáció lesz. A további hat tétel inkább a mutáció szó megszelídítésére szolgál. A mutáció, ahogy azt tanultuk, az öröklött tulajdonságokban, az Erbgutban bekövetkezett hirtelen, látszólag indokolatlan változás, a genetika szerint új fajt csak ez hozhat létre, nem a lamarcki alkalmazkodás. Én már gimnáziumi tanítványaim előtt is kimondtam a sejtést, hogy mutáció és alkalmazkodás közt a genetikusok előbb-utóbb megtalálják a fajtateremtő kapcsot, a létfeltételhez való alkalmazkodás fajtateremtő szerepe oly nyilvánvaló. Bertaux szerint ez már meg is történt. Az emberi mutációt is ilyen példátlan változás hozza majd létre — egy irányba mutató kisebb mutációk láncolataként. Az is kiderült, hogy a mutáció nemcsak anatómiai, de biokémiai, sőt még a lelki folyamatoknak is biokémiai alapjuk van, ami pszichés változásokban is megnyilvánulhat. Sőt, mint egyhelyütt megtudjuk, a szociális rend mélyreható átalakulása is mutációnak számít — a méh, amely nem rajokba verődne, nem méh. Az emberiség mutációja mindezekkel a megszorításokkal alig jelent többet, minthogy a kiszabott változás után az emberi nem más lesz, mint ma. A tétel persze még így megszelídítve is indokolttá teszi, hogy a jövő jóslatoktól az efféle tudományos előjelzésig megtett útnak külön fejezetet szenteljen.

A mi fiatal korunkban részben Spengler, részben az első világháború, majd a gazdasági válság hatásaként nagy világirodalom fejlődött ki, amely az európai civilizációt féltette-temette; Pierre Bertaux könyve, bár ő maga megrögzött optimistának vallja magát, annak a jele, hogy Nyugaton egy új, még apokaliptikusabb világirodalom van fellobbanóban, amely már az egész emberi nemet állítja egy közvetlen közelbe került vagy-vagy elé, amelynek egyik fele az emberi nem teljes pusztulása, a másik: ki mit ajánl vagy jövendöl, Bertaux esetében a szakadékot átugró mutáció. Ezt a válságirodalmat kétségkívül az atombomba indította el, a nagy Eseménynek azonban, mint Bertaux is bizonyítja, akkor is be kell következnie, nem is olyan soká, két-három nemzedék alatt, ha az nem az atombombák következménye. Kevésbé hatásosan fogalmazva, az emberiségnek, ha fenn akar maradni, olyan feladatokat kell megoldania, olyan nevelést kell megvalósítania, amire pillanatnyilag nem látszik képesnek. Azt, hogy ezt a megoldást a biológia fogja egy új, a nehézségeken úrrá váló emberfaj kimutálásával szolgáltatni, önkényes feltevésnek tartom, s e könyv szerintem inkább arra alkalom, hogy régi gondolataimat, aggodalmaimat, melyeket e könyv érvelése megmozgatott, fölsorakoztassam s fölöttük szemlét tartsunk.

Az őstörténetről szóló tanulmányomban használtam először a történelem gyorsulása kifejezést. Ami a paleolitben százezer év, az lett a neolitben tízezer, a nagy civilizációk korában ezer, a természettudományában száz esztendő. Az emberiség egymaga elindította keréken ül, amely mint az angolparki, egyre gyorsabban forog alatta, s félős, hogy kiveti. A kifejezést a magam csinálmányának tartottam, Bertaux könyvében látom, hogy nemcsak ő, mások is operálnak vele. Bertaux szerint a lomhább emberi természet képtelen ehhez a mai gyorsuláshoz alkalmazkodni; erre kell a biológiai ugrás, mely az őstörténeti lényt a maga korába viszi... A gyorsulás következményei közül nekem kettő volt a legszembetűnőbb: az egymás mellett élő nagy civilizációk kora véget ért, az emberiség egy olyan civilizációba került, amelynek félelmetes technikai vértezete, „áldásai" ellenére, a régiek lélekgondozását, történeti melegét egyelőre még nem tudta szolgáltatni. Ugyanakkor, amikor az emberiség s mitológiai jele a tudományban s eszközében, a technikában eggyé vált, félel-

metesen növekszik benne egy szakadék, amely az új civilizációban otthonosabbá vált népeket választja el a nehezen beilleszkedőktől. Az iparosítás sikeres végbevitele olyan erényeket követel, amelyek a 18. századi Angliában egy sajátos történeti folyamat eredményeként alakultak ki. Ezeket az erényeket a többi nép különböző mértékben s különböző áldozatok árán sajátította el: a németek, s tán a japánok is erényeik egy részét adták érte, az oroszok új vallássá avatták, anélkül, hogy igazán birtokába kerültek volna, a színes népek nagy része, a hinduk, indonézek, dél-amerikaiak, négerek, történeti lemaradásukat természetük lemaradásával, úgy látszik, fokozzák. A gazdag és szegény népek közt a jólét különbözősége egyre aggasztóbb lesz; Bertaux adata szerint a világ tápanyagainak kétharmadát a túltáplált egyharmad fogyasztja el, míg a kétharmad az éhség határán él. A világ így egy olyan városhoz kezd hasonlítani, ahol a koplaló proletariátus gyilkolásra készen szimatolja a jólétükbe belerohadt gazdagok lakomáit.

Fokozza ezt a meghasonlást az emberi nem növő szaporasága, melyet a nyersanyag termelése csak a legfejlettebb s kevésbé szapora országokban tud követni, de ott is egy rablógazdaság formájában. Ez a szaporaság önmagában is előjele lehet, mint több állatfajnál láttuk, a kipusztulásnak, de ha az efféle bizonytalan analógiákat mellőzzük is, világos veszély, hogy a rohamosan szaporodó faj szükséglete s bolygónk energiakészletének a kizsákmányolása, mégha új s főként tápanyagos forrásokat tárnak is fel, egy-két nemzedék alatt a gazdag világrészek dáridójának is véget vet, ha a világ kétharmada az anyagszegénységet más módon nem kényszeríti közben rájuk. (A kínai program lényegében, úgy hiszem, ebben foglalható össze.) A túlhajszolt termelés nemcsak a föld raktárait éli fel — elhasználja a földet, bepiszkítja a levegőt (a CO_2 százalék máris megnőtt a légkörben), megbontja az élővilág, az emberszervezet egyensúlyát: a sokszorosáig szaporodott emberiségnek egy elszegényedett, ártalmassá tett föld marad haldoklása helyéül. Az emberi ész s a természet közt az utóbbi századokban hallatlan párbaj alakult ki. A természet leigázása, az ember hatalmába hajtása: ezt olvastuk egyre kevésbé diadalmas hangsúllyal a legfrissebb brossúrákban is. De a természet lesz a legszívósabb ellenfél: s visszaütései ott ülnek, ahol azt nem vártuk. A Tisza-szabályozás számunkra, magyarok számára, jelképes figyelmeztetés lehetett, hogy a természettel csínján kell bánni: a mocsarak kiszáradtak, de virágzik a szik. S ez így van szinte minden területen. Nagyszerű gyógyszereket fedezünk fel — a mellékhatások, amelyeket az orvos lassacskán felfedez, tán nem is meríti ki minden hatásukat. Azt, hogy ezt írhatom, annak köszönhetem, hogy a betegségem kordában tartásában a kemikáliák hatását meg tudtam kerülni. A vívmányaiban vakon bízó ráció úgy elpuskázhatja a leigázott természetet, hogy az emberiség csak éhenhalhat, elnyomorulhat rajta.

Ennek az elnyomorodásnak megvannak a civilizációinkban a jól kirajzolható útjai, nemcsak a szegénység irányában. Hogy az éhező kétharmad hogy nyomorodik el, azt megmutatták már az élő csontvázak, akik Gandhi lelkét nyomták hétszázezer falujában. De a jólétnek is megvan a népeket sújtó elnyomorodása. Bertaux szerint az emberi képességek a cromagnoni ember óta, aki minden dolgoknak elindítója volt, meredeken mennek lefelé. Az ipari civilizációban, a közműveltség látszólagos emelkedése ellenére, ez az esés is meggyorsul. Az emberi agy szinte védtelen a rázáporozó benyomásokkal, ahogy ma mondják, „információkkal" szemben. Hogy ez milyen súlyos veszély, én már akkor éreztem, amikor pedagógiai célomul azt tűztem ki, hogy a művelődés legfontosabb szerepe a védekezés, az agyunkat elborító információkban rendet tartani, a szemetet ismeretté rendezni. Az agy viasz voltával, a benyomások kényszerű megőrzésével él vissza a propaganda: a kereskedelmi, politikai, sőt a kulturális; a kábító záporból ez csinál butító fürdőt, amely végül az ítélő erőt is kiáztatja. Nem véd meg ez ellen a tudatos ellenszegülés, az ítélet helyét

a zsigerekbe szorult makacsság foglalja el, s a propaganda e sündisznóállást is kijátssza. Sajátságos bumerángként, az intelligencia hanyatlását idézik elő az intelligencia ragyogó alkotásai, a gépek is: amihez képzett munkás kellett, az ő jóvoltukból egy betanított munkás is elvégzi, s ez nemcsak az ipar végrehajtó zónájában van így; — ha igaz a paradoxon, hogy minél okosabbak a gondolkozó gépek, annál butább emberek használhatják őket, akkor az intelligencia pusztulása ellen a társadalomnak legfontosabb, legmagasabb rendű ténykedése: a szervezés sem szegez megfelelő ingert. A dolgozó ember képességeinek, s képzettségének egy részével vesz részt napi munkájában, a többi sorvadásra van ítélve. A szabad idő növekedése csak sietteti ezt a nyomorodást. Bertaux a szabad idő problémáját a másik oldalról, a szükséges munkaidő felől fogja meg; csaknem az én szavaimmal mondja, hogy az ember csak a nyolc órán túli munkaidőben azonosul a munkájával: a négy-ötórás munkaidőben mindig meg lesz a hasadás, a freudi „ich" és az „es" közt. Én annak idején a „minőségforradalom" lényegének tekintettem, hogy az ember napja nagy részében fényes, kedve szerinti munkát végezhessen: iskolaorvosi munkámat is azért alakítottam át a Medve utcai polgári szellemében, hogy a puszta kenyérkereset négy-öt órai robotját kidobhassam az életemből s betegségem legnagyobb csapása az volt, hogy a kielégüléshez szükséges tizenkét órai munkát félelmetesen összezsugorította. Hobbikkal nem lehet pótolni azt a munkát, amelyet a társadalom nagy közmunkája oszt ki szerepként újjongó hajlamainknak. Hogy a növő szabad idő, a szórakozások gépesítése, propagandisztikus fölhasználása a tömegbutításnak milyen tökéletes eszközét fejlesztheti ki, arra világszerte a televízió története lehet a példa.

Bertaux egy-egy fejezetet szán könyvében azoknak a jelenségeknek, amelyek a nagy eseménnyel járó változásban az emberiségnek új arculatot adnak majd. Ha feltevései igazak, úgy a mutáció is az emberi intelligencia zuhanásszerű hanyatlásával jár majd. Bertaux szerint az új emberiség szakít a halott kultúrával, mint valami szeméttől, tisztul meg a halottaitól, s ami engem legjobban megdöbbent, nemcsak a közvetlen őseitől, de a történelemtudomány nagyjaitól is, akiknek az észbentartása, emlékük ápolása nagy agysejttömeget kötne le. Ezzel föladná azt, amit én a műveltség, a szellemi rendtartás legfontosabb jelének éreztem, hogy az ember azt a történeti helyet, amelyen nemzetiségével, osztályhelyzetével, munkájával áll, fejlődésben értse meg. Bealkonyul ebben az új emberiségben az egyéniségnek, az emberek közt vállalt szerepnek, a személyiségnek is. A kitűnés etikáját az észrevétlenség etikája váltja fel; az, hogy teamek, s nem kiugró kutatók érik el az eredményeket, ebbe a részletmunkába beszürkülő becsvágynak a jelképe. A munkagépeivel mintegy maga építi, szervezi magát, s az emberi lelemény feladata annyi lesz, hogy az épülő óhaját kilesse, a zökkenőkön továbbsegítse. Míg a tetteket kívánó történelmi kor továbblökői, hősei a férfiak voltak, az új emberiség megint női jellegű lesz, a férfiak csak mint a női élet függvényei kapnak benne szerepet, ami persze nem azt jelentené, hogy az emberek kozmikus összefüggései, melyeket valóban a nők képviselnek, biztosabbá válnak, hanem, hogy az élet fényét, érdekét a szexualitás fogja jelenteni.

No de nem akarom Bertaux-t a mutáció megjósolásában követni, még akkor sem, ha ez a mutáció csak a mai társadalom futó lépéseit összegezi a nagy esemény ugrásává. Én azokban a jelenségekben, melyeknek a veszélyét a Tanú-évek óta látom, nem a biológiai ugrás szükségét, hanem feladatokat látok, amelyeket az emberiség vagy meg tud oldani, vagy sem. A történelem gyorsulása szerintem is a történelem megszűnése felé vezet, aminek két fő feltétele a háború kiküszöbölése, s a technikailag egybefűzött emberi civilizáció tartalmi feltöltése. Ezért emeltem ki a szovjet párt programjából a „verseny" gondolatát, mint amely a háború szerepét átveheti, s Gandhi stratégiájából a satiagrahát, mint ami az igazság melletti kiállást fegyver nélkül is lehe-

tővé teszi. A világcivilizációvá szélesedett európai civilizációnak tartalmában, rezonanciájában is ki kell szélesednie, nemcsak gépet, fegyvert kell adnia a színeseknek, de otthont, megértést a bennük tovább élő őseinknek. A magyar irodalom s részben a magam írói munkássága elé is ezért írtam ezt az új, Európa alatti rétegeket bevonó harmónia és teljességelőállítást programul. Feladat a népsűrűsödés s a nyersanyagtermelés egymást metsző görbéjén is a születésszabályozást úgy szabályozni, hogy az a népek életerejét meg ne törje; a nyersanyagtermelés elosztását úgy növelni, hogy abból az elmaradt népek ne csak mint alamizsnakapók, de mint termelők részesedjenek. A ráció túlzott, s veszélyes önbizalmát az újkor tapasztalati ellentmondásai az élet kiszámíthatatlanságának nagyobb tisztelete az intelligencia s vele az emberi nem hanyatlását ellensúlyozhatná. Az embernek olyan műveltséget, testi-lelki kondíciót adni, hogy ura s ne terméke legyen a maga teremtette világnak: ez volt — a kis, szűk magyar színpadon is — munkásságom célja a Tanú éveiben, mint vásárhelyi tanárnak, s ez erőmhöz mérten most, nyugdíjas koromban is. A történelem gyorsulását semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy egy embernek egy élet folyamán háromszor kellett műveltségét a kívánalmakhoz hozzáigazítani, s hogy ezt még most, betegen, megfogyott felfogó s befogadó képességgel (amikor ez már inkább csak jelképes reflexió lehet) sem tartja fölöslegesnek.

A RÉGI KÖZEL-KELET MŰVÉSZETÉRŐL

SETON LLOYD: THE ART OF THE ANCIENT NEAR EAST

Egy időben nem egészen alaptalanul az terjedt el, hogy engem a múlt században s azóta feltűnt nem európai civilizációk története s művészete érdekel leginkább. Az ajándékhozó családi ünnepeken ingek és nyakkendők helyett ilyen természetű könyvekkel s albumokkal próbáltak meglepni, melyek közt, minthogy egyik lányom Kanadában, majd Indiában lakott, a másik pedig az Egyesült Államokból ösztöndíjas éve zsákmányaként egy kisebb könyvtárral futott haza, több érdekes munka is került, melynek a megszerzése némi tájékozottságot és valutát is kívánt. Mindezek közül az első küldemény, Seton Lloyd: A régi Közel-Kelet művészetéről szóló, elég bőven illusztrált, mégis alig háromszáz oldalas munkája volt a legkülönb. Most olvasom el harmadízben, de úgy érzem, hogy ha erről a három-négyezer évről, amellyel annyit foglalkoztam, végleges képet akarnék omló emlékezetembe rögzíteni, kívülről kéne megtanulnom. Nem is értem, annyi mindent lefordító könyvkiadásunk hogy nem talált még rá.

A könyv szerzője az ankarai angol archeológiai intézet igazgatója, benn él tehát a régészet gyakorlatában, de mégsem mint régészkedőt, inkább a pedagógust dicsérem: a feltárások leírásában sehol sem talál alkalmat a maga leleteire hivatkozni, mint magyarázó pedig szinte tanítványi alázattal H. Francfort több könyvére hivatkozik, mint akit a közel-keleti civilizációk születéstörténetében a legilletékesebb szakértőnek tekint. A könyv érdeme szakmai bennfentessége ellenére inkább pedagógiai: nem ismerek könyvet, amely ilyen összetett, évezredeket átölelő témát ilyen részletismerettel s ilyen magas szempontból, ilyen tömören tekintene át. Nemcsak a maga történelemképét építő öreg diákot érdekelheti hát a könyv tartalmával, de az ismereteit tovább adó pedagógust is módszerével.

Ami a bevezetőben meghódít: a szerző tisztában van tárgya nagyságával, s e nagyság tudatát át is tudja ránk ragasztani. A kultúrák története a múlt század embere számára a görögökkel kezdődött; Homérosznál húzódott a határ, amely a belülről érthető kapcsolatokkal hozzánk fűzött emlékeket a közel-

keleti civilizációk nyomaitól, amelyeket kuriózumként nézett, s téves indításként értelmezett, elválasztotta. Az utolsó száz, s még inkább ötven év régészete s művészetmagyarázata ezt a határt tolta két-háromezer évvel előbbre, ott, ahol az őstörténet tárgyi maradványokban származtatott kultúráiból az embert jellemző vívmányok, a sophoklesi nyelv, sebes gondolat s városlakó szokások — tehát az, amit a civilizációknak hívnak — előállott. Az előzményeket s Seton Lloyd stílusát jól jellemzi a bekezdés: Nemzedékünk őstörténészei otthonossá tettek az egymást követő szakaszokkal, melyeken a civilizáció folyamata végigment: átmenet a legelemibb gazdagságról, az élelemgyűjtőről, a rendszeres gazdálkodás első, elszórt kísérleteire, az újabb kőkorszak forradalma, amely a letelepedett közösség rendezett életét a nomádlét múlékony rögtönzésével helyettesítette. A korszak új társadalmi osztályokat hívott létre, mint az iparosok, akiket különös hozzájárulásul fölmentett a mezőgazdasági munkák alól, vagy a regemondók, s zenészek, akik az emberek gondolatait sarkallták. Eztán következett a falusi egységek szövetsége, kölcsönös segítségre, s gyámolításra s egyiknek, mint vezetőnek az elismertetése. A város eszméje még nagyobb bonyolultság kilátásaival, s egy városállam politikai szervezete ekkor nem volt már messze. A döntő lépést a kőkorszaki serdülésből a felnőtt állapotot jelentő civilizációk felé az emberiség a termékeny félhold két pontján igen rövid, nemzedékekben számítható idő alatt vitte véghez. Ennek a lépésnek a megragadása az egyiptomi és sumér művészetben s azt ezt követők elemzése a következő harmadfélezredben adja a téma példátlan nagyságát.

A történet egy rejtéllyel kezdődik. A két civilizáció csak a negyedik évezred utolsó századában gyűrődik fel — az egyiptomi, a fáraók előtti gerzai s a mezopotámiai, az úgynevezett „írás előtti" — valójában már írást ismerő — kultúrában, de meglepő hasonlóságokkal, melyeket valami közös faktor nélkül nehéz megmagyarázni. De mi ez, amikor a népek közt, melyeknek a kiválósága hozta létre, még antropológiai rokonság sincsen, sem érintkezés kimutatható. Eddigi tudásunk szerint csak a nehéz környezet sarkallása lehetett az; Egyiptomban a kiszáradás által a Nílus kanyarjába szorult s a delta iszapszigeteit megszálló nomádok civilizációteremtő létküzdelme, az Eufrátesz-delta vidékén az iráni fennsíkról leszállt sumérok nádból, iszapból vetett kalyibáikból kinövő, építkező, öntöző városállamok szívóssága. A hasonló kezdetekből a harmadik évezredben válik szét az egyiptomi s sumér jelleg. Itt a halál ellen építkező, monumentumállításban burjánzó történetiség, ott a természet elementáris erőit féltő és kérlelő mitológia s a földhöz szegzett gyakorlatiság; itt az istenséget megtestesítő fáraó urak, ott a kis városállamok királyai, főpapjai; itt a kőből rótt sírkamrák, a piramisok, ott az égetett iszapból kinövő áldozati tárgyak; még az egyszerre feltalált hieroglif írás is más célt szolgált: itt a megörökítést, ott gazdasági, adminisztratív célokat, a gyakorlatot. A harmadik évezred közepére, a 4. dinasztia alatt Egyiptomban már állnak a piramisok s a szobrászat örök mintát adott a részleteken túlemelkedett, absztrakt jelenlést hangsúlyozó alakoknak, míg ugyanebből a korból érett, élettől ihletettebb művészetnek kincseit hozták fényre a század húszas éveiben az úri királysírásatások.

Eltér a két civilizáció s művészet későbbi fejlődése is. A fáraóhatalom Egyiptomban az anarchia s idegenuralom intermezzói után is helyreáll — s a klasszikus kor mintájának a tekintélye a középső s új birodalom más hangulatú korszakában, más művészi ösztönzések közt is változatlan marad. A középső birodalom szobrai komorabban, az átélt veszély hatalmas élményével tekintenek rá; a 18. dinasztia képzőművészetén nyomot hagyott az egyiptomi Erzsébet királynő, Hapsepel fáraónő feminin lénye s a krétai hatás, majd a szakadár fáraó, Akneton aszketikus forradalma, de az ezredéveshez ragaszkodó konzervativizmusnak minden kísérletből van mihez visszatérnie. A sumér művészet a semita akkád penetrációval csak gazdagodik s bár a babiloni művé-

szeknek egy ezredév múltán is lesznek újra virágzó helyi maradványai, tovább fejlődni, újat létrehozni csak kisugárzási területén — Anatólia bronzkori civilizációjában, majd az indogermán hettiták városépítészetében s az első évezred elején Asszíria fénykorában a szárnyas oroszlánokkal őrzött palotában — tud. A civilizált Kelet három ezredéves történetének a perzsák vetnek véget, akik agyagedényeik, szőtteseik mintáival már a mezopotámiai korai művészetet is megtermékenyítették s most, hogy harcias szellemük az ősi civilizációk virágzását leverte, Susa és Persepolis oszlopaiban, reliefjeiben, ékszereiben művészeti értékeiknek is nyomát hagyták.

Seton Lloyd nemcsak kitűnő térképét adja ennek a háromezrednyi történeti s művészeti tájnak, de időt szorít a képzőművészeti s történeti viták felelevenítésének is. Scheffer német tudós, az idegenül ható egyiptomi műemlékek megértésére történeti hátterük minél mélyebb megértését követelte, mások műalkotás-voltukban iparkodtak megragadni őket. A mi írónk, mint mestere, Francfort is, a középúton marad; könyvében a történelmi vázlat megbízható, de a művészetet nem tekinti a történelem melléktermékének, ami abban is megnyilvánul, hogy a „fejlődés" történeti fogalmát nem húzza rá a művészet megnyilvánulásaira. Ami a művészetben lényeges, az az emberi lélek közvetlen fölcsapása valami élet s így történelem feletti felé, s vagy jelen van, vagy nincs. Ahogy a záró bekezdés mondja: a közel-keleti művészet rövid tanulmányozásában követtük az ember fejlődését, genezisét, első följegyzett teljesítményéig. De a művészet, amely annyira különbözik alkotásaitól, azt mondhatjuk mint Aphrodite, tökéletesen kelt ki teremtő élménye hullámaiból. Nem, sem technikában, sem ihletésben nem fokozatos a fejlődés, mert az egyén intelligenciából született s a tenger viharain s a középszerűség nyugalmi szakán ment át. A mi szándékunk csak az volt, hogy a tanulmány tárgyává tett civilizáció minden hullámzására fényt vetítsünk.

A könyvet kétszázötven illusztráció teszi képeskönyvvé. A képek alatt szöveg, amely a tárgyat hol mint műalkotást magyarázza, hol egy kis kor életét leheli mögé. Sensuret fáraó szobráról írja: „Csodálatos sikerrel redukál csaknem teljesen kockává egy emberi alakot, s mégis kifejezi a testformát, amint csípőin guggol, karja lágy lepel alatt feszül. A fej, s lábak részt vesznek ebben a mértani formalizmusban s közben egy élő emberi lény részei maradnak." Vagy egy hellén hajó modelljére, Mehetre sírjából: „Amikor egy gazdag egyiptomi meghalt, a sírjába odatették mindennek a mását, amire a túlvilágon szüksége lehet. Szolgák, boltok, állatok, istállók, teljes legénységgel felszerelt hajók élethű modelljeit találták bennük, amelyek eleven képet adnak a kor mindennapi életéről." A képzőművészeti munkáknak ezzel a szokásossá vált, bizonyos mértékig önállósuló műmagyarázásával szerencsésen valósítja meg az én tankönyv-elképzelésemet, amelynek a tanulnivaló része egy áttekinthető esszé, az adott dolgot az emlékezetbe hússal, vérrel feltöltő részei az áttekintésből leágazó sokszor önálló jegyzetek, idézetek... Seton Lloyd az illusztrációk tálalásával éppúgy mintája lehet a jó egyetemi tankönyvnek, mint a problémák köré tömörítő áttekintésével.

SIMONE WEIL

Simone Weil nevét Pilinszky Jánostól hallottam először. Az ő számára valóságos pótevangéliummá vált: igényességének öröm, hitének megerősítés. Később meg is ajándékozott az idézetgyűjteménnyel, melyet Thibon készített az elhalt lány írásaiból. Ez az ajándék s a verses ajánlás fölötte: (Ama kései tékozló remény, az utolsó már nem a földet látja. Mint viharokra emelt nyárderű felköltözik a halálos magasba) — nyomatékos figyelmeztetés volt, hogy

el kell mélyednem benne, milyen fontosnak tartja, hogy elolvassam. Minthogy olyan ember biztatott rá, aki a maga vallásosságáról néhány szóban többet mondott s hitelesebben mint bárki más, s aki az én vallásos élményeim határait is ismerte, kötelességemnek éreztem, hogy kedves szerzőjében, ha késve is, elmélyedjek.

Simone Weil zsidó értelmiségi családból származott, orvos apjától, úgy mondják, a jóságot örökölte, anyjától az intelligenciát. A középiskola elvégzése után az École Normale Superieurbe került, akárcsak Simone de Beauvoir, s mint a francia Eötvös Kollégium egyik csillagára emlékeznek rá. Vidéki középiskolában filozófiát tanít, amiből később a vallásossága lesz, most a politika felé hajtja. Fizetését a sztrájkoló munkásoknak adja, velük vonul fel a városháza elé, fizikai munkát vállal, hogy tapasztalatává tegye monotóniáját, a polgárháború alatt Spanyolországba is elkerül. Átváltásának a politikáról a vallásra olasz útján adja első jelét, Assisiben az oltár elé kell térdepelnie. Szívében keresztténnyé lesz, de nem keresztelkedik meg, így vállalja az egyházból kinnrekedt értékekkel, tömegekkel: görögséggel, színes világgal, egy tágabb keresztténységgel a szolidaritást. A német megszállók elől szüleivel Marseille-be menekül, majd New Yorkba, Londonba kerül, a Szabad Franciaország munkásaként azon a fejadagon él, amit otthon maradt honfitársai kapnak; lehet, hogy az önkéntes koplalás is hozzájárul, hogy a halál fiatalon, de találkozásra éretten juttassa a fényre, mely hite szerint pokol, purgatórium, paradicsom annak, aki szembe kerül vele.

Az élettörténet egy misztikusra készít elő — egy modern szent Terézre (ő maga is annak érezhette magát, mint a megismerés legmagasabb formájáról beszél a misztikáról), a kis könyv azonban minden, csak nem líra — a megtérés élménye, az Istenbe olvadás stációi, mindaz, ami egy Claudelt is himnuszokra sarkallt; hiányzik ebből a gyűjteményből — ami persze a válogatást is jellemezheti, hisz egy órjási kéziratanyagból (melyből idáig tizenegy kötetet adtak ki) szedte össze tárgyak szerint csoportosított idézeteit, amelyek az életrajz szolgáltatta személyi adatokból előbb juttatják eszünkbe a filozófiatanárnőt, mint a modern nő Isten felé rántott szenvedélyét. A misztikus égést ő filozófiai műszavak alá rejti, a könyv címében levő két szó — a pesanteur és a grâce Simone Weil szótárának két sarkalatos szava, melyeket számos más követ: s a szentenciáit csak akkor érthetjük pontosan, ha definiáltuk, hogy az űr, az elszakadás, a fény, sőt akár a jó és rossz is szókincsében pontosan mit jelent. Úgy gondolom, a vallásos élménynek ez a filozófiai műszóba szedése az, amit teológiának neveznek, s Simone Weil ebben a könyvében mint önmaga keresztténységének teológusa áll elénk. Az igaz, hogyha e teológia fegyverzete alá nézünk, különösen, ahol a kegyelem nélküli lélek önbecsapásáról beszél, egy modern sajátosságú, nem közönséges pszichológiai érzékenység dereng át rajta. Ami egészen modern ebben a szövegben, az a fogalmazás. Ez nyerhette meg Pilinszkyt is, némelyik szentenciája az ő verssoraként is elmenne. „A jó embernek nincs tapasztalata a rosszra, csak megtiltja magának, hogy gyakorolja, vagy hogy megismételje." (Hogy ez mért van így, egy másik tétele fejezi ki bővebben.) A frappáns fogalmazás öröme mindenütt nyilvánvaló, mint fogalmazó írókat gyakran, néha gyanúba is veszünk, hogy elrántja az iránytól. „A szenvedés az ember felsőbbsége Isten fölött. A megtestesülésre volt szükség, hogy ez a fölény botrányossá ne váljon." Értjük jól, mit akar mondani, szép is tán, de inkább költői, mint teológiai.

A vallásos élménynek ez a filozófiai feldolgozása, lélektani érzékenység s írói hit az, ami miatt a kötet bevezetője Simone Weilt Pascal és Kirkegaard mellé helyezi.

Pilinszky Jánosnak szerencséje van, a megtérítésre kiszemelt öreg barátjának könnyű bejárása van a pesanteur és grâce rendszerébe. Első regényemben, az Emberi Színjátékban használtam az „ellengravitáció" szót, amelyet

munkásságom első, úttörő méltatója, Gulyás Pál azonnal felkapott, kiemelt. Az emberi cselekvésnek megvan a maga mechanikája, olyan szabályszerű, következetes, mint a földi nehézkedés hatása; hősöm „ésszerűtlen" tettein végigtekintve, „abnormitása" megemésztése közben veszi észre, hogy őbenne ellenkező irányú, fölfele eső logika működik, ezt nevezi ő ellengravitációnak. Nos, a gravitáció az, amit Simone Weil is így nevez, pesanteurnek, nehézkedésnek. Az ellengravitáció meg az, amire a rég bevált szót, a grâce-t, a kegyelmet alkalmazza. A két szóhasználat mögött persze rögtön szembetűnik a különbség is. Az ellengravitáció énnálam, ha Boda Zoltánt ki is viszi az életből, természet s az erkölcs, amelyet én a fejlődésirányító szervek legmagasabbikának tekintettem, a testi fejlődés lezáródása után ő licitálja ki az ember lehetőségeit s egyre magasabb célok fele törve, ő rázza le, szputnyik módra, a nehézkedéshez szükséges okosság mechanikáját s röpíti azt, akit elkapott egy lelki kiteljesedés, az üdvözülés s ezzel a halál felé. Simone Weilnél a pesanteur s a grâce közt nincs ilyen kapcsolat, a pesanteur a természet mechanikája, a grâce a természetfölötti lélek behatolása. E behatolás föltétele egy természetellenes vákuum létrejötte a lélekben; mint a gázok, az emberi lélek is az egész rendelkezésre álló tér kitöltésére törekszik; az űr, amely a kegyelmet, a természetfölöttit beszívja, úgy keletkezik, hogy az ember megfékezi, visszatartja a léleknek ezt a természetes törekvéseit. A Boda Zoltán természetfölöttije a természet fölött, de abból alakul ki; a Simone Weil természetfölöttije mint attól idegen valami nyomul a természet legyőzése árán támadt légüres térbe.

De hát itt nem a magam ellenérzéseit, hanem a Simone Weil gondolatait próbálom követni. Ha rajtam állna, hogy a Gustave Thibon közel ezer tételből álló válogatását pedagógiai célra tovább szűrjem, az ő negyven fejezete helyett (melyeknek ilyen címei vannak mint az Űrtöltő képzelet, a Visszateremtés, décréation, a Távolság a szükséges s a jó közt, Tisztító ateizmus) három kevésbé finoman tagolt fejezetbe gyűjteném anyagom. Az első arról szólna, hogy a pesanteur törvényei közt hánykolódó lélek milyen tehetetlen az emberi élet legállandóbb járulékaival, a szenvedéssel, a balsorssal s a halál gondolatával szemben, s hogy amivel fölébük igyekszik kerülni, még a vallás vigasztalása is, mennyire képzelt és hazug. Ez a fejezet Simone Weil rendszerének tán legértékesebb része, a lélektan. A második fejezet arról gyűjtene idézeteket, hogy kell azt a bizonyos űrt, amely a természetfölöttit életünkbe szívja s minden megoldatlan gondunkra megoldást ad, énünk önkéntes megsemmisítésével, az elszakadással lelkünkbe létrehozunk. Ez Simone Weil rendszerének etikája, melyet más indokolással én is vállalhatok. A harmadik magáról a természetfölöttiről szólna, a klorofilokról, mely a fényből csinál az élet éhségének táplálékot; az lenne, ez lehetne Simone Weil metafizikája, ahová csak az követheti őt, akinek a világból kizárt másvilágba élményen alapuló bejárása van.

A lélektani rész mechanikához illően, fizikai törvényhez hasonló lélektani axiómákból indul ki. Az egyik ilyen törvény a szenvedés továbbadásának a törvénye: az ember arra vágyik, hogy más is azt szenvedje, amit ő. Ezt vagy szenvedésadással vagy részvétkeltéssel éri el. Ha olyan gyenge, hogy sem részvétet nem tud kelteni, sem mást megbántani, bajt okoz önmagának. Ez az állapot az, amikor minden szép és jó dolog egy sérelemmé válik.

Még kegyetlenebb törvény: az alacsony hajtóerők nagyobb energiájúak, mint az emelkedettek. Az energia, amelyet az emelkedett érzések szolgáltatnak, általánosságban korlátolt; ha a helyzet azt követeli, hogy az ember ezen a korláton túljusson, alacsony s energiában gazdagabb érzésekhez kell folyamodnia (mint félelem, sóvárgás, az emlékezés íze, külső megtiszteltetések). Ez magyarázza meg azoknak a tragédiáját, akiket a jó szeretete olyan útra visz, amelyen szenvedniök kell, de egy adott pillanatban elérik a korlátokat és elaljasodnak. Más törvény: A jutalom minden faja energia lefokozása. Míg az önmagunkkal való elégedettség is egy jó tett (vagy egy műalkotás) után egy

felsőbbrendű energia lefokozását jelenti. Vagy: A halálgondolat ellensúlyt kíván, s ez az ellensúly (a kegyelmet nem számítva) nem lehet más, csak egy hazugság. S itt jutottunk el Simone Weil lélekmechanikájának a legzordabb részéhez, a hazugságot teremtő képzelethez. A képzelet, Simone Weil ördöge, állandóan azon dolgozik, hogy eltömje a réseket, amelyen a kegyelem behatolhat. Az ő műve a vigasz, még a halhatatlanság is az ő dimenziója; múlt és jövő, amely korlátlan teret nyit a képzelet emelkedésének. Simone Weil egy meg nem szépített, vigasztalan, jövőtlen világot akar, amely szükségszerűen uralkodik, de épp ezért igaz. A pokol mások számára szenvedés, amelynek nincs vigasza — az ő szemében a képzelt paradicsom.

A valódi pokolnak ez a vállalása a képzelt paradicsomokkal szemben az, ami Simone Weilt huszadik századi íróvá teszi. A komor realizmus, mely inkább akar szükségszerűség nyomása alatt, mint képzelt javakért cselekedni, teremti meg a lelki állapotot a kegyelem befogadására. A további teendők: az én önkéntes megsemmisítése. Az űrteremtés etikája természetesen lemondásokból, föladásokból, elszakadásokból áll. Elsősorban az „én"-t kell elpusztítanunk magunkban. „Nincs semmink a világon, hisz a véletlen mindent elvehet, csak az, hogy azt mondhatjuk: én. Ezt kell Istennek adnunk, azaz elpusztítanunk. Az ént a végső csapás is elpusztítja — s nincs rosszabb a szerencsétlenségnél, mely kívülről pusztítja el az ént, mert akkor nem pusztíthatjuk el magunk." Az én megsemmisítése kívülről nem mehet végbe rendkívül erős lázadás nélkül. Ha az ember Isten iránti szeretetből — elutasítja ezt a lázadást, az én elpusztítása nem kívülről történik, hanem belülről, azaz a rendkívüli csapásból a kegyelemnek helyet teremtő űrteremtés lesz. Az én nem más, mint az árnyék, amit a bűn vet, s amely elállja az Isten fényének az útját. Ezért kell az egész életünkkel félreállni (effacement) „... hogy az Isten érintkezésbe kerülhessen a lényekkel, akiket a véletlen az utamra vetett s akiket szeret. Jelenlétem indiszkréció, mintha két szerelmes vagy két barát közt állnék. Nem a fiatal lány vagyok, aki jegyesét várja, hanem a harmadik alkalmatlan két jegyes közt, akinek el kell kotródni, hogy valóban együtt lehessenek." Egy másik fosztó művelet: a vágy elválasztása a tárgytól. A vágy mint energia igaz, de a tárgy hamis. Ezért kell eltérni a tárgytól, hogy egyedül az Istenre irányuljon. A vágy kioltása (buddhizmus), a nem ragaszkodás (détachement) vagy amor fati, vagy az abszolút jó vágya: ez mindég ugyanaz, kiüríteni a vágyat minden véges tartalomból, hagyni üresen, vágyni kívánság nélkül. Cselekednünk sem szabad, csak szükségszerűségből. Nem tehetek másként. Ez nem cselekedet, egyfajta passzivitás. Tett, mely nem tesz. Még az űrt sem szabad, mint sok vallás gyakorlata teszi, akaratkoncentrálással erőszakolni, hisz az akarat tárgyra irányul. Csak várni kell. „A várakozás legmagasabb fokán az, ami az Isten. Hitet és szeretetet tételez fel." Ha e fontos teremtő műveleteket egy néven akarjuk összefoglalni; a decreatiót, a teremtés visszacsinálását választanám. „Úgy veszünk részt a világ teremtésében, hogy magunkat visszateremtjük (szinte azt írom: leteremtjük). A rend helyreállítása: lebontani a teremtményt magunkban." „Ha az ember egyszer megértette, hogy semminek kell lenni, minden erőfeszítésnek a célja, hogy ne legyen semmi se." „Isten add meg, hogy semmi legyek."

Ez így előadva inkább buddhista, mint keresztény etika. Még az sem vall ez ellen, amit a világegyetemről mond: „Ha a világegyetem az a lelkemnek, ami egy másik test, halálomnak nincs több fontossága számomra, mint egy ismeretlenének." (Nem véletlen, mint írja le az atma szót egy szomszéd idézetben.) Kereszténnyé ezt Isten szeretete és kegyelme aktív voltáról szóló felfogás tehetné. De hát milyen is a Simone Weil istene?

Weil teológiájának két pontja nagyon megkönnyíti a természettudományos gondolkozású ember közeledését az ő Istenéhez. Egyik a csoda, a másik a lélek halhatatlansága. Azaz Isten tökéletességéhez az is hozzátartozik, hogy ne tör-

hesse át a természettörvények rendszerét, a csodákban hinni, ahogy szokásban van, istenkáromlás. A lélek halhatatlanságáról pedig ezt mondja: ez a hit, mert nincs hatalmunkban a lelket valóban testetlenül képzelni el. Így ez a hit valójában az élet meghosszabbodásának a hite: azaz a természet.

De van más is itt: a keresztény hit ebbe a világba rántja le a természetfölöttit. Mi a viszonya ennek az Istennek, aki a jelen nem létével van jelen a világban, hozzánk, az emberhez, miben áll az ő nagy szeretete, amelyről a kereszténység beszél? A teremtés: a szeretet aktusa... Létünk minden pillanata Isten irántunk való szeretete. De Isten nem szeretheti csak önmagát. Szeretete — önmaga szeretete rajtunk át. Így ő, aki a létet adja, a beleegyezésünket szereti bennünk, hogy ne legyünk. Azt a létet koldulja tőlünk örökösen, amelyet ad. Azért adja, hogy elkoldulja. A szükségszerűség (a természet világa) az ernyő, amit Isten vet közénk, hogy lehessünk. A mi dolgunk áttörni ezt az ernyőt, hogy ne lehessünk. „A teremtésnél Isten lemond róla, hogy minden legyen." Nekünk is le kell mondanunk, hogy valami legyünk. Ez az egyetlen számunkra adatott jó. Az ember nyeresége, hogy e lemondás közben (ha megfelelő módon, a szellemi világba emelkedve végzi): hogy amire a pesanteur világában képtelen volt, meg tudja oldani, az energiák lefokozódását megfordíthatja, új energiaforrás támad benne, a klorofil, amely lehetővé teszi, hogy a fényből táplálkozzék. A szenvedés, ahelyett, hogy bűnre ingerelne, megnemesít, a kegyelem hasznunkra válik. Az élet keresztjét képző ellentmondások összeegyeztethetővé válnak. „Ha egy hegy oldalán megyek, előbb egy tavat látok, majd néhány lépésre egy erdőt. Választani kell, vagy a tó, vagy az erdő. Ha egyszerre akarom látni a tavat és az erdőt, föllebb kell mennem. Az ember nem tud összeférhetetlen dolgokat megszerezni, csak a kegyelem." Egyedül a kegyelem adhat bátorságot, érintetlen hagyva a bátorságot.

Ez persze csak vázlata annak a „huszadik századi" buddhista kereszténységnek, amely nemcsak világképe zord realizmusában huszadik századi, de abban az erőfeszítésben is, amely az igazságot a fölülemelkedés vágyával egyeztetve, új nomenklatúrából épít üdvözülés számára lépcsőket s korlátot. A rendkívüli szellemi erőt, amelyeket ez a fiatal lány eközben kifejt, nem is a gerincét képező gondolatmenetén, mint inkább leágazásain, a problémák szélességén érzem, amelyeket érint; rövid verdiktjeinek meglepő tájékozottság s lényegbe menő ítélő erő adja a hitelt. Aki Gandhival foglalkozott, azt ez Gandhi élettörténetének egy epizódjára emlékezteti, az erőszakmentességről szóló ítélete megerősítéséül az erőszakmentesség akkor jogos, ha hatásos. Aki az értelem, az analízis gyakorlatával védte magát egy életen át indulatai jellemrontó erejével szemben, az intelligencia és kegyelem című fejezetben itt megkapja magyarázatát. „Semmi sem áll közelebb az igazi alázathoz, mint az intelligencia. Lehetetlen, hogy az ember büszke legyen az értelmére, amikor igazán él vele." Egy ilyenféle kis esszében lehetetlen fogalmat alkotni arról az ellenkezésről és helyeslésről, amit ez a könyvecske megmozdít — ahhoz egy külön Simone Weil-napló kellene. Két állásfoglalását azonban, amely a múltjához való viszonyát méri föl: mégiscsak érintenem kell. A szociális kérdésekre fordított figyelmét s idejét nem tartja elveszettnek. „A társadalmi jelenségek szemlélete épp olyan jó út, mint a világtól való visszahúzódás. Ez az, amiért nem volt hiba, hogy olyan soká jártam a politika partjain." Amihez eljutott: tökéletes ellentéte a marxizmusnak. A politika a nehézkedés törvényei közé van zárva s a legjobb, amit tehet, hogy csökkentse, ne engedje kifejlődni a rosszat. A természetfölöttivel egy ponton érintkezik a törvényben. Ez az érintkezés (a törvényben a főhatalom hatáskörében) biztosítja a társadalom egyensúlyát. „Csak az egyensúly semmisíti meg az erőt. S a társadalmi rend nem lehet csak az erők egyensúlya." A jó társadalom az lenne, ahol az államnak csak negatív szerep jut, kis nyomás a megfelelő pillanatban, a kezdődő egyensúlybomlás akadályozása. A törvényesség arra kényszeríti az embereket, hogy

azt akarják, ami van. „Az ateista materializmus szükségszerűen forradalmi, mert hogy egy abszolút jó fele fordulhasson, azt a jövőbe kell helyezni. Ilyenkor, hogy a lendület teljes legyen, szükség van egy közvetítőre az eljövendő tökéletesség s a jelen között. Ez a közvetítő a vezér, Lenin stb. . . ." A szocializmus a legyőzöttekbe, a rasszizmus a győzőkbe helyezi a jót. De a szocializmus forradalmi szárnya azokat használja föl, akik ha lenn születtek is, természetüknél fogva győztesek s így ugyanahhoz az erkölcstanhoz vezet. A modern totalitarizmus úgy viszonylik a XII. század katolikus totalitarizmusához, mint a laikus és szabadkőműves szellem a Renaissance humanizmusához. Az emberiség minden oszcillációval hanyatlik. Hová vezet ez?

Még kegyetlenebb népével, népe múltjával szemben. A kereszténységet az rontotta meg, hogy fölvette magába a zsidó múltat. Totalitárius, hódító, emberölő lett, mert ugyanannyira ragaszkodott Jehovához mint Krisztushoz, a gondviselést az Ótestamentum módján képzelte el. Rómának egyedül Izrael tudott ellenállni, mert hasonlított hozzá s a születő kereszténység így ott hordta magán a római szennyesét, már mialatt a birodalom hivatalos vallása lett. Izrael időnként felkelt az igazi monotheizmus fele, de újra és újra összeesett — s lehetetlen volt vissza nem esni, a „társistenhez".

ILLUSZTRÁCIÓ ILLYÉS GYULA DUPLA VAGY SEMMI CÍMŰ DRÁMÁJÁHOZ

PÁSKÁNDI GÉZA

Egy „kihívó" betűrím

Végre (1976. januárjában) befejeztem *Kálmán király* című történelmi drámámat. Amikor házadat befejezted, nem elégít ki, hogy végigjárod szobáit. Kimész az udvarra, aztán még messzibbre, hogy távolból is lásd: „ami messze van — az is a tied". Szeretsz rálátni, szereted távlatba vonni. Ilyenkor sok minden letisztul: elült az építkezés zaja, szemhatárod elé nem emelkednek téglarakások, deszkák, gerendák. Így vagyunk mindennel: a *megtisztító távolságban* rájövünk az arányok titkára, a tettek rugóira, a képzettársítások forrására. Most már gondolkodhatunk rajta: mi miről jutott eszünkbe.

Van ebben a színműben egy Káin- és Ábel-párhuzam.

A pillanat elemezhetetlen hőszikra-villanásában ki tudná megmondani: honnan is jön a gondolat? Sokszor olyan csekélység váltja ki, hogy szinte szégyen lenne elmondani: félned kell, hogy primitívnek néznek sznobok, vagy magukat „poeta doctus"-nak tartó férfiak. Vagy épp fordítva: épp mítoszromboló feltűnéshajhásznak, avult ízlést pukkasztó fenegyereknek vélnek. Amit az emberek szentnek vagy valami hasonlónak hisznek (például az ihlet, az alkotás idejét), arról elvárják *a kellően homályos beszédet.* Hallottam már két papot hittételekről roppant józanul beszélgetni, s közben a szolgálóasszony keresztet vetve ment ki: még hallani sem akarta, hogy jelenlétében Istenről olyan száraz hangon szólnak, mintha a téli tűzifaellátás terveit beszélnék meg. Az észérveket, a józan hangot, emelkedettség nélküli stílust, mint valami földönjárót, fenségeshez, titokszerűhöz nem illőt, nem szívesen hallgatják. A *homályhoz méltatlan hang* ez. Így vagyunk saját ötleteink, gondolataink utólagos magyarázataival is. Mégis el kell mondanom, hogy ezt a Káin és Ábel modellhasonlóságot egy közönséges kis alliteráció sugallta. Az tudniillik, hogy: Kálmán és Álmos, Káin és Ábel. (Az alliteráció csak aláhúzta történetük hasonlóságait: a két hercegi testvér egyike éppúgy a másik életére tör, mint a bibliai testvérek esetében.)

Azt bárki elfogadja, hogy minden hangi összecsendülés is képes bennünk elindítani komolyabb gondolatokhoz, képekhez vezető folyamatokat. Valakinek eszébe juthat erről: „a légy zümmög" ez a metafora: „a lét zümmög", s máris József Attila „zümmögő idejének" közelében járunk. Persze: az ilyesminek ezenkívüi még millió útja-módja van. *Alkotás-lélektanilag* (hiányzó tudományunk!), ha ekképp elemeznénk végig a magyar lírát, sok meglepő dologra jöhetnénk rá. Nyilván: mindez sok melléfogással, „délibábos" származtatással járna együtt. Nézzük azonban, ha már szóbajött: valóban olyan semmiség lenne a betűrím? Hol a helye? Magányos vagy rendszerben álló? Úgy hiszem: nem nagyot tévedek, ha azt mondom: a betűrím a költészet egyik, az *analógiás formavilágához* tartozó rímalakzat. Mi e formavilág (öntörvényű szellemi univerzum) lényege? Az ismétlés, az ismétlődés, ami a dolgok magasabb összefüggéseit, létezésbeli „jogfolytonosságát" sugallja vagy erről árulkodik, mintegy *immanens* módon is. Ha elfogadjuk, hogy minden tér időt is jelent, akkor az is természetes, hogy az ismétlődés „visszatérő" idő-tereket, téridőket (résztulajdonságok által) képvisel, illetve ezeket fejezi ki számunkra. Ezek az ismétlődések a művészeti formákon belül egyrészt tükrözői, részint pedig megsejtői azoknak a magasabb összefüggéseknek, amelyeket a világegyetem bonyolult mozgásformái jelentenek. A lírában is az ismétlődés-ismétlés egész rendszerével állunk szemben. Vegyük a költői hasonlatot. *A hasonlatban ismétlés van:* az történik ugyanis, hogy a hasonlított egyik része megismétlődik a hasonlóban. (A hasonlított alanyként viselkedik, a hasonlító pedig állítmányként, mint bármelyik jelzős szerkezet is. A „piros alma" jelzett főnévben nem az alma „lételét", *van*ságát állítom, hanem azt, hogy „piros", vagyis a milyenségét, minőségét stb. Tehát mindig

az állítmány vonatkozik az egyedire, a sajátosra, a „különösre", az *éppen-most-helyzetbe-vetettre*, míg az alany az állagra, a „vanságra", a szubsztanciálisra. Könnyű ezt megértenünk, ha e művelet „próbájaként" feltesszük a kérdést: mikor lehet egy főnév állítmány? Csak ha meghatározásként, meghatározóként áll: „János ember". Más nyelvekben: „összetett" állítmányként ez így szerepelne: „János *van* ember". Tehát: kopulával, létigével. A melléknév azonban mind az összetételekben, mind a mondatokban meghatározásként áll: „piros alma", „az alma piros". Ugyanígy minden hasonlatban — például ebben: „Arca, mint az alabástrom" — a hasonlított alanyként, a hasonlító pedig állítmányként fogható föl. Mert a második — „mint alabástrom" — határozza meg — *visszautalólag* — az elsőt, amelynek „lételése" tételezve van. Így minden hasonlat alany-állítmányi viszonyként is elemezhető, vagy pedig: e fentieket alacsonyabb szinten ismétlő „jelzős szerkezetként", például jelzett főnévi viszonyképpen. Mikrovariánsa az egyik a másiknak, a makrovariánsnak.)

Nézzük csak alaposabban az említett hasonlatot: „Arca, mint az alabástrom". Azt vesszük észre, hogy itt a „fehérség" (ezt *képviseli* az „alabástrom") az a tulajdonság, amely mind a hasonlítottban („arca"), mind a hasonlítóban („alabástrom") jelen van, tehát ismétlődik. A különbség annyi, hogy a hasonlított önmagában nyelvileg — kifejezetten nem tárná föl ezt a tulajdonságot, ezt csupán a hasonlító tárja föl, de ettől kezdve már világos: megismételt *rész*tulajdonságról van szó, amellyel a hasonlított éppúgy rendelkezik, mint a hasonlító. Visszautalólag világít rá arra, hogy ismétlődésről van szó. Hiszen valami éppen azáltal lehet „közös tulajdonság", hogy „nem egyszeri". Térben-időben nem az. Vagyis: valami ismétlődik későbbi téridőben. No már most: ezek a költői hasonlaton belüli „ismétlődéskifejezések" (mert végig így értendő) — egy szélesebb, nagyobb összefüggésrendszert sugallnak, sejtetnek vagy rajzolnak ki. Egy egész hierarchikus hasonlósági rendszert. Véletlen lenne az, hogy mindazokban az eszközökben, alakzatokban, módokban, amelyeket egy versen belül találhatunk — tetten érhető az ismétlés-ismétlődés mozzanata? Vegyük sorra: a hasonlatot már láttuk. Alacsonyabb — tehát: hangi — szinten ugyanilyen *részleges* ismétlődés van például a rímekben. A kontrasztnak (ellentétnek) „hangi fokon" a „kancsalrím" felel meg. A költői párhuzamot viszont a közeli-távoli asszonáncokkal (a nem tiszta rímekkel) társíthatjuk. A „tiszta rímeket" pedig a *kifejezett* hasonlattal (mert a párhuzam lappangó, rejtett, szemérmes hasonlat, inkább: összefüggéssejtés és -sejtetés). A lírai „azonosításnak" is megvolna a rímbeli megfelelője: az „önrím", például Ilosvai Selymes „vala-valái". (Ám ezeket a „megfeleléseket" a logikai és a költői formák összevetése után is fellelhetjük. Erről máshol.) A rímeket ilyenformán nyugodtan tekinthetjük virtuális és sejtelmes hasonlatoknak („hangi hasonlatoknak"), „hangi párhuzamoknak", „ellentéteknek", „azonosításoknak". Vagyis a képalkotó, gondolatalkotó formák „embrionális" — hangi — kistestvéreinek. A rím fogalma tehát alacsonyabb fokot kifejező „szinonímája" a hasonlatnak és társainak. (Egyébként minden rokon értelmű szó alacsonyabb vagy magasabb fokú, közelebbi, távolabbi rokonságot, minőséget, értéket stb. fejez ki minden esetben, lásd: közeli és távoli szinonímák esete.)

Az ismétlődés összefüggő versbeli rendszere azonban a képalkotó és hangi formákkal nem ért véget. Hiszen ismétlődés van magában a ritmusban, a szótagszámban, a sormetszetben, a strófák azonos sorszámában, a sorvégi rímelhelyezésben, a középrímekben, a betűrímekben, a gondolatritmusban, a refrénszerű megoldásokban, a kép- és szóismétlésekben stb. Azt vesszük észre tehát, hogy *egy vers az ismétlődések-ismétlések hierarchikus rendszerére épül:* ezen belül vannak *rejtett, és* vannak *kifejezett* (látványos) ismétlések-ismétlődések (rejtett: például a hasonlat, kifejezett: a betűrím; a rejtett: mindig képi, gondolati, félig elhallgatott; a kifejezett: mindig látványosabb és többnyire hangeffektusokkal járó; ám ugyanakkor rejtettnek — távolinak — fogható föl például a hasonlat mint ismétlés, a tiszta rímhez mint ismétléshez viszonyítva. De kifejezettnek fogható föl például a párosrím mint elhelyezés a kancsalrímmel, mint hangzással rokonítva, mert — noha más minőségek — mindkettő ugyanolyan gyors, közvetlen hangi hatásra, összecsengésre,

illetve utóbbiban ellentétes magánhangzókra stb. épülő *direkt* — látványos — *ismétlődés*. És így tovább). A versben minden „visszatérő elem" ebbe a rendszerbe sorolható és fogható. Ez az ismétlődés „együtthangzó rendszert" alkot, amely hol egyenes, hol lappangó harmónia élményét nyújtja. Létrejön így a versen belül egy öntörvényű analógiás rendszer. Ennek minden eleme *segíti-kiegészíti* egymást: alátámasztékul, illetve betetőzőül szolgál. Ezek az „ugyanaz alacsonyabb, közbülső és magasabb szinten"-ek és „ugyanaz látványos és lappangó szinten"-ek adják az együtthangzást, együttgondolást, együttérzést (vagy szimpátiát, vonzalmat; a vonzódást a nekünk kellemeshez). Ám maga a „déja vu": a „mintha már láttam, megéltem volna" is ismétlődésérzékenységünket fejezi ki. A kötöttség — ismétlődés, az ismétlődés maga az *érték*, illetve érték: az ismétlődés felismerése.

Ám nézzük a rímeket közelebbről és mélyebben (nem külsőleg, mint általában szokás).

Minden rímbeli együtthangzás hajlamos azt sugallni (intuíciónk számára), hogy rímhívó és rímfelelő között MINTHA valami jelentésbeli titkos rokonság is, rejtett lényegi összefüggés is lenne, nem csupán hangi. Metafizikai dimenziókat képes megnyitni. Ha a köznapi beszédben egy-egy véletlen szóösszecsendülés bukkan föl, vagy nem vesszük észre, vagy pedig elmosolyodunk, hiszen *az akaratlan rím komikus*, mindennapjaink nyelvében természetellenes. (Komikumát az össze nem illés adja: az emelkedettebb — szakrálisabb — versformába illő rím beletéved a „kulinárisba", „konyhai nyelvünkbe". Ezzel komikus kontraszt ugrik elénk.) Ha viszont tudatosan a sor végére illesztjük a rímet, vagy a ritmikus soron belülre, de ha csak egy jól tagolt sorba is helyezzük — *esetlegessége megszűnik*, mert egy összeillő, együtthangzó rendszerbe: „eredeti közegébe" kerül. Itt már *mintha* szükségszerű, törvényszerű lenne az, ami amott esetleges és suta volt, mert itt evidenciává nő: kiugratott, kiemelt, kitüntetett, különélete is megvillan, noha az egészet is szolgálja. *A mindennapi beszéd szavai többek között épp a rímek által ugranak át a nagyjából nivelláltból a „kitüntetettségbe"* (elvegyülés és kiválás, mint egymást hullámzóan követő, kiegészítő folyamatok). Mindezt leginkább az úgynevezett „rímversekben" lehet nyomon követni. Rímversek azok a rímek, amelyek egyedül alkotják a strófát, vagy magát az egész verset is. Leírom e két sort:

Lézengő
lét-zengő!

Túl azon, hogy értelmileg meg tudom fejteni (mondjuk: egy kóbor poétáról van szó, ki az élet dicséretét zengedezi stb.), túl tehát a lehetséges értelmezéseken, valami furcsát veszek észre: e rímpár olyan erős kohéziót hoz létre, mely szinte széttéphetetlenné teszi. Ez onnan van, hogy a két rím magában hordja az *„egészet"*: ezt a jelentést, hangulatot fellazítani nem lehet, mert ehhez el kell tüntetni magát az egész „formációt". Míg egy hosszabb rímes sort viszonylag könnyen tudunk értelmében, jelentésében, hangulatában nagyjából megtartva rímesen átfogalmazni. Rögtönözzünk ismét valamit:

Ment, hogy vegyen vásárfiát
S hozott hátán istennyilát

Fogalmazzuk át erre:

Venni indult a vásárba
S mennykővel jött a hátába

Itt nem szűnt meg a nagyjából azonos — tehát: nagyon hasonlító — értelem, hangulat, noha módosult, nem szűnt meg, mert az új variánshoz „volt miből *gazdálkodnunk*". A „rímversben" viszont soha nem lehet a szó, a tartalom, hangulat megőrzésével rímessé átalakítani két sort. Hacsak nem új rímverset írunk a két színező szinonímáiból. A fenti hosszabb sorú versben az első változat „istennyilája" tágabb

értelmű ugyan, mint a „mennykő", hisz azt úgy is lehet érteni, hogy „nem hozott semmit" (lásd: „hoztam egy istennyilát!"), míg emezt olvasva inkább arra kell gondolnunk: vihar tört ki, villám sújtotta, mégis: a másodikban sem szűnik meg a vers: módosul, tágul; szűkül ugyan értelmezhetősége, de nagyjából azonos marad. *A rímversben ugyanaz a dilemma áll elénk, mintha atomfizikusok volnánk: hogy osszukhasítsuk ezt tovább?* Tehát minél hosszabb a sor, annál nagyobb az ismétlés, a hasonló variánsok megteremtésének lehetősége, valószínűsége. Minél rövidebb ez a lehetőség, annál kisebb vagy egyenesen lehetetlenné lesz, mert „eltűnik" (?) anyagunk. (Csak szinonímákban folytatható.) Íme, a költészet elemzéséből is juthatunk az atomfizikáéhoz hasonló problémákhoz, gondolatmenetekhez és fordítva. A rím tehát eleve az elrendezettséget, nemesetlegességet sugallja, ha eredeti ismétlődési rendszerébe kerül, amelyben kiegészít és amelyben kiegészítik. Ne feledjük: az ismétlődés mint olyan, maga is a nemesetlegest fejezi ki, hiszen azt, ami „csak egyszer" (?) fordul elő, csodának vagy véletlennek vagyunk hajlamosak felfogni. Persze: a véletlen meghatározása ennél jóval bonyolultabb s némiképp más is. „Ami ismétlődik — nem lehet véletlen" — szoktuk mondani, eléggé jogosan. Meg ezt: „Nem lehet véletlen ez a hasonlóság". Vajon miért? Mert a hasonlóságban már eleve ismétlődés foglaltatik (ezt már láttuk).

Ezt a lírai ismétlődési rendszert vizsgálva eljuthatunk az ősköltészet, a rituális (szertartásköltészet) idejéig. Ennek a költészetnek az úgynevezett „varázsszavai" ismételt szavak. Mögöttük — rekonstruálható — pszichikai okok, hiedelmek, sejtelmek is lappanganak nyilván. A varázsszavak gyakori ismétlése mögött az a hiedelem is ott van, hogy a Nagy Szellem jobban megérti, meghallja, emlékezetébe vési és meghallgatja az ismételt szót, mint a nem ismételtet. Hiedelem, mondtuk. De csak ami a Nagy Szellemet illeti, mert az már, hogy valamit, ami ismétlődik, jobban megjegyzünk, emberi tapasztalat. Az ismétlés ugyanakkor az önszuggesztiót is segíti, az egyszeriség nem. A varázsló, a mondó ismétléssel inkább bele tudja magát lovalni-hergelni a szertartásba (lásd: sámánizmus stb.). Jobban meg tud „táltosodni". (A gyermek álomba ringatása is az ismétlésen alapszik: a ringatáson és bizonyos ritmusú, hangerejű kísérő szövegen.) Nézzük csak, *milyen pszichikai folyamat megy végbe az ismétlés eseteiben.* Ha egy szót csak egyszer ejtünk ki, a hallgató kénytelen az értelmére figyelni, a beszélő is (hisz éppen fogalmaz). Tehát a szó jelentése van *előtérben.* Az egyszeri ejtés az éberséget ösztönzi, hogy el ne szalasszuk az értelmét stb. Ilyenkor a tudat *értelmileg feszült:* készenlétben van. Azt veszem észre, hogy minél többször ismétlem ugyanazt a szót, annál érzéketlenebb vagyok a jelentésre (hiszen már tudom, mint jelent), így értelmem teljesen „elalszik", viszont annál érzékenyebbé válok a szó hangszínére, magasságára, erősségére, hangulati „holdudvarára" stb. A szó megszűnik hatni rám, mint valami „értelemmel" bíró és már „érzelemmel" veszem magamhoz. Az *érzelmi feszültség* lép elő. Miért ismétli ezt annyiszor? — kérdem és beleborzongok: sejtelmem dolgozni kezd. Pláne, ha suttogva kezdi, aztán erősségben mind fönnebb megy vagy hullámzik. Továbbá: azt, hogy egy-egy szót olykor kétszer is el kell mondani — megszoktam a mindennapjaimban: valaki először nem hallja jól — szavamat megismétlem. Ez természetes. Ez még a nyelv legáltalánosabb értelmi-közlő-informáló funkciójához tartozik. Ám a fenti esetben átlendültünk a nyelv sejtelmi (vagy olykor misztikus) közlő funkciójába. Az „indulat nyelvébe". Ezt az „információt" már csak indulatilag lehet magunkhoz venni. Ha egy szót tíz-hússzor ismétlünk el — ez már nem természetes. Persze, itt *bizonyos helyzetben* ejtett szavakról van szó. A sokszor is ismételt szó már rendkívüli állapot, kiugró helyzet: ez már betegség, halál, tragédia, kivételesség vagy ami ehhez közeli: a „természetfelettivel" való beszéd. Márpedig az ősember „démonokkal" (a természetfelettiekkel) hogyan is beszélne másképp varázslója tolmácsolásán keresztül, mint éppen „természetellenesen" (felettien), sokszorozással, idegtépő ismétléssel. Az őskori ismétlési „technikának" lehetett egy még ravaszabb „műhelytitka" is. A varázsszavak szinte mindig (értelmileg) érthetetlen szavak voltak. Amelyek azonban hangi hasonlóságukkal jelentéses szavakra emlékeztettek.

Vagyis eleve kényszerítették a hallgatót, hogy ésszel ne is közeledjék hozzájuk, csakis indulattal, sejtelemmel. Az „indulati megértés" szféráiba kellett lépni. (Ezzel nagyon is analóg a keresztényi *hitmeghatározás*, amely szintén az „indulati értés"-en alapszik, akárcsak ez az ősibb varázslótechnika.) Aztán meg: a *rögtönző* többet ismétel, az ismétlés szusszanót hagy a gondolatnak, erőt merít a továbbgondoláshoz, fölkészül az újabb mondatokra, az ismétlés időnyerés egy régi, már megélt idő visszakozása által, melynek alapjáról új időbe léphetek. Gondolj a szónoki ismétlésre. Erőt is ad a továbblendüléshez, közben lezár egy beszédszakaszt és egy új kezdődik. A „bevezetés—tárgyalás—befejezés" a szónoki beszéd kihasított szelete, akár a dal képlete: A—B—A. Egy kis *kör* — zártság — megteremtése ismétlés által. Némiképp a dráma hármas tagolása is hasonló.

Figyeljük csak meg ezt a bonyolult hatáskomplexust. Az érthetetlen szót egyszer mondani nem jó, mert akkor hajlamosak vagyunk azt hinni: nem jól értettük azt, ami valójában értelmes szó. Sokszor ismételni viszont azt jelenti: „megértjük, hogy nem értjük", viszont ismétlődése (plusz a szertartás hangulata, hagyománya, a helyzet stb) arra kényszerít bennünket, hogy mégis elfogadjuk, mert az ismétlődés egyben nyomatékosítás is, az ismétlődő kényszerképzetszerűen ragad belénk, az ismétlődő „nem lehet véletlen", az ismétlődés szükség- és törvényszerűt fejez ki. Ismétlés által még maga a köznapi nyelv is „különösebbé", „titokszerűbbé", „kivételesebb nyelvvé" alakulhat, legalábbis elindul, hogy azzá legyen. A varázsszóismétlés tehát amilyen primitív, épp olyan rafinált hatású technika. Egy valóságos tapasztalat talajáról indít, hogy aztán fölrepítsen az irracionális régiókba és a „feltétlen elfogadás" rabjává tegyen. A *varázsszó* „kifutó pályája" az az emberi tapasztalat, amelyet a fontos, egyszer-kétszer megismételt, hangsúlyozott szavakról mondtunk. Csak azt ismételjük, amit nem értünk, vagy nem értenek, vagy amit fontosnak tartunk, hogy jól bevéssék. Tehát egy valóságos tapasztalatra — az ismétlésre — alapozza, ahhoz kapcsolja azt, ami viszont már „értelmetlen": a varázsszót. Egy régi tapasztalat reflexkötegére épít, ennek „edényébe" önt új folyadékot. Egy eredetileg boroshordó, ha nincs benne folyadék — elszárad. Ám ha nem bort, de vizet öntünk bele, ami szintén folyadék — nem hull szét. E „reflexköteg" bizonyos értelemben éppoly tudattalan már, tudatelőtti vagy épp utáni, mint a hordó: ha tartalma van, mindegy, milyen minőségű — továbbélhet. Az említett „technika" tehát azzal, hogy úgy kezeli az értelmetlent, mintha az értelmes lenne (megismétli, aláhúzza, nyomatékosítja) — az „értelmetlen" (a varázsszöveg) az „értelmes" álruhájában lép föl. Az irracionális (értelemmel fel nem fogható, értelmen túli-felüli) a hihető *inkognitójába* kerül egy pillanatra: úgy viselkedik, mintha „értelmes" lenne. Az ismétlés ugyanakkor a rendkívüliséget, a súlyt, a fontosságot is alkalmas kifejezni. Ha valamit csak egyszer kérek — ez még nem árul el nagy szükséget. Ha egy karéj kenyerért csak egyszer szólok — még nem tudatosul, hogy nagyon éhes vagyok (hacsak nem *kiáltom:* az ismétlés viszont ugyancsak az intenzitást növeli s ha az ismétlés ráadásul *még hangerős*, s *pláne fokozó* — úgy ez a szükség *méginkább* tudatosul). Ha egy embertömeg „kenyeret és munkát" kér — sohasem egyszer ismétli el: ez az ismétlés húzza alá az „egyetemes szükséget", a „nagy éhséget", a „tömegességet", amely nem lehet véletlen (hiszen „nem egyszeri"). Egy ilyen tüntető tömeg „átörökölte" ugyan ezt az ősi ismétlési formát, csakhogy a forma elveszítette egykori vallásos, szertartásbeli, misztikus tartalmát: *az ima, a könyörgés helyét átvette a „követelés"*. Tehát itt is egy valamikori transzcendenshez kapcsolódó forma (amiről láttuk: eredetileg emberi tapasztalaton nyugszik) humánus tartalommal való újratöltésének lehetünk tanúi. Mert a tartalma lehet meghaladott a formának, attól még a forma továbbélhet, mert az emberi pszichére *általában* alapoz. Az Ismétlés-Ismétlődés képes tehát a Nagy Hiányt kifejezni, a Nagy Szükséget. Hiszen, ha a valóságban meglenne, amit óhajomban elismétlek, nem lenne szükség ismétlésre. Ilyen értelemben elmehetünk addig, hogy: *az ismétlés maga is az ismétlést igényli.* (Lásd: A vándorlíra című tanulmányom a 60-as évekből.) A „munkát és kenyeret" ismételt jelszó a munkaadás, a kenyéradás folytatását, ismétlését igényli. Nem igé-

nyelnénk annak ismétlését, amiről már nem volt kellemes vagy elég kellemes saját vagy vélt tapasztalatunk. *Az „ismételt szó" az „ismételt valóságot" kívánja vagy fejezi ki. A jó hagyományt is azért ismétlem, mert létszükségletem.* Az anyanyelveket is azért tanulják meg ismételten a nemzedékek, mert anyanyelvekre szüksége van az emberi közösségeknek, a világnak, nem csupán a „változatos univerzum"-igény miatt (mert ez igény is) nem is csupán azért, hogy „több nyelv többet lát", többet fejez ki, s részint mást is, más árnyalatot, netán más ismeretelméleti szemrést, hanem azért is, mert *a létfenntartás és a fajfenntartás alapvető emberi aspirációit át- meg átszövi, kiegészíti, segíti a megismerő-közlő-önkifejező törekvés, e felzárkózó harmadik alapvető: az anyanyelv, a megismerőigény, a „megismerve megmaradni" parancsa.* (Ez utóbbiban a nyelv, tudomány, művészet játsszák a főszerepet, míg az előbbiekben a táplálkozás, a termelés, elosztás, hagyomány, önvédelem, család, szervezettség, nemiség stb.)

Tegyük még hozzá, hogy az ősi varázslatok ismétlései, ismételt szavai, mondatai azt jelentik, hogy az isteneket ezzel már eleve antropomorffá, emberszabásúvá teszik. Hiszen: az egész ismétlés abból indul ki, hogy az ember jobban felfigyel arra, ami ismétlődik, mint arra, ami nem. Nos: ha ugyanezt a memorizálási módot tulajdonítjuk az „emberfeletti lényeknek" is — ez azt jelenti, hogy felteszem: ugyanúgy viselkednek, mint az emberek. Memorizálni, emlékezetbe vésni csakis ismétléssel lehet; láttuk: az analógiák találása sem más, mint az ismétlődők megtalálása. Az „ismétlés a tudás anyja" mondást azonban úgy is lehet és kell értelmezni: a tudás nem más, mint az ismétlődők felfedezése és megjegyzése. Az *ismételhetőség* meglelése.

Lám csak: milyen „kihívó" is volt az a kis betűrím. Messzire viheti az embert. Tudatunk vegykonyhájában a csupán hangi módok is képesek mélyebb összefüggéseket, analógiákat megidézni.

(1976. február)

ILLUSZTRÁCIÓ ILLYÉS GYULA DUPLA VAGY SEMMI CÍMŰ DRÁMÁJÁHOZ

TORNAI JÓZSEF

A Heisenberg-élmény

Nem ez az első könyv s főként nem az első tanulmány, amit tőle olvasok, most miért mégis a szokatlan állapot? Talán az is az oka, hogy Werner Heisenberg közben, sajnos, 73 éves korában meghalt, noha számomra, aki sose találkoztam vele, míg élt, ugyanolyan elevennek számít, mint annak előtte. S gondolom, a világ, a fizikai világkép, amit létrehozott, még nagyon sokáig, elviségében mindig élő marad a tudományos kutatásban, gondolkodásunkban. *A rész és egész* párbeszédei tehát nem ezért foglalkoztatnak hetek, hónapok óta. Nem, most már tudom, vagy legalábbis megpróbálom elmondani a valódi okot, okokat.

A saját költői munkásságomról, szerényebben: tevékenységemről van szó.

Heisenberg ezzel a könyvével kérdőjelet tett összes eddig megírt és meg nem írt versem mögé. De nem is jól mondom, hiszen egyetlen szava sincs ebben a könyvben, mellyel közvetlenül akár az én, akár a más írói teremtése ellen bármit is szólna. Kizárólag az én hibám, hogy olvasás közben az az érzésem támad, rossz irányba fordult az életem, másodlagos, amit én vagy mi mind csinálunk, akik írunk, festünk, faragunk, zenét szerzünk. Heisenberg éppen azt mondja egész életére visszatekintve, hogy ebben a században elsősorban a természettudományban, abban is az atomfizikai kutatásokban léptünk előre a megismerés útján. Az emberiség kiemelkedő koponyái itt hódították el megint a legtöbbet az ismeretlenből. Ahogy Fok, szovjet kutató megfogalmazza: „Tudomásul kell vennünk, hogy az atomfizika eszméi gyökeresen újak. Az elemzés föladata elől nem bújhatunk ki... A materialista filozófia legfontosabb föladata most az, hogy eszméink kincsestárába befogadja az új gondolatokat." Rutherford atommodelljétől Heisenberg kvantumtérelméletéig nagyot ugrottunk előre nemcsak egy tudományágban, a magfizikában, hanem a filozófia számos kérdésének megítélésében is: ezt mondja nekem Heisenberg könyve. És ezért érzem most úgy, hogy eltévedtem, amikor irodalomra adtam a fejem, igaz, nem tehettem másként, mert csak ez vonzott; de emiatt lemaradtam a század nagy vállalkozásáról.

Mintha Amerika fölfedezése után nem sokkal megtudnám, hogy saját hibámból nem szálltam föl Kolumbusz hajójára.

A megismerés szomját én ugyanolyan elemi emberi ösztönnek, igénynek tartom, mint a szépségét vagy a szeretetét, szerelmét; kényelmetlen érzés volt elfogadnom az ez esetben szó szerint „fizikai' tényeket. De Brogli, Bohr, Pauli, Dirac, Schrödinger (akinek néhány versét is fordítottam), Heisenberg, Fermi elméleti fizikai kutatásai valóban erősebb, pontosabb képet rajzolnak elénk a valóságról, az anyag természetéről, a lét, az ember sajátosságairól, mint a XX. századi művészet újdonságai? Az egymás után következő viták, párbeszédek, fejtegetések közben egyre inkább irigykedtem Heisenbergre és társaira. Egyszersmind büszke is lettem rájuk, költőként pedig nagyon összehúztam magam. Azt hittem, ebben az összehasonlításban illő nagyon szerénynek lennem.

És ebben megint félrefogtam.

Tévedésem azonban javamra szolgált, mert szerény összehúzódásom kikerülhetetlen töprengésre kényszerített. Újra a régi, szinte már ősrégi kérdésen kellett elgondolkodnom: „Mi a fő különbség a tudomány és a művészet között?" Hiszen csak a helyes válaszban remélhettem némi kárpótlást lemaradási érzésemre. Egyik barátommal — talán Heisenberg példájára — hosszú, makacs vitát tartottam. A több órás, autózás közben folytatott eszmecsere végeredménye ennyi volt: a tudomány elsősorban új ismereteket ad, a művészet elsősorban átélést, élményt. A művészet-

nek nem műfaji sajátossága új ismeretek szerzése. A tudósok, a fizikusok ilyenformán első helyen maradtak; tovább szorongatott kisebbségi érzésem is.

Heisenberg könyvének azonban van egy fejezete, a címe: „Viták a nyelvről (1933)". Az én különieges szempontomból ez a könyv perdöntő része. Igaz, ez a fejezet csak sűríti azt a kérdéskört, amivel különben elejétől kezdve küszködik Heisenberg. Már „A megértés fogalma (1920—1922)" című fejezetben is erről beszélget Niels Bohrral, a dán fizikussal. Bohr itt azt mondja: „Az anyag stabilitása arra figyelmeztet, hogy az atomon belül nem érvényesek a newtoni törvények; legjobb esetben is csak halvány tájékoztatással szolgálhatnak. Ebből következik, hogy az atom szerkezetét nem lehet szemléletesen leírni; az ilyen leírásnak ugyanis szükségképpen klasszikus fogalmakra kell épülnie, márpedig ezek esetünkben érvénytelenek. Láthatja tehát, hogy valójában *a lehetetlennel* próbálkozik az, aki atomelméletet kísérel meg fölépíteni. Tudniillik hiába akarunk bármit is mondani az atomi struktúrákról, ha nem áll rendelkezésünkre olyan nyelv, amellyel ki is fejezhetnénk mondanivalónkat. „A lehetetlennel" szót én húztam alá ebben a gondolatmenetben, hogy meglepetésemet, bizonyos fokú elégtételemet éreztessem. Hát a modern fizika is ugyanazzal a gonddal bajlódik, mint a modern költészet? Hiszen a modern költőnek is az az átka, hogy olyasmihez kell szavakat találnia, amiről maga sem tudja biztosan, micsoda. Pontosabban: csak akkor tisztázódik végleg mondanivalója, amikor a kifejezés megvan a kifejezhetetlenhez. Vagyis ő is „lehetetlennel próbálkozik", hiszen versének éppen az ad értelmet, sőt létjogosultságot, hogy olyan emberi jelenséget hoz föl az ismeretlenségből, amiről előző századokban még nem tudott, nem tudhatott az irodalom, a gondolkodás. Megkönnyebbülésemet mégcsak megerősítette Bohr következő kijelentése: „Ezeket a modelleket — az atom szerkezetéről van szó — nem elméleti számításokból, hanem kísérletekből következtettem, vagy ha jobban tetszik: találtam ki. Remélem, megközelítik az atom struktúráját annyira — és nem jobban —, mint a klasszikus fizika szemléletes nyelve. Tisztában kell lennünk vele, hogy ha atomokról van szó, a nyelvet a fizika is csak úgy használhatja, mint a költészet. A költőt sem a tények szabatos leírása izgatja elsősorban, hanem költői képek és bizonyos lelki kapcsolat teremtése."

Ez volt aztán a meglepetés! Mert nem művész mondta, hanem fizikus, annak viszont a legelsők közül való. És azt már régen éreztem, hogy a világot éppúgy le lehet írni matematikai eszközökkel, mint költőiekkel, de hogy ezt a megsejtést ennyire megerősíti egy atomkutató fizikus, az valóban jólesett másodrendűnek képzelt irodalmárságomnak. A „Viták a nyelvről" fejezet aztán nemcsak fokozta az új jelenségek közlésének nehézsége körüli összecsapásokat, de továbblépett a megoldás, a lehetséges kiút irányába is. De ebben megint csak, mintha a mai irodalom szélsőséges, de alaptalan kérdőjelével találkoztam volna, csak éppen egy szaktudomány területén. „Végül is minden kísérlet veleje — fejtegeti Bohr Heisenbergnek és fizikus barátainak —, hogy a megfigyelések leírhatók a klasszikus fizika nyelvén. Ez a kvantumelmélet legnagyobb paradoxona." És az irodalomé is, tehetem én hozzá rögtön, mert mi költők sem tehetünk mást, minthogy — de itt már nyugodtan idézhetem tovább Bohrt: „... a klasszikus fizika nyelvét vagyunk kénytelenek használni, egyszerűen azért, mert más nyelven nem fejezhetjük ki eredményeinket." És még hozzáteszi: „A tudomány két mozzanatból tevődik össze: a jelenségek megfigyeléséből és az eredmények másokkal való közléséből." Meg kell vallanom: ez számomra teljesen új volt, a közlésnek ez a nélkülözhetetlen igénye. Azt hittem, erre csak a művészetben van szükség. Miért kikerülhetetlen a közlés a tudományban is? Azért, válaszolja Bohr, mert az eredményeket „másoknak kell ellenőrizniök". De hát a művészi közléseket is másoknak kell ellenőrizniük; ha nem olvassák el a versemet, ha nem visszhangoznak rá, akkor a vers nincs, nem érvényes az eredménye, a fölismerésem! Ahogy Füst Milán magyarázta annak idején az esztétikaórákon: „A költészetben le kell fordítani a dolgokat az angyalok nyelvéről emberi nyelvre." Heisenberg ezt így fogalmazza meg: „A matematika nyelvéről át kell térnünk a mindennapi nyelvre, ha mondani akarunk valamit a természetről."

A vita aztán még izzóbbá válik, amikor Heisenberg a másik lehetőségről beszél — mert ez a másik lehetőség újból és újból fölvetődött és fölvetődik a XX. századi irodalomban is, főként a költészetben —, tudniillik a meglevő nyelv föladásáról valamilyen kitalált közlőforma kedvéért. Ez a másik lehetőség Heisenberg szerint „... a helyzet félreértésén alapszik. A klasszikus fizika fogalmai nem egyebek, mint a mindennapi élet fogalmainak finomításai; lényeges részét alkotják a nyelvnek, amely minden természettudomány megfogalmazásának is eszköze... A kvantummechanika feladata éppen az, hogy ezen az alapon magyarázza a kísérletek eredményét. Nincs értelme azt fejtegetni, mi lenne, ha más lények volnánk, mint amik a valóságban vagyunk. Tisztába kell jönnünk azzal, hogy a természet előbb van, mint az ember, de az ember előbb, mint a természettudomány." Ugyanez a sorrend, állíthatom, az ember, a személyiség és a művészet között is. A hallgatás, a csönd — ez a manapság divatos elmélet, mely azt javasolja, hogy mivel a nyelv nem fejezheti ki létezésünket, le kell mondani a költői kifejezésről, ha talán a költői átélésekről nem is — nem a kellő válasz élmény, ismeret és forma egyébként nagyon is fönnálló, modern válságára.

A helyes válasz az, amit Heisenberg adott a maga sokkal egzaktabb módszereinek világából.

De akkor újra meg kell kérdeznem: mi a különbség végső fokon tudomány és művészet között? Hiszen mind a tudomány, mind a művészet két fronton is küzd: a valóság újbóli és újbóli megismeréséért és az új fogalmak, ismeretek megfelelő finomságú közléséért. Ezen a ponton már csak sorrendi eltérést éreztem, lemaradási rögeszmém erősen csökkent. Úgy láttam: a tudós elsősorban mégiscsak a természet, az anyag, az atommagrészecskék új törvényeit kutatja, ehhez kell megfelelő leírást, elméletet találnia a rendelkezésére álló nyelven; a költő számára viszont egyaránt fontosak az ember újonnan föltárt titkai és ezeknek művészi kifejezései. A forma — ez az általánosan elterjedt, elfogadott nézet a tudományos kutatásról — úgyszólván mellékes az egyikben, nélkülözhetetlen sajátosság a másikban. Erre a szilárdan kialakult elképzelésre adja a modern fizika Plancktól Heisenbergig a legbámulatraméltóbb cáfolatot. Az új fölismerés Heisenberg egész pályájának — úgy érzem, vagy legalábbis az én kiindulópontomból úgy látom — egyik legnagyobb vívmánya. Egyúttal az én költői aggodalmaimat is láthatólag alapjaiban oszlatja el. Már 1964-es, Budapesten tartott előadásában is fölfigyeltem arra a fejtegetésére, hogy nem nagyon érdekli, nem is tudja, hány szubatomikus részecske van, hányat fognak még fölfedezni, azonosítani. A szubatomikus világban ugyanis szerinte már nem a részecske az anyag megjelenési módja, hanem a forma, a formációk, aszerint, hogy bizonyos részecskék hogyan, mennyi időre társulnak egymással, illetve milyen gyorsan bomlanak el, hogy új formációkba lépjenek más részecskékkel. Végkövetkeztetésében akkor úgy vélekedett, hogy éppen ezért az anyagi világot nem elemi részecskék végtelen sorozatának, hanem különféle formák változatainak kell elképzelnünk. A föld, egy csillag, egy állat vagy az ember teste, egy atom, atommag, molekula mind az úgynevezett Urmaterie-nak, az ősanyagnak megjelenési formája. A *Rész és egészben* még világosabban, még inkább elvi szinten vonja le e gondolatmenet következtetéseit. És ezek a következtetések, azt hiszem, méltán föl kell, hogy ébresszék nemcsak a tudósok, filozófusok, hanem az esztéták és művészek érdeklődését is.

A könyv utószavában erről azt írja Marx György: „Magas energiákon már nem örök életűek az atomi részecskék. A romboló ütközésekben újak születnek, mások elbomlanak. Az anyag változó (lehetőségeiben végtelen) szabadsági fokúnak mutatja önmagát. Ezt már csak a kvantumtérelmélet képes megragadni, amelynek Heisenberg, Pauli és Dirac voltak a kezdeményezői, közvetlenül a kvantummechnika kiépítése után. Az energia fokozásával a részecskék nem csupán darabszám szerint szaporodnak, hanem változatosságban is." Ugyanez a jelenség Heisenberg leírásában, vagy ha úgy tetszik: nyelvén: „Nem képzelhető el, hogy e könnyű részecskék a sugárzási energiából keletkeznek? Hiszen csak visszájára kell fordítanunk Dirac

tételét, amely szerint kettőjük ütközéséből — a protonról és a neutronról van szó — sugárzási energia keletkezik! Ha pedig az energia elektron-pozitron párrá alakulhat, és viszont, van-e értelme az iránt érdeklődni, hány részecskéből tevődik össze az atommag?" E nekiugrás után következik a döntő fölismerés: „Feltételeztük, hogy a látható anyag kisebb egységekből tevődik össze, és ha kellő türelemmel osztogatjuk, végül eljutunk a legkisebb egységhez, amelyet Démokritosz »atomnak« nevezett el, a modern fizika pedig az »elemi részecskék« névvel illet. De meglehet, hogy ez a megközelítés merőben téves. *Oszthatatlan részecske talán nem is létezik.* Lehet, hogy addig aprózhatjuk az anyagot, míg végül már nem osztott részecskét kapunk, hanem az energia anyaggá válásának leszünk tanúi, és ekkor már *nem kisebbek a részecskék, mint az egész,* amelytől elkülönítettük őket. De hát akkor mi volt a kezdet kezdetén? Fizikai törvény? Matematika? Szimmetria? Kezdetben volt a szimmetria! Eszembe jutott Platon Timaiosza... (Heisenberg még 1919-ben olvasta ezt a művet.) „Elemi részecskéinket a Platon Timaioszában szereplő szabályos testekkel hasonlíthatjuk össze. Ezek a mértani testek lennének az eredeti minták, az anyag ideái. A nukleinsav meg az élőlény ideája... Ha a kvantumelmélet logikájából indulunk ki, akkor mindenképpen az alternatívákat kell alapformának elfogadnunk; ezekből teremtődnek — ismétlődéssel — a bonyolultabb formák." A Paulival, Dirackkal, Bohrral és másokkal folytatott viták során, meg a kutatások következtében tehát oda jutott Heisenberg, hogy a dolgok mélyén a forma van. Minthogy a költészet lényegi módszerének is a szintézist és nem az analízist tartottam és tartom, nagyon megörültem ennek az eredménynek, melyet, mint elméletet, ténynek is tarthatunk, bár nyilvánvaló, hogy nem ez az utolsó szó a fizikai kutatásban, az anyagról alkotott elképzelésünkben. Heisenberg kvantumtérelmélete azonban kétségtelenül a legnagyobb szabású kísérlet az anyagi jelenségek kellő fizikai értelmezésére; nem lehet elhamarkodott dolog, ha itt megállunk egy időre, és megállapítjuk: a tudomány és a művészet még a forma dolgában sem különbözik lényegében egymástól. Éppen ellenkezőleg: mindkettő alapjában a formán, a forma fölismerésén is nyugszik. Az eltérés már talán csak annyi, hogy a művészet a formateremtésből indul ki, a tudomány a formához jut el, mint lényegi, átfogó rendezőelvhez, szerkezeti magyarázathoz.

Lemaradottsági érzésemből idáig eljutva, most már némileg biztos talajt érezve a talpam alatt, azt kérdezem: elérheti-e, és el kell-e érnie a tudománynak is a totalitást, ahogyan a művészetnek? A művészi totalitás, mint általában valljuk, a választott tárgy vagy téma tartalmi és formai kiteljesítése, az egész műből kifejlesztett minőségi többlet. Nem tévesztendő össze az egyetemességgel. A művészi totalitás „az a szemléleti egész — József Attila szerint —, melyet a valóságban nem találhatunk meg soha, mert az végtelen. A művészetben hozzuk tehát létre azt a mikrokozmoszt, melyben az egész makrokozmosz benne van". Ilyenfajta totalitás, azt hiszem, a tudománynak csak végcélja lehet, noha minden természettudományos törvényt totalitásnak foghatunk föl; igaz, éppen a modern fizika mutatta meg, hogy más föltételek, körülmények, méretek között más törvények vagy legalábbis másképpen érvényesülő törvények vannak. Éppen ezért egészíthette ki a newtoni mechanikát Einstein kétféle relativitáselmélete vagy Planck kvantumelméletét Heisenberg kvantummechanikája. Azt hiszem, és itt hangsúlyoznom kell ezt az igét, a tudományban ennek következtében csak résztotalitásról beszélhetünk. De hát ez természetes; a tudományos kutatásban nincsenek külön művek, formailag meghatározott, végleges kifejezései egy-egy új gondolatnak, mint a művészetben.

Heisenberg könyve, pontosabban: Heisenberg pályája azonban arról győz meg, hogy a teljesség igénye éppúgy elválaszthatatlan a tudóstól, mint a művésztől. Mondhatnám: ettől a teljességigénytől függ akár a tudós, akár a művész nagyságának lehetősége. A „Pozitivizmus, metafizika és vallás (1952)" című fejezetben ugyanis Heisenberg már nemcsak a magfizika kérdéseivel, hanem az értékekkel is foglalkozik. De persze azonmód, ahogyan arra a magfizika jelenségei megtanították: „Az értékek kérdése végül is azonos tetteink, céljaink, erkölcseink problémájával; azaz

egy iránytűre vonatkozik... az iránytűt számtalan névvel illették a különböző vallások, filozófiák... tisztán érzem, hogy az összes efféle formuláció az ember és egy lényegi rend viszonyát próbálja megragadni... A tudományban akkor érhető tetten a lényegi rend, amikor ilyesféle metaforákra kényszerülünk: »A természet ilyen és ilyen terv szerint működik.« ... A kvantumelmélet segítségével... igen széles területen tudjuk absztrakt, matematikai nyelven (ezt) megfogalmazni. Amikor azonban a rendezett folyamatokat mindennapi nyelven próbáljuk értelmezni, szükségképpen a parabolák, a látszólagos ellentmondásoktól és paradox megállapításoktól terhes komplementer fogalmak talajára csúszunk... A végső analízisben azonban érvényesülnie kell a lényegi rendnek... a rendezettet ösztönösen jónak, a kaotikust ösztönösen rossznak nevezzük." Így jut el Heisenberg legalább a szemléleti totalitásig, ami a költészetnek, művészetnek is nélkülözhetetlen alapja.

Áthághatatlan különbségeket gyanítva olvastam el Heisenberg könyvét, a részletesebb vizsgálat, fontolgatás után viszont egyre több azonosságig jutottam el. De hátra van még egy egészen általános egyezés: a tudomány és művészet fokozatos absztrahálódása a XX. század folyamán. Heisenberg erről így ír: „Tudjuk, hogy a tér és elemi rész lényegében ugyanannak a dolognak kétféle leírási formája. Minden elemi részhez tartozik egy tér és minden térhez egy elemi rész, például az elektromágneses térhez a foton, a mezontérhez a mezon, a neutrinotérhez pedig a neutrino. Tehát a kvantumelméletben tulajdonképpen nem is tudunk különbséget tenni részecske és tér között, és szükség szerint használjuk a két fogalmat. Ugyanannyi teret és erőt ismerünk, ahány elemi rész van. Ha ilyen sok tér van, akkor szinte önként kínálkozik az egységesítés szempontja." Más írásában aztán kifejti, hogy a tudomány minden előrelépéséért, tehát minden egységesítő elméletért, a szemléletesség egyre kisebb lehetőségével fizetett. A klasszikus, a newtoni fizika jelenségeit, törvényeit még jól tudtuk ábrázolni, az ezt kiegészítő Einstein-féle relativitáselmélet a maga többféle vonatkozási rendszerével, tér-idő fogalmával, fényhajlási elképzelésével már megdolgoztatja agyunk elképzelő-, látóképességét; ugyanígy rombolja szét a Rutherford- vagy Bohr-féle jól szemlélhető atommodellt a kvantumelmélet, a kvantummechanika és kvantumtérelmélet, a Heisenberg-féle mindenségegyenlet a matrixaival, bizonytalansági együtthatójával. A magfizikai jelenségeket ezek az elvont elméletek jobban érthetővé tették, sőt, azzal kecsegtetnek, hogy a tükörszimmetria-modell és véletlen fölfedezésével az anyag stabilitásának, állandóságának s egyúttal többféle lehetőségének magyarázatát, vagyis alaptörvényét is megadják, tehát eljutnak a totalitásig; csakhogy mindez már nem közölhető ismert fogalmakkal, képekkel, hasonlatokkal, nyelvezettel. A kifejezés, a megértés finomodása mind nehezebben követhető, vagy csak matematikailag megragadható képletekhez, absztrakciókhoz vezetett. Heisenberg ebbe nem nyugszik bele, keresi a kiútat ebből a kettős fejlődésből, melyben mindig van egy kedvező meg egy hátrányos tényező.

De nem ugyanebből a csapdából keresi-e a szabadulást a modern művészet is? Nem vádolják-e elvontsággal, bonyolultsággal s ennek következtében érthetetlenséggel a XX. század művészetét is? És nem mondhatjuk: oktalanul, alaptalanul. Éppen az lepett meg Heisenberg fejtegetésében, hogy mennyire ismerős ez a bökkenő az irodalomban, és számomra is. Ráadásul csakúgy, mint a fizikában, nem különcködésről, a megértés lehetőségének elutasításáról van szó a művészetben sem, hanem ismereteink, tapasztalataink, élményeink növekedéséről, finomodásáról. Vagyis: akarva-akaratlanul elvontabbaknak, többsíkúnak kell lennünk, ha pontosak szeretnénk lenni. A művészet így összetettebb lesz, többet kifejezhet, megismertethet, mint bármikor, de nem az a gondtalanul bámulható csoda többé, amilyen sok évszázadon át volt. Vannak, akik vállalják az új fáradságot, mert a művészet a megismerés egyik módja; s vannak, akik a puszta szórakozást választják. A tudomány nem így ismeri ezt a művelődési szakadékot, de ismeri, hiszen legjobbjai tisztában vannak azzal, hogy absztrakt, szinte csak matematikailag vagy csak valamilyen, kevesek által begyakorolt szakmai tolvajnyelven leírt elemzéseiket a képzett olvasók közül is csak nagyon kevesen értik meg.

Nem tudom, mennyire sikerült végigrajzolnom Heisenberg-élményemet. De most, a végére jutva, pontosan az ellenkezőjét érzem annak, amiből kiindultam: alapvető különbségektől alapvető egyezésekig jutottam el. S még ennél is erősebb, valami kellően el se mondható benyomásom: az, hogy fogalmainkat sokkal rugalmasabbá kellene tennünk, mint eddig is tettük. Mert természetszerű és helyes, ha igyekszünk pontos határvonalat húzni művészet és tudomány közé, mint Bohr is egy Heisenberggel folytatott vitában („Nem vitás, hajlamosak vagyunk, hogy azt higgyük, a tudomány az objektív tényekről kapott információkkal, a költészet pedig szubjektív érzésekkel foglalkozik."), de azt is látnunk kell, hogy végső fokon nincsenek, vagy nagyon nehezen meghúzhatók ezek a választóvonalak. Előbbi megjegyzéséhez Bohr is hozzáteszi: „Szerintem azonban nem volna szabad objektív és szubjektív részre választani a világot, ezt nagyon is önkényes eljárásnak érzem." Én azt akartam elmondani Heisenberg könyvéről írva, hogy nemcsak nem szabad ilyen módon mereven kettévágni a világot, de a tényeket figyelembe véve: nem is lehet.

Jó néhány filozófus és esztéta megpróbálkozott már azzal, hogy a költészetet az ember belső világának, az érzéseknek, a tudatalattinak vagy az álomnak ábrázolására szolgáló műfajnak tekintse. Az emberek mindennapi szemlélete szerint is erre való a líra. Vannak költők, akiknek életműve megfelel ennek az elképzelésnek. A legnagyobbak azonban nemcsak belső életüket, látomásaikat fejezik ki a nyelvi létezésben, a versben, hanem gondolataikat, a dolgok, a világ, a létezés összes lehetséges ismereteit, a társadalmi törvényszerűségeket is. A legnagyobb költők egyúttal filozófusok, a legnagyobb tudósok egyúttal költők is, hiszen a világ teljes átélésére, megértésére törekednek. 1957-ben Heisenberg egy olyan térelmélet kialakításán dolgozik, „amely belső kölcsönhatások alapján magyarázza az anyagi erőtér viselkedését, és lehetőség szerint számol a természetben megfigyelhető valamennyi szimmetriával". Figyeljük meg a lelkes, lírai, fölfedezői hangot, ahogyan eredményeiről beszámol: „A következő néhány hét alatt egész sereg matematikai formulát vizsgáltam meg: melyik lenne alkalmas az anyagi erőtér belső kölcsönhatásainak leírására? És íme, egyszer csak a formák zűrzavarában egy olyan téregyenletre bukkantam, amely igen magas fokú szimmetriát tükrözött, jóllehet alig volt bonyolultabb, mint Dirac régi elektronegyenlete. Ráadásul nemcsak a relativitáselmélet téridő-struktúrájával volt összhangban, hanem azt a bizonyos proton-neutrino szimmetriát is magában foglalta, amelyről még az 1933-as sítúrán ábrándoztam." Tudnunk kell, hogy ez az a pillanat, amikor Heisenberg „a formák zűrzavarában" eljut az egységes térelméletig, a kvantumtérelmélet kidolgozásáig; amely aztán a világegyenlet fölállítása felé nyitotta meg a kutatás útját.

De ha a tudós éppen úgy „a formák zűrzavarában" keresi az egyetlen, a végső formát, a teljességet, mint a művészek; mint én, a költő, akkor nem lehet lényegi különbség a század tudományos és művészi erőfeszítései között.

Akkor végül is azt kell mondanom: a tudomány és a művészet ugyanannak a kiolthatatlan megismerési és kifejezési szomjnak csupán más és más módja. Különbségeik mellett azonosságaik is fontosak.

BELOHORSZKY PÁL

„Émelygős"-e Sartre százada?

A relativitáselmélet korában nincs többé „kicsi" és „nagy", „jelentős" vagy „jelentéktelen"; a legapróbb kérdés is, mint a hínár, magában-magától sokasodik: mert nemcsak abban, mibe szerteindázódik, hanem magában is végtelen. Nincs többé biztos megfejtés, oktondi „végső érv", akarnok „tudom", csak az anyagba hatolás módszere az igaz, a szemlélet megszenvedett materializmusa, mert többé nem adjuk meg magunkat önnön kísérteteinknek, a szellemeknek és fantomoknak, de még feuerbachi, renani istenképmásunk benső kihívásainak, rejtett gőgjének se. S ha folytatjuk, meghosszabbítjuk is magunkat eszközeinkben eszközökké alakuló, csak anyaglétű, „eldologiasodott" gondolatainkban — más törvény akarata szabályoz eközben.

Talán soha nem volt megfejthetőbb a bűnbeesés ősi mítoszának igazi jelentése, mint éppen századunkban, az „émelygős"-nek, ideges-tétovának mondottban, a magányával látszatra parttalanban. Mert mintha valóban ellensége lett volna az embernek a Tudás Fája, melynek gyümölcse: a megértés után tudni kell, hogy minden, ami létező, csak létében az, de a lét csupán akkor létezés is, ha megújuló önkorlátozás, magát mindújra folytató határ. Nemrég a kérdés már oly gyermekien romantikus, „enfent terrible"-ien abszurd formában is fölmerült — Rousseau önkínzásának, kétségbeesésének mámorával —, hogy érdemes volt-e vállalni mindezt, vajon nem lett volna jobb maradni határmezsgyének örökre a semmi és a minden között, élni a biosz édenét öntudatlan? És ami már magában a kérdésföltevésben is haladó volt, mert — a felvilágosodás százada! — az öngyötrő szkepszist már nem a bűntudat motiválta, hanem az elvesztett örömök kínja, az maradt végül az egyetlen használható jelentés benne: kiderült, nem a gondolat súlya, hanem a pulzusa volt az erősebb. Mert Rousseau tudta ugyan, de elfogadni nem akarta, hogy az emberlét egyszeri és egyedi valóságában nincs semmilyen visszaút, az ismételhetetlen az, ami *visszafelé determinált* s történelmével csak előre szabad! És ezért nincs, nem lehet „örök visszatérés", az abszolút ismétlés csak a tudat önajzó játéka marad, az emberlét *előre* úgy szabad, hogy mindig bátran kezdhet valami még nem voltba, a *más*ba.

De mi az a más? A végtelenben minden már eleve benne van, ennyi a fogalom jelentése, így ami benne „más", csak valakinek vagy valaminek a szemszögéből lehet az, és amikor fölfedezzük, nem magának, csak nekünk „született meg". Az idő, most mint prizma, ott forog az ember kezében — vagy mint hamvadó fényű lámpa felé fordított, a szemre záruló üvegpohár —, s a csillogó felszínek síkjain, meg a találkozások törésvonalában a tér kavargó színek élete. Az idő még a sugarak üvegkoporsójában is csupa játék, lehetőség, választás, szabadság. Az ember követeli benne magáénak önmagát s mögötte a teljes természetet, mert egy pohár peremén is ott van — többszörösen kitapintható — körbe zárultan a végtelen. Ki ne ismerné föl a semmit vagy a mindent az iménti képhez hasonló elvűen „kitapintó" József Attila-sorban — „Ritmust lóbál az ajtókulcson" — a végtelen monotóniáját s e kopárságban a lét egészét megélni tudó ember fegyelmét a szenvedésben?! Századunk élményizzásában az a bűvös „más", mely mint a „semmi ága" lett a tett csalétke, a folytatást és a megismerés próbatételét követelő, képiesített belső imperatívusz, ha lehet, még nagyobb tajtékot vet felénk a túlsó partról, mint bármikor korábban. A fölgyorsult világ paradox módon lassúdadabb néhol a hitben, éppen mert megváltozott a sebességfogalma: a távolság, amit fölmér tudatával, még fényságuldásban is évmilliós messzeségek ködét rejti — az így lilliputivá alázódó emberlét a fényévek gombostűivel érezheti magát földhöz szegezettnek.

A rousseau-i gondolat romantikus túlsága az volt, hogy mindebben azt látta csak, ahogyan a valóság csapdákat állít az ember elé, s ilyen kiindulás nyomán szükségszerű volt a következtetés: az emberi történelem az ember fokozatos önelveszítésének, „öngyilkosságának" története s maga az emberiség kétszeres áldozat, mert nemcsak a vaksors játékszere, hanem önmagával is kegyetlen kísérleteket folytat. A világot szeretné bekebelezni, s ehhez a descartes-i büszke cogitóban tételezi alanyként magát, de nem veszi észre, hogy később éppen ő válik tárggyá és most már valóban feleslegessé. A tudás tárgyak halmazát teremti, maga a megismerés: eltárgyiasítás, ezt tudjuk a marxizmus és a XIX. század óta, a jelenség tehát helyesen észlelődött már az abszurdizáló gondolatkörben is, más kérdés, hogy a konklúziókkal szabad-e egyetértenünk. Még a tétel illusztrációjához hadd elevenítsek föl egy bizonyára sokakban élő filmemléket, Antonioni *Vörös sivatag*ának felejthetetlen kezdő képsorát. A világváros kültelkein bolyong egy magányos, félszeg asszony, akinek még a kéztartása is olyan tétován imbolygó, egyensúlytkeresőn úttalan, mint a járni tanuló kisgyereké, s körötte mindenütt fémszörnyek, cső-, acél- és hulladékrengeteg vagy a fuldokló körötti egykedvű víztükör némaságát idéző, béna üveghomály s mindezt valami éterien érzéketlenné szűrt, hasítóan konok, gépi hangzás kíséri, melyben nem egyszerűen elvész az ember, hanem úgy kell éreznie: csak van, bár meg sem született. Igen, ez a képsor nem egyszerűen falanszterszerű hangulatot sugallt, hanem a lamettrie-i gépember világán s minden képzelhető falanszteren túli atmoszférát lehelt; a semmit mutatta, mely nem nyújt többé a kapaszkodáshoz egyetlen vacogó ágat sem az érkezőnek. És ki nem emlékszik az előbbi jelenet zárására, ahol a kétségbeesés partjáról sikerül az asszonynak egyetlen mozdulattal visszahátrálnia a mégis, még itt is győztes élethez, kislányához, aki az iménti perc időzsugorából csak annyit érezhetett meg, hogy anyja — ki tudja miért — nem rá figyel.

A „más"-ból a semmi arcai tekintenek ránk, és belső történéseink is, mintha csak a nemlét jelmezbáljának álarcos keringőjét folytatnák bennünk — s századunk művésze: egy Proust, Saint-John Perse vagy Juhász Ferenc e szorongás kormából rajzol mégis szivárványt a semmi egére. A század megérti végre bennük és általuk *is*, hogy nem a távolság elhazudása, nem a blaszfémizáló földhözragadtság a téridőóceánba szabadult ember valódi mentőöve, hanem a szembenézés bátorsága, a prometheuszi szent elvakultság, mely annyira érzi, olyan lázzal élheti át az önként vállalt kínban teremtő hatalmát, hogy ha egy nap az istenek szeszélye folytán a büntetés elmaradna, maga kiáltana dühödten a sasokért. Vörösmarty „vak csillaga" ettől a teremtésdühtől nyeri az úrúton látását mégis vissza, s az önnön démonaitól csak tettében szabad ember így lehet ismét vállalt küldetése méltó zálogosa. Gondoljuk csak végig — hiszen ez századunk legnagyobb tudatos gondja s talán nem túlzás, ha így mondjuk: képtelensége —, hogy a földgolyón továbbra is jelen van a teljes eddigi emberi történelem, szinte minden stációjával, Óceánia szigetrengetegében még tettenérhető a majdnem ősközösségi modell, de vannak már emberek, akik a jövő századokban talán majd általánossá váló élmény birtokosai: jártak már más égitesten! Hát csoda, ha eddig nem volt ellentmondásokkal agyonzsúfolt ez a korszak, ez a pórusaival a jelenben a teljes múltat és a félig jövőt együtthordozó?!

Sokat beszélünk arról, hogy jelenünkben a múlthoz képest mennyit változott a perspektíva, a jelentőségtudat normája és iránya. Nincs többé helye a romantizáló ambíciózusságnak, semmilyen énattraktivitásnak — ezek helyébe a „szürke" hétköznapok szerényebb építőmunkája, nem annyira látványos, mint inkább közösségi távlataiban eredményes feladatvállalása lépett. És ez ténykérdés, nem lehet vita fölötte, mégis téved, aki azt hiszi, hogy az emberiség nyert csak vele, de az egyén elidegenedéstudatával fizet meg érte. A kitágult tér s benne a megsokszorozódott lehetőségek szubatomi mindensége nem fenyegeti az ént kiüresedéssel, elgépiesedéssel és „mechanikai" magánnyal, ha megtanul úgy tájékozódni a schrödingeri—heisenbergi univerzumban, ahogyan az ahhoz adekvát. A részecskék fizikája által megtáltosodott, új alakot nyert világegyetemben éppen anyagszemléletünk metamor-

fózisa miatt kell másképp látnunk azokban az agyonbecsmérelt, „kisszerű" hétköznapokban is, mert éppen az elemi természetet megvilágító tudomány figyelmeztetett rá először, hogy milyen óriástömb a lét legkisebbnek hitt építőköve is, s ha az anyag szerves és szervetlen burjánzásában ez így igaz, miért ne lenne érvényes gondolati létezésünk, egyszerűnek hitt munkánk mozaikjaira, a hétköznapokra is? Mindenkivel megtörtént már, hogy esküvőre sietve, egyszercsak megpillantott egy borongó temetési menetet, s eltűnődött a közhely-ellentmondáson, ami a képből fakad, de mennyivel drámaibb és igazabb, ha továbbfejtjük a közhelyből kibomló szálat, s végiggondoljuk, átéljük annak a ténynek — nem mondhatom másképp — *hétköznapi misztériumát,* hogy létezésünk minden pillanatában képviselteti magát a teljes emberlét a földön: nincs olyan még érzékelhető időporcika, melyben ne történne meg a világ tájain minden, ami életünk része: születés, halál, szerelem, esküvés, hitszegés, kibékülés, gyilkosság, életmentés, tolvajlás, öngyilkosság, lakáskiutalás, tudományos felfedezés, viszontlátás és búcsúzás; nincs másodperc, melyben ne fejeződne be valahol egy műalkotás s nincs időtöredék, melyben ne foszlanának rég porladó kövek végleg semmivé. Az olvasótermek és lefüggönyözött olvasószobák milliárd asztalán napra-nap s percre-perc ott a teljes emberi szellemiség kiterítve, s talán gyakran van pillanat, amikor a világ rádióállomásai szinte a teljes Beethoven-életművet zengik egymásról mit sem tudó hallgatóknak s szabadítják még nem ismert lények felé rezgések hullámhosszain a térbe. S közben a hallgatag bonni múzeumban, üveglapok alatt, otromba réztölcsérek: az első gramofonok esetlen hangszóróóriásaira emlékeztető, annyi fájdalmat, megaláztatást és sorvasztó kisebbségi érzést okozó hallókészülékek ott pihennek, áldozatukat immár nem kínozva, elföldeltsüketen...

Hogy nincs fölösleges, észrevehetetlen, teljesen az elmúlás birtokába jutó mozdulat, szándék, nosztalgia, akarat, impulzus, ötlet, próbálkozás, kezdemény, nincs csak magában „értelmes" pillanat, időrezdülés, mely a jövőből valahogy kimaradna — arra tanít ez a kegyetlennek hitt, pedig csak felnőttebb; gyakran *elidegenedettnek félreértett,* holott másodperceivel is mindenkit mozgósítani akaró; szorongónak tudott, de a „semmi ágát" is szívéhez hajlító század. S a hétköznapok szürkesége most már nem több merő érzékcsalódásnál, olyan, mint az anderseni álomvarázsló színes esernyőjének pörgése, melyet megállít majd az álmodás, s az iménti ólmoseső-sivárság helyén a pillanatokban fölizzanak a képek. „Hétköznapjaink" nyelvére fordítva a hasonlatot: a „szép" itt jár közöttünk, odaszorul még a telitömött, ideges hajnali villamosok peronjára is, megbújik a zsivajos tantermek izgatott homályaiban, beágaskodik minden új napra kinyitott ablakon s titkon köztünk volt akkor is, amikor egy munkásasszony, míg tudja már, hogy várja egy gyár acélfényű, fémektől sikolyos éjszakája, valahol a külvárosban, mielőtt elindulna, még két apró csíkot húz lassan ébredő szemére.

DOMOKOS MÁTYÁS

Konok gyurma a világ

BARI KÁROLYRÓL — TÖBBSZÖR ÉS SOKFÉLEKÉPPEN

— amíg a létige ezüst húrjaival
vesződtek a fekete ujjak, elcsatangolt hitem
lábnyomaira rátaláltam, kisarjadt
ajkamon egy elfelejtett eskü:

(Bari Károly: Száműzetés)

1

A „villámokat suhogtató viharok" költőjével 1969 nyara óta, amikor egy levélben, ismeretlenül, elkértem tőle a verseit, s ő, ugyancsak ismeretlenül, levélben válaszolt; írásban és szóban, levélben és személyesen, az egész ország nyilvánossága előtt és zárt falak között, többször volt találkozásom. Megismerkedésünk körülményeit, s mindazt, amiről ebben a meghatározhatatlan jellegű, s éppen ezért talán kissé gyanús hitelű írásban beszámolhatok, úgy éltem át, s ma is úgy gondolok rájuk vissza, hogy azokat a cikkeket, beszélgetéseket, leveleket a véletlen dramaturgiája szőtte körénk, illetve hogy szükségszerűen következtek az élet hétköznapi teendőinek a logikájából és kényszereiből. De lehetséges, hogy mindennek az ad rámát és távlatot, ami a műfajtiszta cikkekből hiányzik, aminek a szabályosan megfogalmazott s kinyomtatott sorok legfeljebb szerény eszközei lehettek, amit a fellengzősebb szóhasználatú, romantikus kedély netán *sors*nak is nevezhetne. Ezért érzem szükségét, hogy néhány szilánkot (afféle magyarázó jegyzetet, dokumentumot, főleg Bari Károly leveleiből, s az ő szíves engedelmével) ideiktassak két — vele foglalkozó — írásom és egy televíziós beszélgetés szövege köré.

Mindenekelőtt első levelét, amellyel az én első, verseit kérő levelemre válaszolt:

Tisztelt Domokos Mátyás!
Levelét, amely váratlanul ért, megkaptam, és bevallom, nagyon megörültem neki. Sajnos (és ezt én sajnálom a legjobban), most nem sok verset tudok elküldeni Önnek, mert nincs írógépem és nem tudom hol legépelni a verseket. A Ne menj ki és Emlékezzetek! című verseket már borítékból szedtem ki: az Új Írásnak akartam beküldeni; nagyon szeretnék ezzel a két verssel megjelenni az Új Írásban. Most gépelnek húsz versemet, ha érdeklik, beküldöm, vagy esetleg elviszem, augusztusban fel akarok menni Budapestre.
1969. júl 22. Bükkaranyos

Tisztelettel
Bari Károly

A másodikból (kelt 1969. aug. 11-én Bükkaranyoson) már csak néhány sort, annak illusztrálására, hogyan nyugtázta — vonalas irkalapon; általában vonalas vagy kockás irkalapokra kézzel írva küldözgette leveleit és verseit — egy miskolci gimnáziumi tanuló, a II. osztályból, a Szépirodalmi Könyvkiadó értesítését, miszerint verseit kötetben meg fogják jelentetni: — *Nagyon örülök, hogy tetszettek a verseim, és hogy ki fogják őket adni. Az említett húsz verset legépelték, csak az a baj, hogy a felétől több olvashatatlan. Nem reklamálhatok: szívességből csinálták. — Lillafüreden találkozhatunk; az időpontot és a helyet írja meg, mert úgyszólván, én teljesen független vagyok: mindig ráérek. — Ui.: A külsőségekért elnézését kérem!* (Lillafüreden rendezte meg 1969 augusztusában a Magyar Írók Szövetsége a fiatal írók több napos tanácskozását; ekkor ismerkedtünk meg, Jovánovics Miklóssal, az

Új Írás akkori főszerkesztőjével együtt, személyesen Bari Károllyal. Az utóirat a levél, a levelek „külalakjára", az irkalapra vonatkozik.)

A következőkből megint csak néhány sort, innen-onnan s arról: hogyan szerkeszt meg egy verseskönyvet, hogyan szorong érte és hogyan készül fel a világ előtt való vállalás próbatételére egy miskolci gimnáziumi tanuló a II. osztályból, ha költő. *Én úgy érzem, hogy a kötet anyaga már kész.* — Írja 1969. október 18-án, Miskolcról, az utóirat szerint „matematikaórán". — *Még egészen fiatal vagyok és azt hiszem, nem muszáj egy „Virágzó világfa"-féle verseskönyvvel kirukkolnom. (A terjedelmére gondolok.) Azért siettetem ezt a dolgot, mert zavarólag hat rám az a gondolat, hogy nekem van egy „feladatom", amit egy bizonyos határidőre el kell készítenem. Nem tudok nyugodtan tanulni sem. Pilinszky az első kötetét 15 verssel adta ki. Ezt azért jegyeztem le, hogy megnyugtassam Önöket és elsősorban magamat; nem kell félnem attól, hogy kinevetnek a kötet terjedelme miatt. — Nem tudom, hogy a kötet összeállítása kinek a feladata, illetve kötelessége. Abban az esetben (sőt, én ezt az „esetet" szeretném, mivelhogy Önöknek szerintem nagyobb gyakorlatuk van ebben), ha Önök szerkesztik a kötetet, lenne egypár kérésem: bár a külső forma meghatározása a kiadó joga, szeretném elmondani Önnek, milyennek képzelem (milyennek szeretném) jövendő kötetemet. Ladányi Mihálynak a legutóbbi (A túloldalon című) könyve az, amihez hasonlítani tudnám az elképzeléseimet (nagyságra, betű- és papírtípusra gondolok). És minden oldalra h ú s z s o r t szednének. Három ciklusra szeretném szakítani a kötet anyagát. I. Az indulásom, indíttatásom és a környezetemről szóló verseket. II. Szerelmes verseket. III. Az Emlékezzetek!-féle, közéleti verseket. — Jó lenne, ha végre döntenének. Nem tudom miért, az Új Írásban nagyon szeretnék megjelenni egypár verssel. —*

Néhány héttel később: *Bevallom, nagyon félek a megjelenéstől, de ugyanakkor van bennem egy olyan gondolat, hogy szembe kell úgyis egyszer nézni önmagammal, nyíltan, az egész világ előtt, minek várjak vele?*

Pár nap múlva — 1970. január 5-én — ismét a szorongás szavai: *A kötet megjelenésétől (bizonyára mondtam már Önnek); félek, de ugyanakkor várom is, mert csak akkor válik tudatossá számomra a cselekvés, ha a mások szemében, emberségében és ízlésében megmérettetik. — Olvastam nemrégen az És-ben Kormos István Vogul mennyegző című versét, és Juhász Ferencnek az Anyám című kötetét, nagyon tetszettek. Néha, azoknak az embereknek, akik ilyen szép dolgokat tudnak írni, szeretném megköszönni azt, hogy é l m é n y b e n részesítettek.*

Nem sokkal később járt a kiadó szerkesztőségében Mezei András, és az *Élet és Irodalom* versrovat-szerkesztőjeként beleolvasva a költő verseinek asztalomon fekvő, megszerkesztett kéziratába, megkérdezte: nem volna-e kedvem bemutatni néhány sorban — és néhány verssel — a lap hasábjain Bari Károlyt? — Erre az ajánlatra válaszolnak az alábbi sorok: *Írta, hogy a verseimnek „eléggé nagy híre támadt", s Nemes György felajánlotta az És-t. Én nem vagyok ellenzője ennek a publikációnak, csak néha felötlött már idáig bennem az a gondolat, hogy amióta megjelent rólam az a riport, több lap bemutatott, s hogy ez a fajtája a megnyilvánulásnak nem tűnik-e futtatásnak, odafigyeltetésnek? Önt illeti a döntés; ha hasznosnak tartja az És-beli megjelenést, én beleegyezem.*

Ilyen előzmények után jelent meg az a rövid, nyolcvansoros bemutató írás, amiről akkor (sem Bari, sem én, se a „megrendelő" Mezei András, sem a cikk hatására a televízió „Halló fiúk, halló lányok" műsorába negyedórás beszélgetést beiktató szerkesztő, Hárs György) nem álmodhattuk, mi mindennek lehet elindítója egy miskolci gimnazista életében a II. osztályból, ha történetesen cigány származású. (Volt ennek a levélnek is egy — a szokásosnál hosszabb, s nem a kockás papír miatt mentegetődző — utószava. A következő: *„Nagyon hálás lennék, ha leveledben többet árulnál el magadról, nem a nyilvánosság, nem az És, hanem az én számomra"* — idéz levelemből, majd így folytatja. — *Nem tudom mit mondhatok és mit merhetek elmondani Önnek még magamról, no, nem mintha a letétbe helyezett bizalmában kételkednék! szó sincs róla, de kérem, írja meg a legközelebbi levélben,*

mit akar megtudni rólam, én a tőlem telhető legnagyobb őszinteséggel válaszolok Önnek! Üdvözlettel Bari Károly. 1970. I. 22. Bükkaranyos.)

A cikk, ha jól emlékszem, *Költő a cigánysorról* címmel jelent meg; eredetije pillanatnyilag nem áll rendelkezésemre (fél évtized alatt is mennyi mindent betemet az Idő), egy majdnem olvashatatlanná fakult kéziratból másolom ide körülbelüli tartalmát.

2

KÖLTŐ A CIGÁNYSORRÓL

A múlt nyáron történt, hogy egy vasárnap délutáni, lagymatag bundamérkőzés unalmát próbáltam elűzni, a *Magyar Ifjúság* véletlenül kezembe akadt számát lapozgatva a képernyő előtt. Egyszer csak a szoba félhomályában is szemembe szúrt egy egész oldalas riport ritka betűkkel szedett sora: *Nem akarok költő lenni!* — Azoknak, akik az irodalommal hivatásszerűen foglalkoznak, talán nem is kell magyaráznom, miért gyújtotta föl kíváncsiságomat ez a címsor, ez a manapság fehérholló-ritka és szinte kihívó eltökéltség. S talán az olvasóknak sem, hiszen a költésvágy vírusa szemünk láttára terjed ragályszerűen. Nem is olyan régen, még kész családi tragédiának számított, ha becsületes szülők gyermeke a logarléc, a tisztviselői könyökvédő vagy a kétrét hajtogatott ügyvédi irattáska helyett tollat ragadott és versírásra adta a fejét. Ma: a versírás — divat. A város (és a falu, és a puszta) hemzseg a formákhoz hű és formákat robbantgató, szakállas kispolgároktól, akik ellenkezőleg: minden áron költők akarnak lenni, s e lírai zöldár hullámántaraján tulajdonképpen a legszabályosabb karrierambícióikat igyekszenek megvalósítani. Ez az epidémia már-már a szociológiai problémák erejével jelentkezik napjainkban.

— Lássuk csak, gondoltam, ki az, aki végre nem akar költő lenni? Somos Ágnes riportja a *Magyar Ifjúság*ban, az egyik miskolci gimnázium első osztályos diákjáról szólt, s egy jó tanulót ábrázolt, ha jól emlékszem: egy tanulmányi verseny győztesét. Név szerint: Bari Károlyt, aki egy Miskolc környéki faluban, Bükkaranyoson él, a cigánysoron, hét testvér közül ő a negyedik, és verseket is ír. (A riport mellesleg vékonyan meg volt hintve a tizenhat esztendős riportalanytól származó verssorokkal, aki nem akar költő lenni.)

Elérkeztem az első versidézethez, és kíváncsiságomat igazi érdeklődés váltotta fel. Ezekből a korai Sinka-balladák ízére emlékeztető sorokból ugyanis valami elképzelhetetlen mélységből szálló üzenet füstje csapott felém, s valami — nem szociális: inkább szellemi — lelkifurdalást keltve bennem, az idézetek olvasójában. — Az újság azután eltűnt (a költő címével együtt), a lelkifurdalás kimosódott, de néhány nap múlva — számomra is meglepő módon — betértem a Lenin körúti hírlapboltba, és kértem a *Magyar Ifjúság* régi számait, mígnem megtaláltam az elkallódott cikket. Fölvittem a szerkesztőségbe, s a délutáni értekezlet végén odaadtam Illés Endrének. — Írj neki, és kérd el a verseit — mondta két nap múlva. — Már írtam — válaszoltam, s abból, ahogyan eltűnődve gyűrögette a cikket, megértettem, hogy izgatott.

Hetekig nem kaptam választ. De egy délutánon, rendezgetve asztalomon a felgyülemlett papírokat, a régi újságok kazlából kihullott egy levél, amelyet valaki távollétemben tehetett oda, s észrevétlen betemetődött. Bari Károly küldte Bükkaranyosról, és a verseit tartalmazta, egy kockás irkalapra sebtében — óra alatt — odavetett, tartózkodóan udvarias néhány sor kíséretében.

A kezdeti sejtelem versről versre erősödött bizonyossággá: ilyen mélyről talán még senki sem érkezett soha, a magyar költészetbe, s ilyen fiatalon is alig, mint e versek szerzője, Bari Károly. Szegénységet füstölgő tanyákról, bocskoros cselédsorsról. vad cigánysors vöröslő mámoráról és megroppanó ágáról vallottak ezek a fluszpapírra, s rengeteg géphibával legépelt versek. Olyan világról, ahol ősballadák asszonyai köpködik vérüket feneketlen kőkorsóba, sorsok kései táncolnak, és ko-

ponya morog a küszöb alatt; a levegőben kehes lovak nyerítése lobog, s egy ponyvás szekereken kóborló nép zengeti naphosszat az öröm piros citeráit. A versek szó szerinti és jelképes jelentése úgy volt azonos, mint a népköltészetben. A megdöbbentően érett, fegyelemmel megformált és szuverén versekben legfeljebb talán csak Nagy László hatását véltem érezni itt-ott. Ezért olvasás közben minduntalan meg is feledkeztem róla, hogy ezeket a verseket tizennégy-tizenhat éves korában írta költőjük — az esztétikusok bizonyára úgy mondanák, hogy a költészet rimbaud-i életidejében.

„Két szonett elolvasása után, amit egy kezdő elém tesz — írta (nem is egyszer) Illyés Gyula — nyomban megmondom, írjon-e még egy harmadikat. Úgynevezett modern — mondjuk absztrakt — vagy szabadversből húszat is át kell szitálnom, hogy arról, ami benne csillog, megmondjam, nemesfém-e". Noha Bari Károly versei, egy-két kivételtől eltekintve, szabadversek voltak, egy percig sem éreztem, hogy ez az aranyigazság rájuk is vonatkozhatnék. De éppen a legkülönbözőbb ízlésű és felfogású költők, írók, akik akkortájt megfordultak a kiadó szerkesztőségében, s én lelkesültségemben kezükbe nyomtam a kéziratot; Fodor András, Illés Endre, Juhász Ferenc, Kálnoky László, Kormos István, Lator László, Mezei András, Nagy László, Németh László, Vas István, Zelk Zoltán biztosítottak, hogy ezek a versek kibírják a szitálás próbatételét.

Bari Károllyal, aki madárcsontú, égőszemű, és zárkózott-hallgatag fiú, kétszer találkoztam személyesen. Természetesen megkérdeztem tőle, hogy csakugyan nem akar költő lenni? Azt válaszolta, hogy ő nem ezt mondta annak idején; illetve, amit mondott, annak az az értelme, hogy ő nem akar soha a verseiből megélni, nem is tudna, mert számára a vers nem elhatározás és nem ambíció kérdése.

Bari Károly verseit azóta nyomdába adta a Szépirodalmi Könyvkiadó. A gyomai Kner nyomda (amely nem „idegenedett el" ma sem Gutenberg szellemétől, a *könyvnyomtatástól)* vállalta el soron kívül a kéziratot, s el is készíti hamarosan — *Holtak arca fölé* címmel — a könyvet. — Hadd valljam meg: nem tulajdonítok túlzott fontosságot a véletlenek játékának, amelyek idáig vezettek, s amelyeknek magám is csak eszköze voltam, mint egy „véletlenül odafigyelő" szerkesztő. Inkább abban érzek valami sorsszerű és jelképes szépséget, hogy egy (ankétokkal, konferenciákkal és szociológiai felmérésekkel megcélzott) népréteg tehetséges fia éppen a költészeten keresztül talál magának valóságosan is utat — és hazát a nemzetben.

3

Ilyen külső-belső előzmények után került sor — 1970. március 13-án — arra a rövid televíziós beszélgetésre, amelynek pontos szövege viszont megőrződött. Ronyecz Mária mondta a költő verseit, aztán néhány szóval bemutattam Bari Károlyt, majd így folytattam:

— A költővel személyesen két ízben találkoztam eddig, s mindkét alkalommal rövid időre. Ezért talán megbocsátod, ha éppen ezt az alkalmat használom föl, hogy föltegyek egy mindannyiunkat foglalkoztató kérdést; hogyan találkoztál tulajdonképpen az irodalommal, a költészettel?

— Második osztályos voltam, amikor először elmerészkedtem a falubeli könyvtárba. Ettől kezdve, minden kölcsönzési napon megjelentem, s halomszámra hordtam haza a könyveket. Az első olvasmányaim mesék voltak, és úgy érzem, a hatásuktól máig sem tudtam szabadulni. A mesék hősei mindig küzdenek valamiért, vagy a boldogságukért, elveszett királyságukért, vagy csupán az emberi alaphelyzetük visszaszerzéséért. Mintha Madách szép mondása vezetné őket: — Ember küzdj és bízva bízzál! És a szegénylegények és a királyfiak küzdenek és bíznak.

A regényekre is hamar rátértem. Első nagy élményem Zola volt. Nem sokkal később fölfedeztem magamnak Shakespeare-t, Dosztojevszkijt és Camus-t.

— Egymás után sorolsz fel olyan írókat, akik — Shakespeare kivételével —

prózát írtak! De mi arra is kíváncsiak lennénk, hogy a költők közül kik azok, akik a legtöbbet adták neked?

— A költészetet először a népdalok hozták el számomra. Megragadott az a nagy kifejezőerő, az a döbbenetes őszinteség, amivel a népköltészetben találkoztam.

Az iskolai tanulmányaim során ismerkedtem meg Petőfi és József Attila költészetével: az a fojtott, vagy egyes verseknél el sem fojtott indulat, ami belőlük mindig árad, már a kezdősoroknál megbabonázza az embert.

Nagy László pedig azzal a tündéreket idéző lírájával fogott meg. Mindig csodálattal veszem a kezembe verseit.

— Hol jelent meg először versed?

— Első versemet a miskolci Napjaink közölte. Azután az Alföldben is megjelentem.

— Az iskolában kaptál-e, s kiktől, ösztönzést, szellemi támogatást és megértést törekvéseidhez?

— A miskolci Kossuth gimnázium második osztályos tanulója vagyok... Először egy másik miskolci gimnáziumba kezdtem járni, de két hónap után — anyagi okok miatt — ki kellett maradnom. De nem is tudtam beilleszkedni abba az iskolába; idegen maradtam, idegennek éreztem magam.

A miskolci Kossuth gimnáziumban szeretettel és megértéssel fogadtak. Különösen Sárközi Andorné, az iskola igazgatója, és magyartanárom, Sír László, aki egyben osztályfőnököm is, támogattak kezdettől fogva, és támogatnak ma is.

Egyébként bejáró vagyok: Bükkaranyosról járok be mindennap autóbusszal... Hét testvérem van.

— Tavaly ősszel, amikor másodszor találkoztunk, azt mondtad, egy mottót szánsz verseid elé: Paul Éluard két sorát. Ez a két sor így hangzik: „Az leszek aki öl vagy az akit ölnek?" — Mit jelent, mit jelképez számodra ez a két sor?

— Az ember a születésekor megkapja a halálhoz, az élet legkegyetlenebb bizonyítékához való jogát. Ez a korlátok közé szorított lét hatalmaz föl bennünket arra, hogy a minket körülvevő valóságból naponta új és új szépségeket ragadjunk ki, naponta tisztábban, egyszerűbben és őszintébben fogalmazzuk meg igazunkat, az ember igazát.

S hogy miért éppen ezt az önmarcangoló Éluard-vallomást írtam a verseim elé? Úgy vélem, ez az ifjúság, a nemzedékem, sokkal mélyebben érzi az életet, mint az előzőek, erősebbek is, és szabadságukat nem lehet társadalom törvényein kívüli létezésnek nevezni S ha nem is tudja mindenki, de érzik ezt az Éluard-mottót, ezt az újrafogalmazott hamleti kérdést, amit minden bölcső fölé oda lehetne írni.

*

A beszélgetés itt tulajdonképpen véget ért; megkértem még Bari Károlyt, hogy befejezésül mondjon el egy verset, méghozzá a Petőfiről írott versét, amelynek egyik képéről: „fekete lovasok / vágtattak Segesvár felé, / országot-elborító / szemfödelet húztak maguk után: a mi szemeinket / takarták sötétségbe, nem láttuk, hol zártak a / földalatti erdők éjszakájába, szavakká-tördelt / lelked tüzes sziklája életünkre hengeredett: / hánykolódunk, égünk hatalmas súlya alatt." — éppen Juhász Ferenc jegyezte meg, hogy nem csak ennek a vékony kis kötetnek, de talán az egész Petőfit éneklő versirodalomnak is egyik legszebb, leghatalmasabb képe.

Ez volt az a televíziós beszélgetés, amelyet a felvétel végén az egész stáb (a rendező Pauló Lajos, a szerkesztő, a műszakiak, kameramanok, világosítók, ügyelő, csapó — és ki tudná elsorolni, ki mindenki vesz részt fizikai jelenlétével egy néhány perces film rögzítési munkálataiban?) mint egy belső vezényszóra, önként és ösztönösen megtapsolt.

Ez volt az a televíziós beszélgetés, amely „a Költőről" alkotott mitikus kép elemeinek, a versrajongó közvélemény tudatalattijában élő elvárásoknak a tökéletes, mondhatni: mesebeli kielégítésével a hisztérikus siker glóriáját vonta egy cigány származású költő feje köré, aki mellesleg egy miskolci gimnázium II. osztályának a

tanulója. Vajon nap mint nap tanúi lehetünk, hogy valaki ilyen fiatalon, s ilyen mélységekből, s a népmesék győztes királyfiaként így érkezzék a költészetbe, mint Bari Károly? S vajon kinek jut(hat) mindjárt az eszébe az ugyancsak ősrégi lélektani igazság, hogy a népmesei siker hármas varázsfüve a (tömeges és egyéni) hisztéria cserépjébe van elültetve? S hogy ez mekkora szellemi, erkölcsi és nem utolsósorban: idegzeti megterhelést ró egy amúgy is gyenge fizikumú gyerekemberre?

4

A ritkuló (s változatlanul kockás papírra írt) levelek — ettől kezdve — erről adnak folyton vészjelzéseket: betegségről, a rajongás és a rajongás nyomán támadó gyűlölködés inzultusairól, pénzgondokról, riasztóan mélyülő és a költői potenciát romboló keserűségről.

Mindjárt a könyv, a *Holtak arca fölé* megjelenése után: *Amikor visszajöttem a SZU-ból* — írja 1970. VI. 18-án Bükkaranyosról —, *majdnem három hétig beteg, kórházban voltam. A könyv csodálatos! (No, nem a tartalma.) Nagyon örülök, hogy ilyen szépen megcsinálták, és félek is, hogy mi lesz, mert a — — — tajtékzanak — — — valamelyik nap, talán tegnap, azt mondta: hát hallod, van abban a könyvben két jó vers, de a többi szar. Már elnézést a kifejezésért, de így mondta, szó szerint. Én meg csak annyit mondtam, hogy egy könyvben előfordul rossz vers is.*

De ugyanebben a levélben, pár sorral alább: *Ja! Tegnap kaptam valami szerződésfélét filmszerepre. Nem tudom, mit csináljak. Viszolygom tőle kissé, bár szeretném is, no, nem a filmért, biztosan írtam már, színész-rendező szeretnék lenni.*

Fél év múlva: *Nem tudom, lehet-e kérnem előleget a kiadótól? Sajnos, az öcsém kezelési költségei a család anyagi oldalát meghámozták és meghámozzák kissé.*

Egy év múlva: *... két hét múlva Sopronba megyek egy szanatóriumba — nem is tudom, mi van velem mostanában, ilyen sorokat írok le, hogy „muro merimo mard'el tele muro gad = halálom dobog ingem alatt"*

Szájról szájra szállongó rossz hírek után egy biztató értesítés írásban — új versekről. Kevesen vannak, *... tudom, nem nagyon tesz ki az anyag egy kötetnyit, de talán amit mondani szeretnék ezzel a kötettel, az már megfogalmazta magát ezekben a versekben, a Buda „Ébresszen aranysíp"-ja sem tartalmazott több verset 25-nél.*

Ebből a kevés anyagból formálódik az *Elfelejtett tüzek, miközben ... leérettségiztem* — írja 1972. július 10-én — *(már ahogy!) a Színművészetire fölvettek, úgyhogy jövőre gyakrabban fogunk találkozni, hiszen szemben fogok lakni.*

Nem találkozunk gyakrabban: talán egyszer-egyszer, véletlenül, az utcán, s amikor átviszem neki a kollégiumba Németh László drámakötetét, mert a *VII. Gergelyt* választotta rendezővizsgája anyagául: *címszerepét Latinovits játszotta volna* — egy 1973. október 22-i, bükkaranyosi keltezésű levélből idézem ezeket a sorokat —, *ez sok olyan kellemetlen helyzetet eredményezett, amire nem számítottam, egyelőre nem csinálok semmit, olvasok, fordítok, írok* — megteheti, mert a főiskolával hátat fordítottak egymásnak —, *jó lenne a minél előbbi megjelenés, tartok viszont attól, hogy ezek után a néma pantomim-éveim után nem hiszik el, hogy tudok beszélni, vagy ha igen, akkor hasonlatos leszek Kuj-hoz, aki így szólt: „Ć, megütöm a zengőkövet, megütöm a zengőkövet, s a százféle állat összegyűlik és táncra kerekedik!", ki tudja, milyen nagy táncról álmodoznak máris, hiszen a Pegazus parazitái kiirthatatlanok, s ők nagyon tudnak örülni egy látszólagos zuhanásnak.*

De hát lehet-e csodálkozni, ha a különböző, s nem ritka kicsapongások iránt egyébként joviálisan türelmes közvélemény catói szigorral ítéli meg azt a fiatalembert, aki egy veleszületett idegrendszeri sajátosságnak mindjobban kiszolgáltatódva, reakcióival csakugyan catói szigorra ingerli a közvéleményt?

Ilyen élethelyzetben látott napvilágot, 1973-ban, második kötete, az *Elfelejtett tüzek.*

5

AZ ELFELEJTETT TÜZEKRŐL

A fiatal költők első igazi, költői próbatétele — a második kötet. Mert rendszerint ekkor dől el, mint mondják, hogy az első jelentkezés ténylegesen egy új költői út kezdete volt-e; első állomás vagy egyszeri kilobbanás csupán, a véletlen kegyelméből. Főként, ha a költő a rimbaud-i korban írt verseivel szinte együtemben léphetett a nyilvánosság elé, mint 1970-ben Bari Károly. S a második Bari-kötet, az *Elfelejtett tüzek* versvilágát faggató kritikus, amikor a folytatás lírai hitelét vizsgálja, szorongva éppen ezt kutatja: valóban a költői kiválás sorsjeleit észlelte annakidején, vagy csak a gyerekkor még eleven és nyitott kincsestárnáinak, az ifjúság „csillag-tűzben égő" legendájának a megismételhetetlen fényjelenség-káprázatával találkozott?

Ez a kritikus dilemmája, amit az első jelentkezés rendkívüli visszhangja tovább élez. Vajon az országos siker vakító reflektorfényébe lökött, nagyon mély sebekkel és komplexusokkal küszködő tinédzserben meg tudta-e emészteni az idegrendszer és a lélek, ami vele történt? S megrebbent-e benne az egészséges gyanakvás, hogy a hisztérikus érdeklődés nem annyira „a város kapuja előtt fényért és szeretetért ácsorgó" költőnek szól, hanem a „jelenségnek"? Annak, hogy a *Holtak arca fölé* tizenhét éves szerzője, származásának egzotikumával, látszólag úgy pattant elő Pallasz Athéné homlokából, ahogy a romantika sugallatára a szélesebb olvasóközönség ösztöneiben mindmáig élő őselvárás a költőt elképzeli. Mit számít ilyenkor, hogy verseiben akkor sem puszta egzotikumként lobogtak a cigánysors egyszerre népdalszerűen szürreális és tudatos lírai logikával zabolázott expresszionista képei. Pontosan úgy, ahogyan a *Népszabadság* kritikusa, Héra Zoltán megállapította: „... nem annyira színeket, mint inkább erőt merített belőle. A mélység felhajtóereje az, amivel sorsa gazdagítja ... úgy vállalja a szociális küldetést, hogy egyúttal szellemi küldetést is vállal." A fogadtatás körülményei azonban másfajta, megtévesztően csillogó aurával vonták be alakját: mintha a mesékből lépett volna elő, a népmesék cigány királyfiaként.

Az életben is, a költészetben is alig elviselhető nyomás alá vetve Bari Károlyt. Bőven hullottak ugyan „a bizalom rézkrajcárjai", de a „nagy üzenetet", az „aranypecsétes levelet", amit „a Mindenségnek címezett szívében egy nép", illetéktelen kezek is összefogdosták, bontogatni kezdték mérgező magyarázatokkal. Költőnek jóformán meg sem született: máris „jelenséggé" vált. S a költő, aki tiltakozik az ellen, hogy „jelszavak oszlopaihoz" legyen „kötözve a lét" *(Ének)*, új verseiben képes-e eloldozni magát saját „jelenség-helyzete" jelszavainak oszlopaitól? Magyarán: akit sorsa, a körülmények és alkata, hatalma egyfajta rossz metamorfózis felé hajtana, a szerep elfogadására, amit a fogadtatás hisztériája sugallt, fel tudja-e emelni „tenyere tükréből" ismét a költő tiszta arcát? Visszaváltozni „bicskás mámorok" áltündérkirályfiából „rózsafából faragott hegedűvé" — ebben rejlik Bari Károly második kötetének különleges költői és erkölcsi próbája.

A visszaváltozás biztató külső jele, hogy ezt a huszonkét verset igazi költőre valló fegyelem szerkesztette kötetté. Igényességét jelzi, hogy több verse látott időközben napvilágot, mint amennyit az *Elfelejtett tüzek* tartalmaz. Ami sokkalta lényegesebb: a kötet keményre égetett szövegei, akár az avantgarde utáni, szabad ritmusú, áradó verseket nézzük (mint a *Hazánk, Nagyapám, Éjszaka a sárga házban, Virágok lázadása, Mise Devláért, Árvák árvája* stb.), akár a kötött formában írtakat vesszük szemügyre, számomra legalábbis, meggyőzően bizonyítják, hogy szerzőjük üstökösszerű feltűnése nem az egzotikum egyszeri kilobbanása volt. A tehetség ereje nem változott, csak a hangja lett komorabb, bonyolultabb, csak a szemlélete lett keserűbb, dacosabb, ahogyan fölmutatja — az újromantika sötéten vérző képpompáját a késéles prózai versbeszéddel drámaian váltogatva — a „káromkodásainkra-feszített szegénység", a „kifosztott sors ellobogó" látomásait, vagy „csillaggá-dermedt ökleit."

Hogyne változott volna a hang, ha közben a hűség tartalma is megváltozott, értelme is bonyolultabb lett az érlelő időben? Ami a kamaszkorban az azonosság spontaneitásával lobogott, mostani verseiben a küldetéstudat gyötrelmével és veszélyeivel éget. „Ti, akik csempészárumat: sorsotokat még őrzitek / a szegénységen-kitelelő tűznél, ne féljetek: semmi bajom, / visszamegyek még hozzátok, s elmondok egy legendát / az igazságért késsé-változó / madárról!" fejezi be *Éjszaka a sárga házban* című versét a költő. De a szavak tagadhatatlan nosztalgiája arról árulkodik, hogy talán ő is sejti: útja, éppen mert költő, kényszerűen elválik, kiszakad népe hétköznapjaiból. S e miatt most úgy érzi, „halál dobog az inge alatt" s anyja keze „tűzzé-bénult csontvázat simogat." Igaza volna? Súlyos kérdés, amire csak egy másik, nem kevésbé súlyos kérdéssel lehet válaszolni: hol próbáljon „a léleknek hazát fogni", aki verset ír, ha nem a tágabb, de vele mégis egy nyelven szóló közösség költészetében? Az *Elfelejtett tüzek* a költő vívódása ellenére arról tanúskodik, hogy Bari Károlynak, ha nem akarja megkéselni önmagában a költőt, igazi út csak errefelé nyílik, amelyen „Devla sáros arcát" is megőrizheti. — Amit ő is tud különben: hogy akkor árulja el, ha arcát „tüzes bálvánnyá faragni" próbálja.

6

Megkaptam a leveledet — írtad 1976 nyarán, a *Száműzetés* című versed megjelenése után —; *nagyon köszönöm, hogy írtál — jólesett! Sok hülye levél is érkezett hozzám a verssel kapcsolatban; — — — magánkívül szidta a verset, meg engemet, meg akik közölték, azokat is. Hogy miért, nem tudom... Nagyon konok gyurma a világ, igaztalan ember ujjai nemigen tudják azt költészetté formálni. Nem kéne törődnöm, tudom, ezekkel a tüskékkel, hiszen így is egy tüskemúzeum vagyok már, mindenki szurkálódását komolyan veszem — de nem tudok változtatni magamon... Mi vagyok én? mindenféle elmebeteg intézmény palánkját átugorni kényszerülő ló? — A versek serege pedig fegyverkezik.*

Kérdéseid, bár igazak, magukban hordják a választ: a leveledben. Tudod, s a hallgatás kínjaiban, a versírás szüneteiben magad is megtapasztaltad és átéled, hogy ha a teremtés föladata elől „tüskemúzeumba" záródik az ember, az igaznak álmodott újaknak is előbb-utóbb ellenáll a világ konok gyurmája.

Kérdéseid tulajdonképpen verseidben hordják az igazi választ. Azóta érzem, amióta Dózsa-versed ismerem, tehát a kezdetek óta szinte, 1969 óta, hogy Benned nemcsak a szegénységből jött költő osztályösztöne tiszteleg a „villámló húsomból kiharapott forradalom" emléke előtt. Amióta e szonett utolsó sorának — „sorsom folytatói, üres a trón!" — költőjére gyakorolt, s a költészeten kívüli egynémely dolgaiddal igazolt szívóhatását is tapasztalom. „Tisztességes-e a számító alázat" kérdezted (volna) a világtól egyik meg nem jelent, töredékben maradt versedben, amelynek a kéziratát évekkel ezelőtt juttattad el hozzám. De nem „föld fölött delelő ámítás"-e (hogy ugyanebből a töredékből idézzek, s kérdezzek vissza) magadban Dózsa „sorsának folytatóját" látni, magadat Dózsa „üres trónjára" helyezni? A korlátok közé szorított lét, ahogyan egy ország előtt lezajlott beszélgetésünk során értelmezted Éluard két sorát, nem hatalmaz föl arra, hogy ezt a szerepet próbáld — versek helyett — kiprovokálni a sorstól, a világtól. Neked nem szereped — hivatásod van. Magyar költő vagy. Hogy is írtad a *Száműzetés*ben? „ha azt mondják: megtörtem, ne higgyétek, / s ne higgyétek, ha mondják rólam: / megszakadt útja, földmélyre züllött, / gyökerek párbajairól hírhedt kocsmában / a pillái sötét romjain talált rézpénzeket is elissza / ... üzenem nektek, élek s írok" — Ez az! Verseiddel fegyverkezz!

1970—1976.

DEME LÁSZLÓ

Nyelvi gondok – három szinten

A nyelvről most csak annyit: a társadalom társadalomságának, s benne az ember emberségének egyik nélkülözhetetlen hordozója és tényezője. Ebben halmozódnak fel, rögzülnek, és ennek segítségével öröklődnek át az előző nemzedékek tapasztalatai; a nyelvnek beszédbeli felhasználása révén adja-veszi az egyén a kortársi ismereteket-gondolatokat; kit-kit a nyelve-nyelvismerete emelhet fel az azt használó társadalom szintjéig, és rekeszthet meg az azt használó társadalom szintjén.

A szerzőről pedig csak annyit: harminchatodik éve figyeli tudatosan és tudományosan anyanyelvének alakulását nemzeti körülmények között; tizenötödik éve vizsgálja ugyanezt nemzetiségi vonatkozásaiban; s éppen tíz éve talán, hogy foglalkoztatni kezdték azok a társadalmi és emberi gondok, amelyeket az emberiségnek örökölt soknyelvűsége jelent egyének és közösségek számára. S esetleg még azt, hogy mindezekben sohasem tényeket és adott helyzeteket látott csupán, hanem leküzdendő nehézségeket, megoldandó feladatokat; a mozgás korlátainak kitapogatása után legalább a korlátok közti mozgás lehetőségeit keresve, de — ahol csak lehetségesnek tűnt — megkísérelve maguknak a korlátoknak feszegetését is.

Mindezekből már világos lehet: a címbeli „nyelvi gondok" nem alkatában-rendszerében értendők a nyelvre, hanem kommunikatív funkciójában, használatában. S hogy a „három szint" sem immanensen nyelvi, hanem funkcionálisan társadalmi: a nemzetiség, a nemzet és az emberiség szintje.

1. Papírforma szerint a legalsóval, a nemzetiségivel volna logikus kezdeni. A tárgyszerű megközelítés azonban a *nemzeti* szintet helyezi a középpontba. A történelmi fejlődés a kapitalista korszakban nemzetekké koncentrálta a politikailag-gazdaságilag szerencsésebb sorsú népeket; s ezekben az örökölt nemzeti keretekben indult meg a társadalmak továbbfejlődése a szocializmus építésének kezdő — máig tartó — szakaszában. A nemzetről sok mindent lehet mondani, s bizonyos dolgokat lehet tagadni is. Egy azonban bizonyos: a klasszikus nemzetek klasszikus ismertetőjegyei között föltétlenül ott van — mégpedig előkelő helyen — a nyelv egysége és a nyelvhasználati lehetőségek teljessége is. Az egység persze viszonylagos: táji, foglalkozási, műveltségi rétegződéstől szabdalt; ám ez mindig egy virtuális egységen belül jelentkezik, s ezért a felsorolt részlegtípusok (nyelvjárások, csoport- és réteg-nyelvek stb.) alárendelt helyzetben vannak egy fő típussal mint standarddal szemben. Ennek nálunk — nem a legszerencsésebben — „irodalmi nyelv" a neve. Valójában nem az irodalomé (szépirodalomé), hanem a művelt írásbeliségé és beszédbeliségé, a napisajtótól az írásos ismeretterjesztésen át a jogszabályozásig és -alkalmazásig; illetőleg — szóban — a kisközéletiségtől a rádión-televízión át a parlamentig.

A nyelvhasználat nemzeti formáját mindenképpen a teljesség jellemzi; tehát aki ebben és ezzel él, azt nyelve a családi körtől a legmagasabb közéletig, illetőleg a világgal való ismerkedés kisdedkori kezdeteitől a legmagasabb szakmai és tudományos szintig elkíséri és kiszolgálja; a nemzeti közegben élő beszélőt semmiféle társadalmi vagy ismeretszerzési szint nem kényszeríti nyelvváltásra — legalábbis a maga nemzeti jellegű és nemzetnyi méretű társadalmában elérhető felső határig.

A nemzeti nyelvművelés feladatai épp ezért könnyűek is, nehezek is.

Könnyűek, mert a nemzeti nyelvhasználat nem áll semmiféle állandó, erős és „belföldi", tehát széles tömegekre ható idegen nyelvi ráhatás függvényében; s így fejlődése is, de szabályozása is egyedül a (teljes értelemben vett) kommunikációs célszerűségnek — nyelvre koncentrált és használóira bontott — elérésére törekedhet. Végső soron a nemzeti nyelvhasználat alakulásának önmaga a mércéje; a nemzeti

nyelvművelésnek a pozitív (szabályozó) meg a negatív (visszahárító) jellegű feladatai egyazon irányba hatnak.

S ugyanezért nehéz is a dolga. Mert ha nem áll elég magas elvi síkon — paradoxként, elsősorban abban, hogy gyakorlati legyen, de ne prakticista —, s ha nem érzi eléggé közvetlen társadalmi — tényrostáló és tömegnevelő — feladatait, semmi sem figyelmezteti rájuk. Nyugodtan haladhat a nyelvművelés is meg a nyelvhasználat alakulása is nemzeti körülmények között a maga külön-külön útján; a széttartás nehezen leplezhető le. Elfedhetik a megnyugtató látszateredmények: hogy mennyien hallgatják-olvassák a nyelvi ismeretterjesztő megnyilatkozásokat, hányan fejtenek meg nyelvi tárgyú rejtvényeket-feladványokat; miközben ugyanezeknek a tömegeknek aktív beszédkultúrája esetleg egy tapodtat sem mozdul előre, nyelvhasználati-fogalmazási készsége, kommunikációs szintje akár vissza is esik.

2. Mindez akkor válik szemet bántóan világossá, ha — ismét paradox módon — kívülről tudjuk nézni, a *nemzetiségi* nyelvművelő törekvések nagyító tükrében. Nem új felismerés ez; de most az erősítette fel, hogy október—novemberben egy hónapon belül ismét két nemzetiségi magyar mikrotársadalomnak is végigtekinthettem a ciklikus nyelvművelő számvetését: október végén a Szarvas Gábor-napokat (a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület negyedik biennáléját) Adán; majd november vége felé a Kazinczy-napokat (a CSEMADOK KB nyelvművelő bizottságának majd minden évi közgyűlését, ez alkalommal a hetediket) Kassán. S még valami segített: hogy nem sokkal előttük olvastam át a „Hogy is mondjuk?" című könyvet, a csehszlovákiai magyar nyelvművelők írásainak Jakab István szerkesztette gyűjteményét (Madách Kiadó; Bratislava, 1976), s láthattam már a körülötte kavarodott kisebb vitát is (a Hét hasábjain, november—januárban).

Miben különböznek a nemzetiségi nyelvművelés feladatai és lehetőségei a nemzetiéitől? Nagyjából abban, amiben a nemzetiségi lét a nemzetitől; — azaz alapjaiban és lényegében.

Csak a nyelvhasználat kérdéseire szorítkozva is: a nemzeti nyelvhasználatot terjedelmében a teljesség jellemzi, a nemzetiségit a részlegesség, a korlátozottság. Másutt (Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról. Madách Kiadó; Bratislava, 1970; de hazai tanulmánygyűjteményekben és folyóiratokban is) részleteztem, itt csak jelezhetem: a nyelvhasználatnak — emberi egyed és mikrotársadalom vonatkozásában egyaránt — legelnagyoltabban is három szintje van: a családi-magánéleti (esetleg kisközéletbeli), a szakmai-ismeretszerzési-közéleti, s végül a kulturális-publicisztikai-szépirodalmi. Nemzeti körülmények között a három folytatja és átfonja egymást, egységet alkot. Nemzetiségi körülmények közt viszont — most a környező országok magyar nemzetiségi tömbjeire gondolva — csak a két szélső szint aktív használatú: az alsó meg a felső. Ezeket a mi államainkban — *mutatis mutandis persze* — ma már inkább segítik és serkentik, mintsem korlátoznák.

A probléma a középső szinttel van: a szakmai-ismeretszerzési-közéleti tartalmúval. A szakélet meg a közélet (s a hozzájuk vezető tanulmányok szférája) általában nemzetiségi nyelven megközelíthetetlen és aktíve művelhetetlen; oda már nyelvváltás vezet: az államszervező nemzet nyelvének elsajátítása és használata. S ebben az a fő probléma, hogy ez az egyén gondolkodásában, de a mikroközösség kommunikációs készségében is, nem közép-, hanem alapréteg. Épp ez az a szint, amelyen a családias, alsó szintű, spontán fogalomalkotási és gondolatfűzési készség pontosodik, egzaktabbá válik az egyik, és társadalmi kontroll alá kerül a másik oldalon; mintegy megalapozva a legfelső szintnek már ellenőrizhetetlen, már csak befogadó ismeretét-értését is.

További jellemzője a nemzetiségi helyzetnek, hogy a hiányzó „középszint" helyén nem légüres tér van, hanem — mint láttuk — egy idegen nyelv, amely ráadásul „belföldi", s így közvetlenül és állandóan hat. Nemcsak „testével", azaz szavaival, hanem „szellemével", azaz fogalomalkotási és gondolatfűzési módjával, szemléletével, alkatával. S itt nem az a probléma, hogy ez a szemlélet és alkat jobb vagy roszszabb-e; hanem az, hogy más. De érkezési elsőbbséggel bírván, az hat természetes-

nek, a gondolkodásban is. Egyetlen példát! Nekünk a pótkocsi az *pótkocsi*, akár kocsihoz kapcsolják (például teherautóhoz, autóbuszhoz), akár puszta erőgéphez (például traktorhoz, vontatóhoz). A szlovákban ugyanennek *vlečka* a neve; a *vliect* „húz, vontat" igéből. Az ottani magyaroknak oly természetes a „vontatmány" jelentés, hogy még vitáznak is: hogyan lehetne *pót*kocsi az, ami előtt nincs „eredeti" kocsi (tehát amelyet a vontató húz).

És még egy tényező! Hogy a nemzetiségi sajtónak mindenről szólnia kell. Termelésről, társadalomról, munkáról, azaz arról is anyanyelven, ami nem azon folyik. A szépirodalom még csak kerülgetheti ezeket a témákat, ha akarja; a sajtónak azonban az élet egészét kell tükröznie. Ezért az ő vetületében jelentkeznek mindazok a problémák, amelyeket — nyelvi-nyelvhasználati tekintetben — a nemzetiségi helyzet produkál. — A reálisan kínálkozó megoldás: publicisztikai szinten megjeleníteni azt a (kölcsönszavakkal, tükörfordításokkal, egyebekkel telt, s mindenképpen vulgáris és helyi érdekű) hibrid nyelvezetet, amelyen — otthon — mindezekről a témákról anyanyelvén beszél a nemzetiségi polgár. Az ideális kiút viszont: megtanulni és megtanítani a sajtó útján azt, amit az élet nem tanít meg: a („külföldi", de igényes és kidolgozott) magyar standardot. Azért is, mert a nemzetiség nyelvén ez tükrözi művelt szinten a szocialista valóságot; de azért is, hogy a nemzetiségi magyar nyelvhasználati formák szét ne különüljenek, el ne váljanak fejlődésük útjában és eredményeiben a közös normától, sőt — továbbmenve — egymástól is.

Az ülésszakok is mutatták, s az említett gyűjteményes kötet is bizonyítja: a nemzetiségi nyelvművelés erősen érzi ezt a feladatát, s ez iránti felelősségét. És jó helyen keresi a megoldást: mindkét nemzetiségi nyelvművelő ülésszaknak — egymástól függetlenül kijelölt — központi témája a közéleti és szakmai terminológia kérdése volt. Igaz, más-más okokból. A szlovákiai magyar nyelvművelőket még elsősorban a sajtóbeli tükröződés egyenesbe állítása késztette a probléma felvetésére, a jugoszláviaiakat már az a történelmi helyzet, hogy a decentralizált önigazgatásra épülő szocialista társadalomban a nemzetiségek anyanyelvei szóbeli és írásbeli használatukban egyaránt közéleti szintre emelkedőben vannak. A legközvetlenebbül megfogható dokumentumtár persze itt is a sajtó volt; de a helyi közlönyök rendelet- és határozatfordításai már túl is mutattak ezen.

Mindkét ülésszakon közreműködtek magyarországi nyelvművelők; az adain 4, a kassain 2 előadással. S persze mindkét helyen a — szakmailag már régen felcsatlakozott — hazaiak is; Adán 6, Kassán 4 szakember. Nem taglalhatom itt részletezően, csak jelzem éppen (bővebben majd a Magyar Nyelvőr hasábjain olvasható erről): szemléletesen tükröződött a kétféle előadóréteg megnyilatkozásán a nemzeti és a nemzetiségi nyelvművelés különbsége. Nem színvonalban, hanem szemléletben, módszerben, s némileg felelősségérzetben is. Felületesen pillantva a kétféle előadógárdára, az első (a magyarországi) tapasztaltabbnak, nagyvonalúbbnak, türelmesebbnek látszott mindkét helyen, a második (a helybeli) meg kezdőbbnek, aprólékoskodóbbnak, szigorúbbnak. Ám közelebb hajolva a páholy mélyéből, már lét- és munkafeltételeik különbsége tűnt ki inkább. A nyelvművelés persze társadalmi áldozatnak bizonyult itt is, ott is; de itthon mintha a társadalom áldozna egyre többet a nyelvművelésre, amott a nyelvművelés a társadalomra.

Ez tükröződik a szlovákiai tanulmánykötéten is. Egy ifjú teoretikus szemükre is hányta a szerzőknek: nagyon a földön járnak. Azt kellett válaszolnom: igaz; de ott is élnek. Ha repüléshez emelgetnék a lábukat, úgy járhatnának, mint a pesti villamos utasa: lábat találnának a helyén, mikor vissza akarnák tenni.

3. A harmadik szint látszólag független az előbbiektől, pedig nagyon is hozzájuk kapcsolódik. Ötéves külföldi vendégeskedésem alatt — meg hát külföldi konferenciákon, tárgyalásokon, egyebütt — éreztem meg fokozatosan: micsoda hátrányba kerül gondolkodó emberségének érvényesítésében az, aki erre idegen nyelvet kényszerül használni. Különösen akkor, ha partnerének viszont az a nyelv anyanyelve. A *nemzetközi* kommunikációban szinte csak egyenlőtlenségek vannak; s ezek mindig a kisebb nemzeteket sújtják: ők vesztegetnek éveket-évtizedeket arra, hogy elsajá-

títsák a világba kapcsolódás, az ismeretszerzés eszközét, míg a nagy nemzetek fiai ugyanezen idő alatt az ismereteket szerzik.

Nyelv és nyelvészet szerepét vizsgálva a tudományos-technikai forradalom időszakában (nem véletlenül az akkori magyar nyelv hetének megnyitójaként), jó fél évtizeddel ezelőtt (megjelent a Magyar Nyelvőr 1971/4. füzetében) azt kellett mondanom már (nem én találtam ki persze): nincs más kiút az örökölt soknyelvűség szorítójából, csak egy általános és közös másodnyelv világszintű elfogadása. Az anyanyelvek nélkülözhetetlen emelői az egyének társadalomba fejlődésének, de gátjai már a társadalmak világszintre emelkedésének. S minden hagyományos és új kísérlet — nyelvtanítási módszerekkel, de fordítógépekkel is — csak „máról tegnapra" való megoldást hozhat.

Ám a történelmi tapasztalatok úgy kínálják a gondolatot: ez a közös és általános másodnyelv ne legyen senkinek anyanyelve. S ne legyen „természetes", azaz a hosszú fejlődésnek minden esetlegességét magában hurcoló. Legyen „mesterséges", ami ellentéte a „természetes"-nek, de nem szinonimája a „természetellenes"-nek. Ellenkezőleg: egyesítsen magában minél több közöset a meglevőkből; de elhagyva a történelmileg rájuk rakódott ballasztokat. És senkinek sem adva azt a jogtalan kedvezményt, hogy azt az egy idegen nyelvet se kelljen megtanulnia; s hogy a többiekkel szemben előnyben — sőt óhatatlanul: fölényben — érezhesse magát.

S ettől az anyanyelvű kultúrák, irodalmak, tudományok még virágozhatnak. Sőt, virágozniuk kell. Így válnak csak termékeik méltóvá arra, hogy lefordíttatván erre az egyetlen idegen nyelvre, az egész emberi kultúra vérkeringésébe kerüljenek, részévé váljanak. S ez törölhetné el a „kis" és „nagy" nemzetek közti lépéshátrányt; ez is siettethetné a különbség megszűnését a „fejlett" és a — szépen szólva — „fejlődő" népek között.

Nemrégiben érdekes akció indult; remélhetően nem puszta kampány. Mintegy 140 magyar országgyűlési képviselő aláírásával került egy javaslat a kulturális bizottság elnökének, Ortutay Gyulának az asztalára: induljon parlamenti, majd kormányszintű tárgyalás egy általános és közös másodnyelv világméretű bevezetésének kezdeményezésére. Az előzményeket teljes terjedelmükben közölte az Eszperantó Magazin; a beadványt az aláírásokkal pedig a Világ és Nyelv. A két lap egymás folytatása, de mégsem azonos. Nem csak a cím változott közben: némileg a szemlélet is. A Világ és Nyelv nem teret keres az eszperantónak, hanem megoldást a soknyelvűségnek ma már fojtogató gondjaira. Ajánlva erre természetesen azt a kész és egyszerű másodnyelvet, amely a legkönnyebben lehet mindenkié, mert senkié sem.

E lapunkba írtam legutóbb: „Az emberek túlságosan is szeretik önmagukat, de az emberiség még nem eléggé szereti önmagát. Ha igazán szeretné, világszervezetei révén megoldhatná már az egységes és közös másodnyelv kérdését. Belátás és többségi elhatározás dolga volna..." (Világ és Nyelv, 1976/5. szám).

*

Három szint volna? Valójában egyetlen gond: a nyelviségé. Gondoljuk végig: a „nagy" nemzetek fiai szinte csak kedvtelésből tanulnak nyelvet. A kis nemzetekéi a lépéstartás kényszeréből; s egyre többet, hogy világszintre emelkedhessenek. A nemzetiségieknek idegen nyelvet kell tanulniuk már az állampolgári középszint eléréséhez is; — sőt anyanyelvük egy szférájának (épp a legfontosabbnak) elsajátítása is külön feladat, hiszen nem annak közegében élnek...

Mennyi erőfeszítés; mennyi kínlódás és megszégyenülés időközben; — és mennyi gátja a közösség javára való önkifejtésnek!

ÁCS MARGIT

Párás, meleg szél

Kezdő korában sokszor hallgatta végig így, a függöny, a színfal vagy az ajtó mögött meghúzódva ezeket a vidéki kultúrműsorokat. Öltöző ilyen helyen nincs, az igazgatói iroda vagy a könyvtárosi szoba, amit a rendezők mindenütt a bennfentesek bizalmas, visszafogott rajongásával bocsátottak a rendelkezésükre, rendszerint megközelíthetetlen a színpadról, minthogy a színpad díszelnöki emelvénynek készült eredetileg. Amióta menő lett, elszokott ettől. Kínos és szemérmetlen dolog így belehallgatni a másik produkciójába, kajánul vizsgálgatni, ahogy teszi magát, ahogy kelleti magát... Semmivel sem szemérmetlenebb ez egy szerelmi aktus kileséséné.

A nő, aki már húsz perce küzd a színpadon az összecsukott függöny előtt, az ő műsorán a fügefalevél. A város az ő koncertjével ajándékozta meg nagy ünnepe alkalmából harmincon aluli ifjúságát, de nem merte egészen pátosztalanítani az évfordulót, s ettől a nőtől rendelte meg az ilyenkor szükséges verseket. Jól mondja, értelmesen mondja, kicsit kedvetlenül mondja. Nem csoda, nyilván ő is átlát ezen az egészen, s nem lehet valami lelkesítő, hogy egy beatkoncert közönségéből kell intellektuális belátást kicsikarnia, miközben ő, Jankovics János már itt ül a háta mögött, felszerelkezve és fölényesen. Persze, az is lehet, hogy tompa a hangja. Tulajdonképpen ez nem is teszi magát. A versmondók olyan temperamentumosak szoktak lenni, olyan fűtöttek. „na megállj csak, majd én magammal ragadlak!" — ez nem. Legalábbis a hangjából ítélve, mert hiszen lehet, hogy gesztikulál. Nem, nem valószínű, hogy gesztikulál. Az a flegma sincs benne, ami a fennkölt lelkekben szokott lenni, mégis valahogy érezteti, hogy csak az ő dolga, csak rá tartozik, hogy verset mond ennek a közönségnek egyáltalán. Jó. Ezt ki kéne próbálni. Persze, azzal a ricsajjal, amit ők most csapnak, ez nem nagyon passzol össze, de úgyis tervezte már, hogy csinálnak néhány számot country stílusban, az ilyesféle. Hogy a fenébe is nevezik? Van ennek valami szakmai jelölése... Elegancia, igen, elegancia. Nem is műszó, érdekes; hiába, a zenekritika a leglinkebb dolog a világon. Egyébként a sikerrel együtt nyilván ez magától adódik: a sikeres ember — az elegáns. Ez a nő egy sikeres nő volna? Nemigen hallott róla.

A helybeli srác, a konferanszié, átóvatoskodik az erősítők között, kilép a függöny elé. Ja, beszélgetés is lesz, neki is mondták, mégis csak valami befutott lehet a csaj, ha vele is beszélgetnek.

— A sztereotip kérdés: hogyan lett előadóművész?

— Erre egy sztereotip történettel illene válaszolnom, hogy már kislánykoromban is... hogy hokedlin állva a gangon... vagy hogy a réten a virágoknak és a libáknak... Sajnos, nincs ilyen édes sztorim kidolgozva. Az igazság pedig hosszú, s a közönség a zenét vária.

— Próbálja meg mégis, talán rövidebben is lehet.

— Lehet, de az nem az igazság. Persze, az igazság nem is fontos. Színésznőnek készültem, sőt, színésznő voltam, rossz színésznő. Megszöktem a pályáról mindenféle adminisztratív teendőim és félállásaim adódtak rádiónál, televíziónál, ORI-nál, s le-

mondtam teljesen a színpadról. Amikor már hiányérzet sem volt bennem, egyszer az egyik rendezvényemen nem jelent meg a meghívott színész, s én fél óra alatt felfrissítettem versemlékeimet, elmondtam őket. Akkor az jó volt. S erről már nem volt értelme lemondanom.

— Mivel magyarázza, hogy színésznek nem vált be, az előadók között pedig az élvonalba került? Kétféle képesség?

— Részben. De inkább azt hiszem, ma már színésznek is jobb volnék.

— Megérett rá?

— Lehet így is mondani, de nem pontos. Mert nem bennem érlelődött meg a tehetség (az talán kezdetben is megvolt, sőt, erősebb, természetesebb volt), hanem a helyzetemben érlelődött meg a megnyilvánulás feltétele. Gondoljon arra, hogy azon a rendezvényen én valaki *helyett* szavaltam. Ha a magam nevében jelentkezem, előre felkészülök, újra megbukom. Csakhogy akkor nem én voltam fontos, hanem a helyzet, amit meg kellett menteni, a hiány, amit pótolhattam.

— Azóta is más helyett szaval?

— Nem más helyett. Magam helyett. Ez bizonyára hóbortosságnak vagy affektálásnak látszik, hadd magyarázzam meg. Az én ifjúságomban az egyéniség volt a divat. Mindnyájan különbözni akartunk (az más kérdés, hogy mindnyájan ugyanazzal a tupírozott hajjal, fekete csőnadrággal és piros vagy fekete lógos pulóverrel, hogy a fekete napszemüvegről el ne feledkezzem...), a lényeg a szándék volt: a különbözés. Görcsösen viseltük és eltúloztuk jellegzetességeinket. Én eleinte nagyon megbotránkoztam az utánunk következő fiatal csordákon, akik lazán és fölényesen húzták magukra az egyenruhát, és zavar nélkül lelkesedtek milliónyian ugyanazért az egyetlen számért egy-két hónapig. Lényegében persze, mint *divat*, nem nagyon különbözött ez a mi divatjainktól. Szándékában különbözött, mint *magatartás*. Az újabb nemzedék azonosulni akart, egybeolvadni akart. Nem képzelte, hogy neki kell csinálnia az életét, hagyta, hogy az élet megtörténjen vele. Van valami felszabadító ebben az ernyedtségben. S talán még valami filozófiai belátás is, de ezt inkább, azt hiszem, csak sugallja. Hogy az embernek az élete, melyet él, az egyéni arca, melyet vállal, csak egyféle lehetőség, csak egy variáns — a lehetőségei összességéhez mérten. S minél kevésbé túlozza el önmagát, annál többet élhet meg a többi lehetőségből. De én csak bölcselkedem, s a közönség, egyébként velem együtt várja a zenét.

— A jelenlevők ehhez a bizonyos generációhoz tartoznak, s biztos vagyok benne, hogy szívesen hallották ezt a szép dicséretet. Látja, lassan kifutunk az időből, s maga nem akart nyilatkozni, mert állítólag nincs mondanivalója!

— No igen, de akkor még nem tudtam, hogy maga ilyen kiváló riporter.

Nevetés, taps a nézőtéren, s Jankovics János a függöny mögött, már hangszere mellé helyezkedve, elcsodálkozik. Ő is azt hiszi, hogy a nő szándékosan ugratta a srácot, s nem érti, hogyan mert ennyire megbízni a közönség jóindulatában és fogékonyságában. Pedig a nőt a nevetés és taps váratlanul érte. Igazán hízelegni akart ezeknek itt. Sőt, először azt hitte, hogy a taps az udvariasságát honorálja. A srác — mosolygós, gömbölyded, csak az öltöny leplezi le benne a mamakedvencét, farmerben valószínűleg vagánynak látszana — maga is nevet, kicsit szerepelve, s tréfásan fenyegeti a nőt:

— Most büntetésből felteszek egy tényleg jó kérdést. Hogy áll a szakmai féltékenységgel? A színpadról való lemondása idején ön sokat foglalkozott színészekkel. Nem tette elfogulttá a saját sikertelensége?

— Nem hibáztathattam mások sikerét a magam sikertelenségéért. Fel tudom sorolni azokat a tehetséges fiatalokat, akiket részben én segítettem hozzá az érvényesüléshez. Mindig csak az ingerelt, ha valakinek semmi hozzátennivalója nem volt a dolgokhoz, és minden adottsága kimerült abban, hogy valami átlagos és általános séma szerint színésszé küzdje fel magát, a színészegyéniség árnyéka nélkül.

— Hoppá! — mondta most már nagyon színpadiasan a helybeli ifjú. — Nekem úgy tűnik, ez ellentmondásban látszik lenni előbbi hitvallásával, melyben olyan

szépen kifejtette, hogy az egyéni különbözés helyett azonosulni kell egymással, s hogy a felszabadulás lehetősége abban manifesztálódik, hogy elvetjük egyéniségünk szűk variánsát.

— Nem ezt fejtettem ki, de most nem akarom megismételni. Viszont az első megállapítása igaz. Valóban ellentmondásba keveredtem. Talán azért, mert itt valóban ellentmondás van.

A fiú a függöny mögött felfigyelt. Pedig a beszélgetés tizenkét perce tartott, a közönség érezhetően mocorgott, mégis várta a logikus felszólítást: „magyarázza meg bővebben". De a srácot iszonyú zavarba hozta, hogy a nő fásultan kiengedte a kezéből a közönséget. Így nem lehetett levonulni. Nekidurálta magát, s egy előkészített kérdést rántott elő, de már bizonytalanul, nem elég hatásosan:

— Önt szomorú versmondónak mondják. Holott jellemző önre a racionalizmus, a józanság is. S a mostani beszélgetésben kiderült, milyen derűs, kiegyensúlyozott egyéniség. Mi hát a szomorúságának a magyarázata?

— Jó kérdésből is megárt a sok, hagyjuk már érvényesülni az est sztárját. Nagyon röviden felelek. Hogy itt viszont — nem látok ellentmondást. Köszönöm a türelmüket.

Mint végszóra, a függönyt széthúzták. A nő, még ettől a bizonytalan hátterétől is megfosztva, zavartan hátat fordított a közönségnek. A fiú most látta először, ráadásul szemből, ahogy a nézőtér sötét, üres levegője előtt állt, rendkívül kiszolgáltatottan. Persze, izzott az arca, szereplés után mindenki ilyen védtelen, de ő úgy állt ott, mint aki megbukott. Pedig tapsoltak, s az utolsó mondata is egy győztes, magabiztos mondat volt. A fiúban, míg egy lelassult pillanatban közeledett felé a női alak, aki a hosszú szoknyában, hosszan lelógó egyenes hajával a gömbölyded helybeli ifjú mellett lidércesen magasra nyúlt, felgomolygott a megérzés: ez a nő minden szerepléskor megbukik. És elárasztotta egy mély, indokolatlanul bensőséges szánalom. Amikor a nő elment mellette, kiderült, hogy nem magas. De őnála azért persze még így is magasabb.

Az első szám nagyon fontos. Az első számot sohasem a közönségnek játsszák, hanem egymásnak. Azért az nagy dolog: egyik pillanatról a másikra a néma, hideg térben, lassú és húsos tagjaikban létrehozni a dalaikat. Van egy száma, amiről sohasem tudja elhinni, most sem, hogy sikerül előadnia. És mire odaérnek, olyan vékonyak az ujjai, olyan hajlékonyak a hangszálai, a tér annyira tele van már a zenéjükkel, hogy végül is: nem nagy ügy. Egyébként amúgy sem egy ügy, nem hoz különösebb sikert, a mancsaft sem nagyon lelkesedik érte. Van ilyen.

Azért egyre könnyebb. A technika... A zenében az a jó, hogy a technika segít az emberen. S akkor már jóformán nincs kockázat. Pláne ritmusos számban. Három taktus — és megvan. Szegény csaj. Oldalra pillant.

A nő a körfüggöny mellett ül, fáradt. Az utolsó percben valahogy megfeszült egy izomszál baloldalt a hasán, mintha vakbélgyulladása volna, olyan erős fájdalmat érez. Igyekszik lazítani; majd elmúlik, csak várni kell. Lélegzik. Hátrahajlik, amennyire feltűnés nélkül lehet. Úgy tesz, mintha figyelné a zenekart. Aztán figyeli. Tényleg jó zenekar, csak túl hangos. Igaz, ezek ilyenek. A híres fiú szólója. János. Biztosan Johnny vagy Jean. Nem, ezek már nem franciásak; angolosak vagy jenkik. Johnny vagy Joe. Szép és fiatal. És bizonyára primitív. Na, ezt ő már nem fogja megtudni, kiöregedett a korosztályból. Fura, fölényes, tartózkodó stílusban énekel ez a fiú. Könnyű neki: ekkora áhítattal szemben igazán lehet tartózkodó valaki. Ha most hízelegni akarna önmagának, azt gondolhatná, hogy az ifjú sztár jelentősen rápillantott. Ez lenne a kiváló alkalom, ezzel a sikerélménnyel elvonulni, és néhány nappal meghosszabbítani a fiatalságába és vonzerejébe vetett reményt. Na, azért ennyire öregek még nem vagyunk. Majd tíz év múlva, ha még akkor is pillantanak rá egyáltalán! Csak nem mosolyogni! Azaz: csak szájjal mosolyogni. A mosoly az ő korában már árt a fiatalságnak. Száj körül nem annyira, mint szem körül. Ez a fiú most tényleg idenézett, mi a fenét akarhat. Ez a szöveg egy marhaság. Meg kéne mondani neki. Úgy látszik, az is árt a fiatalságnak, ha az ember érteni kezd a ver-

sekhez. Egyáltalán: a fiatalságnak minden a világon — árt. Csak a fiataloknak nem árt semmi... Íme, egy aforizma. El kéne adni a Ludasnak. „Megkértük neves előadó-művésznőnket, mondjon egy jót". Nem mosolyogni! Csak szájjal, szem szomorú, titokzatosan távolba tekint. Kész.

Ilyen nagy siker! Hát jók, tényleg. Mehetünk.

A fiú látta, hogy elindul az asszony, s mialatt fütyülnek a kölykök, ricsajoznak a lányok, kilép hozzá: „várjon meg, kérem".

Ráadás, ráadás, menjetek haza. Jön a helybeli srác: beszélgetni kéne. Ugyan, elhúzódott nagyon az idő, inkább játszunk még valamit, jó? Jóóóó!

A nő áll, zavart. Ha leül, túl bizalmassá teszi a várakozást. Így viszont sürgető. Hát támaszkodik. A támaszkodás különben is a legdekoratívabb póz.

A fiú az utolsó szám alatt csak csodálkozik és töpreng. Fogalma sincs, mit is akar ő tulajdonképpen ettől a nőtől. A kirohanás és kérés túlságosan heves gesztus volt, igazán feljogosítja a nőt, hogy most várjon tőle valamit. Az ilyen hervadtabb csajok már nagyon komolyan veszik a dolgokat. Igaz, a zsengék is. Na, majd még valamit kezdeni kell ezzel a — hogyishívják? — Valériával, ha ki nem talál addig valamit. „Szereljetek le, srácok" — habozva indul az asszony felé. Nem áll meg mellette, kiinti a folyosóra.

— Az jutott eszembe, hogy maga biztosan tudna nekem ajánlani egy verset... Vagy valami tanácsot adni... Csinálunk most egy számot. Egy kis vidám hülyeség. Ellalázom, jó?

Lalázik. A nő figyel, gondolkodik. Feszülten gondolkodik. Arra gondol, hogy nem ismer, nem is ismerhet ilyen verset. Aztán arra gondol, hogy milyen keserves érezni maga mellett ezt a kicsit alacsony, de szép testet, hogy milyen pocsék dolog hervadó nőnek lenni nyomorult, élő altesttel. Végül nem gondol semmit, csak átengedi magát ennek a ritka gyötrelemnek, ami azért mégis több, mint a semmi. Régen nem hatott rá ennyire férfitest. Mindig gyanította, hogy alapjában véve egy közönséges liba, de hogy ennyire...?! Ez a tini-sexidol, bakfisok álma... Igazán ízléstelen. Heves mozdulattal átfonta a karját maga előtt, olyan vékony, hogy az egyik keze elért a lapockájáig, a másikat pedig a vállára függesztette, s ráfektette oldalt az arcát. Nem volt ellenőrzött mozdulat, túlzott mozdulat volt. Úgy indult, hogy karba teszi a kezét, s ez lett belőle. Most viszont nem tud belőle simán, feltűnés nélkül kibontakozni, állhat itt, torz hülye. Egyáltalán, már az is túlzás, hogy ilyen elmerülten gondolkozik ezen az autszájder kérdésen, pláne ebben a pózban!

— Maga most valóban gondolkodik, vagy csak úgy tesz?

Az asszony a meglepetéstől természetessé lazul A fiú sem kajánul, sem bizalmaskodva, sem fölényesen nem mosolyog. Igen komolyan, figyelmesen tanulmányozza őt.

— Persze, hogy gondolkodom. Így nem lehet szöveget ajánlani, nem is tudom, hogy képzelte. Valami költőn gondolkodom, bár nem vagyok híve... A dalszöveg csak legyen bárgyú... — próbálja összeszedni magát. Legszívesebben megmondaná, hogy ő iszonyodik a versek kommercializálásától, igazában csak komoly verseket és nagy költőket ismer, és ez az egész könnyű műfaj tőle nagyon idegen. Ezzel nyilván meg is szüntetné a kínos helyzetet. Kínos, kínos — de azért van benne valami. Ígéret? Csak egy biztos: még nem ért a végére. — Ne sürgessen!

— Dehogy sürgetem. Inkább remélem, hogy nem gondolkodik.

— Hogyhogy?

A zenekar és a slepp most vonul el mellettük a szereléssel.

— Jankó, itt valami banzáj lesz, maradunk?

— Illene — szól oda közömbösen a fiú.

Az este szervezője és a helybeli ifjú lépnek hozzájuk: a fiatalok autogrammokat szeretnének, s egyébként is szeretettel meghívják a vendégművészeket a klubestjükre.

— Mindjárt megyünk — küldi el őket kicsit nyersen a fiú, s az asszonyban feszengés támad. Férfifölény volt abban, hogy *ő* válaszolt, hogy *helyette* is válaszolt.

Ő pedig egy percre sem tudta elfeledni, hogy korosodó nő, és aggódott, hogy nőszerepben e mellett a fiú mellett komikussá válik.

A fiú az előbbi kérdésre nem válaszolt. El is felejtette.

— Figyeltem az arcát. Hány éves?

— Negyvenegy. Nem szeretem, ha az arcomat figyelik.

— Azért ment színésznőnek? Pompás.

— Igen, pontosan azért. Azt akartam elkerülni, hogy az arcomat figyeljék.

— Maga szereti magát ilyen titokzatos ellentmondásokkal körülvenni, a nyilatkozatában is csupa ilyeneket mondott. Nem tud más trükköt?

A nő most élesen közbevágott. Hogyne szerette volna megtárgyalni valakivel a szereplését! Hiszen azóta egyebet sem várt, mint hogy valaki végre beszéljen róla, gratuláljon. Nyitottan és zsibongva éhezett hiúsága egy kis dicséretre. Ez most fájt.

— Nem látom be, miért kéne a fogalmaimat leegyszerűsítenem a gyengébbek kedvéért.

— Nem leegyszerűsítésről van szó — vonta fel a vállát a fiú. — Csak... szerintem az is elég banális, ha valaki örökösen paradoxonokban fejezi ki magát.

— Elismerem. De hát.. De hát a színésznő arca valóban nem számít. Szereparc, álarc.

— Igen — mondta a fiú, s hirtelen melegen rámosolygott az asszonyra —, de miért kell minden kérdésre pontosan válaszolni? — Elkomolyodott. — Figyeltem az arcát. Maga tényleg olyan komolyan dolgozott azon, hogy összepászítsa a lallalát valami verssel, mintha osztályoznák érte. Komikus volt, ne is haragudjon, komikus volt, ahogy *ennek* a közönségnek a *mi* műsorunk előtt... kiborította magát. — A fiú közben rájött, hogy semmi sem hatalmazza fel erre a szövegre, nyilvánvaló határsértést követ el, s minél inkább megsebzi a nőt, annál nagyobb kötelezettséget vállal a jóvátételre.

— Tudja — s hirtelen megtelt fénnyel az asszony keskeny arca —, tudja, nem kell az ilyesmit egy színésztől komolyan venni. Maga még nagyon fiatal... Na, menjünk, ne várakoztassa a hódolókat.

Jól kivágta magát. A fiú pedig elképedve — nem zavartan, csak elképedve — követte. Tulajdonképpen megkönnyebbült. Gyanús volt ez a határátlépése; indokolatlan, céltalan, homályos.

A fiú aláírásokat osztogatott, a nő szendvicset evett a büfénél. Néhány egészen fiatalkorú skalpvadász s néhány szavalgató diáklány tőle is kért autogrammot. A fiú a társai közé települt, a nő feszélyezetten kóválygott. A fiú talán az asztalukhoz hívta volna, de vonakodott attól, hogy a többiek előtt elismerje ezt a szeszélyét. Az ugyanis egyértelművé tette volna az asszonyhoz fűződő kapcsolatát: ők azokat a lányokat hívták meg az asztalukhoz, akikkel akartak valamit. (Most is ült ott kettő.) Nem mintha szégyellte volna a nőt, nem volt azon még semmi szégyellnivaló, de ha hívja, abba a látszatba keveredik, mintha kellene neki — s az már kötelezné őt. Végül is magától megoldódott a dolog. A helybeli ifjú megtáncoltatta a művésznőt, rázott egyet a művésznővel, majd odakísérte az asztalukhoz, mint odatartozót, s persze ő maga is letelepedett.

— Szavalónő létére kitűnően táncol... Valéria? — s a bólintásra: — Valéria — fordult egészen társalgási modorban Jankó a nőhöz. Valéria először azt akarta válaszolni, hogy beatzenész létére a fiú viszont meglepően csiszolt modorú, de tartott tőle, hogy Jankó társainak fejletlenebb a humorérzékük, s ezért inkább így vágott vissza:

— Magában pedig egy dramaturg veszett el, olyan finom érzéke van a dialógusokhoz.

— Honnan veszi, hogy elveszett, s honnan veszi, hogy csak egy dramaturg? Egy Shakespeare! — s rázendített hősiesen: — „Színház az egész világ, és színész benne minden férfi és nő; fellép s lelép; s mindenkit sok szerep vár..."

— Hagyja abba, hagyja abba! Magyarul ez nem élvezhető, ilyen magas szellemek között, mint maga meg én, az eredetiből kell idézni, az a stílusos.

A fiú kiesett a szerepéből, zavartan leste Valériát, aztán a nő kötekedő, gúnyolódó mosolyából megértve a játékszabályt, elvigyorodott, s ha lehet, még hősibben halandzsázott egy versnyit angolul.

— Látja — mondta a nő —, annak a kis dalocskának valami ilyen falrengető szöveget kéne adni. Milyen édes lenne a pöntyögő dallamával.

— Cinizmus, tessék, kérem, ez az átkos nyugati cinizmus.

— Akkor meg valami halandzsával?

— Angol halandzsa? Az volt már sokszor, az nem érdekes — utasította el a fiú praktikusan, mindenesetre mérlegelve az ötletet.

— Nem angol, magyar halandzsával. Klasszikus, romantikus halandzsával...

— Már megint az ellentmondások? Igen?

A fiú szigorkodó — a nő „hát mit tudok csinálni?" — fintorral kezdte a mosolygást, ami végül összeakadt és belesimult egy fintortalan, szótalan, ártatlan pillanatba.

A fiú nem vette észre, mikor tűnt el az asztaltól Valéria. Amikor észrevette, azt gondolta, táncolni ment. Aztán keresni kezdte. Már nem egészen öntudatlanul. Abban a bizonyos ártatlan pillanatban ő azért rájött, hogy nem lenne akkora teher a számára „kezdeni valamit" Valériával, mint előbb gondolta. Valéria kellemesen hatott rá, tompán, nem olyan vizsgáztatóan, mint az élet durvább, erőszakosabb hívásai, melyekhez lassan hozzászokott. A szervező nem tudta, hová lett a művésznő, a helybeli ifjonc szerint elment. Jankó a szállodához hajtott, Valéria még nem érkezett meg. Lassan, figyelmesen gurult visszafelé — majdnem néptelen volt a világos, széles, tiszta főút. A művelődési ház előtt kiszállt a kocsiból, és eldöntötte, hogy merre indult volna, ha sétálni támad kedve és nem a szállodába készül. Aztán visszaült, s lassan megindult a kiszemelt irányba.

Valériának elege volt. Fájt a feje, fájt a hasa. „Kedves asszonyom, sétáljon esténként alvás előtt. Sokat sétáljon." — biztatta magát orvoshangon, és elindult. A hasa fájt jobban. Mintha valami duzzadtan és sajogva a földre kívánkozna belőle, szinte várta, hogy a feszülő hús megreped, s a fájdalom alvadtan, elfolyva kitisztul belőle. Épp ezért kicsit szétterpesztett lábbal, kicsit roggyantan — a földhöz minél közelebb! —, behorpasztott mellkassal botorkált, izzó fejét hátraejtve. Csúnya volt szegény. Néha egy-egy pad támlájának nekidűlt, s megnyomta vele a szeméremcsontja felett a puha húst, mely erre az enyhe nyomásra is felsajdult. Semmire se gondolt, bambán szenvedett. Néha leroskadt egy-egy padra, jól hátradűlt, a combját kissé szétnyitotta, mintha utat hagyna a tisztulni készülő vágynak. A kutyáktól se félt, attól se, hogy eltéved. Semmi kívánság nem volt benne, nem kívánt férfit sem, talán csak egy másmilyen fájdalmat kívánt. Mindegy, hogy milyent, csak tisztábbat.

A kisvároshoz nem volt köze. A kisváros olyan lapos volt és szabályos, hogy még az idegenségét sem érezte, akár itt is születhetett volna. Egy furcsa építmény mellett ment el. Nagy, szabad térség közepén, reflektorokkal megvilágítva, hatalmas bádoghenger állt, első emeleti és második emeleti magasságban fém függőfolyosóval övezve. Hosszan szemlélte, talán a fény miatt azt képzelte, hogy ott emberek dolgoznak, s kicsit várta is felbukkanásukat — de még éjjeliőr sem mutatkozott. Fogalma sem volt, mi célt szolgál ez az ormótlan építmény. Próbálta kitalálni, de belátta, mechanikai ismeretei oly szűkösek, hogy nem várhatja el magától. Kettőt biztosan tudott: nem víztorony s nem gáztartály. Persze, mindegy. De azért nyugtalanította ez a bádoghenger, különösen így megvilágítva. Tisztán érezte, hogy az ő számára jelent valamit, de ezt éppoly kevéssé tudta megfejteni, mint azt, hogy az építmény mire való. Mégis úgy érezte, hogy most legalább megérkezett, céltalan sétája véget ért. Igazán nem remélhette, hogy ebben a városban katedrális vagy szökőkút akasztja meg útját — ez az óriási hordó is elég bizarr volt itt. Tehát csak ácsorgott és pihent. Ébredő öntudata itt kapta rajta őt, amint búsan és álmatagon vallat egy idétlen mezőgazdasági épületet titokzatos, csupán neki szóló jelentéséről. Elmosolyodott. Legalább a holdat, édes hölgyem, vagy a fákat, vagy valamit, ami szép. Csak a fiatal szerelmeseknek szabad? — gúnyolta

magát —, csak nekik lehet közük a szépséghez? Micsoda kishitűség, micsoda sunyító alázat verte őt ide, ennek a csúfságnak a tövébe, miért rejteni való az ő öle, ha a másé, aki csupán csak fiatalabb, szent lehet a szépség előtt? Hát tényleg vége az életnek?

Elindult. Gyorsan járt, mint aki határozott céllal indult el. A fiú lassított mellette s kiszólt:

— Mi az, maga az Arany Bikában vett szállást? Jöjjön, hazaviszem.

— Ugyan, azért a pár mérföldért nem érdemes. — Aztán kedvesebb, komolyabb hangon: — Ugye, az Arany Bika a szomszéd városban van?

— Maga olyan észrevétlenül tud átbújni az őszinteség és a hazugság vasrácsai között, hogy én mindig a másik oldalon maradok.

— Vasrács? Honnan vesz maga ilyeneket? Miért pont vasrács?

— Igen, az Arany Bika a szomszéd városban van.

— Nem, nem oda indultam. Csak sétálok... fáj a fejem...

— Azért pont vasrács — a fiú kidugta a fejét az ablakon, a sötétben nem látta Valéria arcát —, mert mégsem csinálja elég ügyesen. Tudni lehet, hogy közben megüti magát.

Csönd.

Jankó kiszáll a kocsiból, mert még mindig nem látja Valéria arcát.

— No lám, cipő nélkül egyáltalán nem magas. Hova tette a cipőjét?

Valéria szó nélkül kinyitja extraméretű retiküljét, eléje tartja.

— Jöjjön, igyunk meg valamit.

Valéria hirtelen kizökken korosodó nő szerepéből, friss, lányhangon válaszol:

— Köszönöm, de nekem nem nagyon szabad innom.

— Beteg?

— Igen.

— Ez a maga derűs szomorúságának a titka, ahogy helybéli barátunk olyan pompásan fején találta a szöget?

Valéria elneveti magát:

— Miért gyűlöli annyira a paradoxonokat?

A fiú széttárja tenyerét, nem tudja:

— De azért jön?

Valériából kikívánkozik a kérdés: miért? Mi a szándéka vele? De hát türtőzteti magát, ez nagyon suta dolog lenne. Ha a fiú esetleg csak élcelődni-marakodni szeretne — jobb híján, unalmában —, egy ilyen rámenős kérdéssel végtelenül megalázná magát előtte.

Jankó hirtelen átkarolja a derekát, gyengéden tuszkolni kezdi a kocsi felé. Valéria megdermed. Közelről egymás arcába néznek, Valéria a sarkáig elzsibbad, a fiú megcsókolja. Valéria nincs tizennégy éves, csak ábrándozik a csókról, de még azt sem tudja, hogy némiképpen eltérő a puszitól. Ez a kislány most, mert ha akkor már annyit tudott volna, mint negyvenegyévesen, ilyennek képzelte volna, pontosan ilyennek. Jankó rugalmasan, azzal a természetes gráciával, amivel az egészséges hímnemű bonyolítja le az ilyen dolgokat, visszaül a kocsiba, kinyitja maga mellett az ajtót. A nő nem követi. Tűnődve ácsorog a járdán.

— Miért nem... — röpke habozás majd döntés: ennek a nőnek jobban esne, ha nem tegezné — ...jön?

— Még sétálnék.

Jankó mélyet sóhajtva újra kikászálódik a kocsiból:

— Ilyen okos nő, és elvárja, hogy rimánkodjam! Udvarlás, bók, szál virág — hirtelen, mintha rugóra járna, felpattan, s jó magasról letép egy leveledző gallyat — vegye úgy, hogy megtörtént. Rendben?

— Igen, hiszen valóban megtörtént. — Valéria riadt és szelíd.

— Hát akkor?

Csönd, nehéz sóhaj.

— Maga mondta: a vasrácsok között én mindig megütöm magam.

— Az isten szerelmére, hol vannak itt vasrácsok? Hol van itt hazugság? Hol van itt őszinteség? Csak nem azt várja, hogy magába szeressek?

— Ugyan... Az engem egyáltalán nem érdekel, hogy maga ezt a sztorit hogyan éli át, s az még kevésbé, hogyan minősíti. Maga se várja, hogy én itt most kitárjam a lelkemet, mint egy érzékeny kis polgárnő egy múlt századi regényben. Alighanem nem is várja, sőt, alighanem nagyon unná. Ez az én dolgom. Jó éjszakát.

A fiú nézte ezt a vékony alakot, s megint nagyon silánynak látta, fontoskodásával, görcsösségével, finomkodó titokzatosságával:

— Hát tudja, én a maga korában már nem totojáznék annyit. Jön ezekkel a légies hülyeségekkel, nem veszi észre, hogy magának már nincsen dobása. Örüljön, ha megdobják... Agyő!

Valéria kihűlve, zsibbadt szájszéllel, nyirkos, hideg kézzel de ájult nyugalommal visszafordult, és megindult a kocsi után, a szálloda felé.

Levetkőzött, lemosta magáról a festéket, lábáról a koszt, megmasszírozta az arcát. Kopogtattak az ajtaján. Fejébe tolult a vér. A szálloda egyik bizonytalan beosztású alkalmazottja volt, lehet, hogy maga az igazgató, de az is lehet, hogy a liftes. Az emeleti személyzeti szobában telefonhoz hívják. Ott már Jankó volt.

— Jöjjön le, itt a bárban várom, jöjjön le, nagyon kérem, nagyon szeretném, ha megengedné, hogy megmagyarázzam, úgy nem lehet viselkedni, ahogy én viselkedtem, jöjjön le, mindent megmagyarázok.

— Már levetkőztem, lemostam az arcomat is, ne haragudjon, pihenni szeretnék. Én mindent megértek amúgy is.

— Akkor semmi probléma, ha most nincs arca, mert lemosta — váltott csendes, vidám hangra a fiú. — Akkor társalkodóképes lett, nem? Szépen fönthagyja az arcát, lejön, és nagyon kellemes lesz, mert nem fogja zavarni a nézőközönség.

Valéria elgyöngült, ez nagyon kedves volt, különösen ettől a fiútól.

— Én egész este társalkodóképes voltam. Higgye el, semmi olyan nem történt, amiért én megsértődhetnék és magának lelkiismeret-furdalása lehetne. Ivott?

— Igen, persze, de azért...

— Nézze, egy öregedő nőnek már tulajdonképpen hízelgő, ha egy olyan szép, fiatal és elkényeztetett fiú, mint maga, ennyire dühbe gurul miatta, még akkor is, ha csupán sértett hiúságból. — A szállodaigazgató (vagy liftes) az ajtón kívül nyilván mindent hallott, de Valériát nem zavarta, az ilyenféle emberek olyan sokat tapasztalnak, hogy végül az ember nem szégyenkezik jobban előttük, mint a tárgyak előtt.

— Szóval maga szerint ez történt. Valéria, maga szerencsétlen... — a fiú indulatosan kezdte, aztán egészen más tónusban, suttogva folytatta — Valéria, innen a portáról beszélek, jöjjön le, könyörgöm, az egész szálloda rajtam fog röhögni.

— Értse meg, hogy nem tudok lemenni. Majd holnap megbeszéljük.

— Most. Akkor felmegyek. 156-os? — és letette.

Valériának épp csak annyi ideje maradt, hogy letörölje az arcáról a zsírt, Jankó már egy üveggel a hóna alatt bent állt a szobában. Erősen ittasnak látszott. Felhúzott szemöldökkel és egy bonviván hanghordozásával rátámadt az asszonyra:

— Ha ön olyan erkölcsös és decens, amilyennek az imént mutatta magát, miért hord magával egyetlen éjszakai szállásra is ilyen kis frivol pongyolát?

— Mert egy decens hölgy, amilyen én vagyok, örökké számít arra, hogy a fürdőszobájában nem lesz klozett. És utál a kis ballonjában lopakodni a folyosón.

— Minek lopakodni? Slattyogni, hölgyem, slattyogni! Íme, a generációs különbség — hirtelen behúzta a válla közé a fejét, zavartan sandított Valériára: — Ez az egy, amit kerülni akartam, s tessék, már az első mondatomban...

— Valami kimagyarázkodást ígért, hát akkor mindjárt kezdheti is.

— Igen — Jankó lehorgasztotta a fejét és hallgatott. — Igyunk előbb, jó? Mi a betegsége?

— Kisebb-nagyobb kopások. Tudja, már az én koromban...

Jankó elnevette magát:

— Maga lopakodik a folyosón, maga, ha megsértik, kiélezi a sértést és még mélyebbre fúrja; és még maga prédikál felszabadulásról!? „Átáramlik az emberen az élet, mely csak egy variáns, van valami filozófia ebben az ernyedtségben", jól mondom?

— A helybeli ifjúnál mindenesetre jobban. De miért gondolja maga is, hogy ez olyan ellentétes azzal, amit máskülönben mondok vagy teszek?

— Mert magának azt kellett volna gondolnia ma este: ez a brugó, ez a barom, csoda, hogy nem bőg, de hát mit is lehetne várni attól a primitív fejétől. Ehelyett maga azt gondolta: — és Jankó szendén csipogni kezdett — ó, minő megtiszteltetés, de igazán, hogy egy ilyen szép ifjú által lettem seggbe rúgva.

— És hol van itt a kimagyarázkodás? — nevette el magát Valéria.

— Kimagyarázkodás? De igyunk. Ne sürgessen...

Csönd volt. Valéria a pohárral a kezében az ágy szélére ült, Jankó a dohányzóasztalnál, csaknem hátat fordítva neki.

— Nem szoktam hozzá a kimagyarázkodáshoz. Ahogy ahhoz sem szoktam hozzá, hogy visszautasítsanak. Ne vegye hencegésnek. Tény. Pipa lettem, de... Most meg fogom sérteni — billentette Valéria felé a fejét, de nem fordult meg, arca csak profilból látszott. — Nem a sértett hiúság, vagy ilyesmi. Maga nem az a nő, akire úgy harapna az én hiúságom. Most haragszik?

— Dehogy. Tény.

— Nagyon nehéz volt rájönnöm, mitől gurultam be. Tulajdonképpen felül kellett múlnom magamat. Megpróbálom értelmesen előadni. A mi egész életünknek megvan a koreográfiája.

— Ki az a *mi*?

— Hát ez a generáció, aminek a csordáitól maga eleinte megbotránkozott. Szerintem most is meg van botránkozva, de az más kérdés. Hagyjuk. Szóval én hozzászoktam, hogy minden e szerint az íratlan koreográfia szerint történik, s ki-bejárunk egymás életébe, otthonosan használjuk egymás lakását, tárgyait, barátait, barátnőit, mert mindenütt körülbelül ugyanazt találjuk. Tudja, mint a neosematikus színdarabokban, nem veszik észre, ha másik lakásba nyitnak be a lakótelepen, mert ugyanott van ugyanaz. S ez a mi közös kultúránk egy minden szempontból kielégítő világegyetem, ami ezen kívül van, az idegen, elhanyagolható vagy ellenséges közeg. És ahogy magával beszélgettem, magát nem találtam sem idegen, sem elhanyagolható, sem ellenséges lénynek, tudomásul kellett vennem, hogy maga éppannyira *van*, mint én. Sőt, azt is tudomásul kellett vennem, hogy magában ugyanazok a dolgok vannak meg, mint bennem, csak másképpen elrendezve. Érti ezt?

— Persze.

— Szóval ezért gurultam be.

— Egy láncszem még hiányzik.

— Mihez?

— A beguruláshoz. Odáig logikusan eljutottunk, hogy közös dolgaink különféleképpen vannak elrendezve magában és bennem.

— De értse meg, ha a maga szisztémája érvényes, az enyém érvénytelen!

— Csacsiság. Szóval maga kíváncsi az én szisztémámra. Miért?

— Azt nem tudom. Majd maga megmondja. Maga úgyis mindent jobban tud.

Valéria kicsit gondolkodott. Szisztéma? Ez a fiú olyan fennkölt az ő nyomorult, kielégületlen zsigereihez viszonyítva. Bizonyára kiélte már a generációs szisztémájának a variációit, s most újítani akar, hiszen akárhogy is: művész. A sikeres ember depressziója. Van ilyen. De hát ennek vallja ő be egy nem eléggé tehetséges művész és egy öregedő asszony keserveit? Valamivel fizetni kell az őszinteségéért! Őszinteségéért? Különös, hogy az ember már attól is meghatódik, ha valaki egyáltalán kérdez tőle valamit. Hiszen valóban, mit tett a fiú? Feljött, bocsánatot kért és kérdezett. Bizonyára őszintén. Ezt a verbális őszinteséget viszonozza ő a hús őszinteségével?

— Maga megvádolt engem, hogy túlságosan alázatos vagyok — szólalt meg

végül bizonytalanul Valéria. — Be fogom bizonyítani, hogy nem volt igaza. Megkérdezem: mi jogon várja el tőlem, hogy kiszolgáltassam magam?

— Mert érdekel.

Valéria hosszan tűnődött a válaszon. A válasz primitívnek látszott, de abba a komolyságba, amit a fiú profilja sugárzott, Valéria szívesen belelátta a mondat mélyebb értelmét, hogy egy ember majdnem a lehető legtöbbet nyújtja a másiknak az érdeklődésével, hogy a szeretet alig több a feltétlen érdeklődésnél, s kiváltképpen egy művésznek illik tudnia ezt. Kissé persze kételkedett abban, hogy a fiú mindezt valóban beleértette hányaveti válaszában, de egészen lehetetlennek sem tartotta.

— És hogyan gondolja? Most mesélni kezdjem az életemet? Minden csalódást, feleszmélést, minden olvasmányt, minden barátot, minden gyűlöletet és minden szégyent? Vagy mondjam el fejezetek szerint ennek az életnek elvont summázatát: mit gondolok az emberi kapcsolatok jelentőségéről, tartalmáról, indulathálózatáról, a művészi megvalósulás természetellenességéről, természetességéről, korlátairól, távlatairól, céljáról, céltalanságáról? A létezésem köré vont várfalakról, bástyákról, árkokról tegyek vallomást, és valljam be, hogy a kapukat nyitva hagytam? Mit értene maga ebből?

— Elég sok mindent megértenék, hiszen már a kérdéseit is értem. De bele ne fogjon, mert holnap este Prágába utazunk, s a gépet még el kell érnem. Én egyetlen válaszából is megértem az egészet, ezt maga nem hiszi, de mindig elfelejti, hogy *fantasztikusan* intelligens vagyok.

— Tessék, kérdezzen.

— Miért utasított vissza?

Valéria elnevette magát. Ez az aranyos, gyerekes, kézenfekvő kérdés igazán nem érdemelte, hogy ekkora feneket kerítsenek neki. De legalább normális volt, emberi volt. Aztán elkomolyodott. Rájött, hogy korántsem olyan ártalmatlan a kérdés, mint hitte, s úgy látszik, mégis bele kell fognia élete elmesélésébe.

— Hűséges derék férjéhez — segített a fiú.

— Igen, persze, de csak nem gondolja komolyan? — hárította el a nő.

— Hűséges a szeretőjéhez — folytatta kicsit gúnyos éllel a fiú.

— Mondja, maga az én fajtámról kizárólag tévéfilmekből szerezte az információit? — élesedett ki Valéria hangja is. — Igen, férjem van, családom van, szeretőim jó régen nincsenek, s mondhatnám, zseniálisan összefoglalta a helyzetet, amikor azt mondta: nekem már nincs több dobásom. Valóban, ma éjjel csak én veszthetek, maga nem. Én hagyok ki egy alkalmat, ami mindenképpen veszteség, de különösen az, ha az ember gyanítja: ez volt az utolsó. Bizony, ráhibázott, nagyon komoly okomnak kell rá lenni. — Csönd. — Nehéz ezt megmagyarázni. Talán abból kell kiindulni, amit maga az előbb mondott, szóval hogy a dolgok egy szisztéma szerint vannak elrendezve. Higgye el, nem az a fontos, hogy ez a szisztéma milyen. Az a fontos, hogy egyáltalán van. Teljesen mindegy, milyen sors, pálya, gondolatok vezettek el idáig, a maga kérdése szempontjából csak az a fontos, hogy én, az életemnek ezen a pontján végre hozzájutottam a megnyugváshoz, úgy is mondhatnám: mindenbe beletörődtem, s már a lemondások iszapja is leülepedett bennem. Én most ez a nem nagyon tehetséges, de nyugodt, kesernyés nő vagyok, tökéletesen beilleszkedtem a sorsomba, azonosultam a rólam alkotható képpel. Higgye el, van ebben valami méltóság. Tudja, a kretén arisztokraták nyugalmából és érdektelenségéből is mekkora méltóság sugárzott, s milyen szabadnak látszottak, pedig éppúgy meg voltak határozva, bizonyos mértékig jobban, az egzisztenciájukban, normáikban, mániáikban, mint a föld pariái, s mégis szabadnak látszhattak, pusztán azért, mert azonosultak létezésük szabályaival, ha úgy tetszik: rögeszméikkel. Én az életemnek erre az arisztokratikus magaslatára jutottam, az arisztokraták kreténsége és történelmi magabiztossága nélkül. Maga mit lát bennem? Egy hervadó, habókos, eléggé jelenéktelen nőt, egy öreg csajt, és bennem nem gyökerezik mélyen a méltóság, az én rendem képzelt rend: nem kockáztathatom meg, hogy bármilyen

rövid időre megváljak a rögeszméimtől, s elvállaljam ennek a hitvány öreg csajnak a szerepét. Az már nekem nem játék volna — elhanyagolható kellemetlenségekkel, hanem megemészthetetlen megaláztatás.

Jankó közben megkerülte a régimódi kettős ágyat, s felhasalt rá rézsútosan. A Valéria ágyán levő párnára könyökölve támasztotta meg a fejét, onnan figyelte az ágy végében ülő, kicsit görnyedt, ellazult asszonyt.

— S most már, hogy tudom, nem egy öreg csaj maga, hanem ez meg ez, ilyen meg ilyen... ? — kérdezte kihívóan, de meleg mosollyal a fiú.

Valéria feléje fordult:

— Mondtam, hogy engem nem érdekel, miképpen minősíti maga ezt a sztorit. Attól még, hogy teszem azt több tiszteletet érez irántam, mint érzett néhány órája, esetleg becsesebb alanynak tekint, én idegen közegbe lépnék át, ha kapcsolódnék magához, s ott én mindenképpen csak öreg csaj lehetek, akárhogy fogalmazzuk.

— S ha szeretném magát... ?

— Nem igénylem.

— Nem akarja, hogy szeressék?

— Már nem.

Jankó maga elé nézett, morzsolgatta a takarót, és tűnődve azt mondta:

— Furcsa, hogy én, aki mindent, másképp, ezt megértem.

Feltérdelt Valéria mellett, a nő előre hulló haját hátragyűjtötte, a tarkón megmarkolta, s hajánál fogva elég kíméletlenül lehúzta az ágyra. Az álla és nyaka hajlatában csókolta meg.

„Rutinos dög" — gondolta Valéria, de azt már nem kísérte figyelemmel, hogyan hámozta ki a fiú őt a pongyolából — ami aránylag még kisebb feladat volt —, ráadásul hogyan szabadult meg a saját ruháitól — ami lényegesen nagyobb. Nem vette észre, mert minden pillanat a türelmetlenségét fokozta, gondolatai magasan a feje fölött imbolyogtak, néhány foszlány, amit még mondani akart. Öntudata, mint egy vén, házsártos dajka, már csak azon őrködött, hogy ne mutatkozzon túlságosan mohónak. Amikor a fiú végre belesüllyedt húsába, széttaszítva ölének féregárnyait, a szégyenteljes és tisztátalan zűrzavarból a rend és a törvény egyszerű szertartását kibontva, Valéria elhagyta magát. A nehéz, megforrósodott levegő majdnem szétrobbantotta a mellkasát, de csak óvatosan, némán szabadult meg tőle, gyűlölte a sikoltozó nőket. Nem volt ez öröm, nem megszabadulás, minden érintéssel, mint egy kemény, fakadni készülő bimbóból, ágyéka mélyéből szétszikrázott a fájdalom, s mozdulatlanul csak várta, magába vonta a fiú testét. Felkísértett benne egy kis szorongás, hogy Jankó csalódni fog benne, bizonyára temperamentusabb nőkhöz szokott, de nem volt értelme, hogy megjátssza magát. Ereje se hozzá. Nem tudhatta, hogy éppen az ő elbágyadt, csöndes odaadása új a fiúnak, hetyke és mesterkélt lányok után.

Jankóban egy régi kirándulásnak az emléke támadt fel, persze az emléknek inkább csak a fényköre, s jó ízei. Falusi háznál szálltak meg, ő tizenkét éves volt akkor, nagybátyja családjával turistáskodtak a Mátrában. Fateknőben fürödtek, a nénjének nem volt fia, őt beszappanozta, kendővel lemosta, törülközőbe beburkolta. Tiszta volt az ágy, sok párna, rengeteg nagy dunyha, fáradt volt az egész napi futkosástól, csöndben nézte, amint a kislány, az unokahúga, kedves, puha, ívelt mozdulatokkal cirógatta a macskát. A mozdulatok indáiba, a kislánykar és -kéz engedékeny hurkaiba a macska kéjesen, lassan belefonta a fejét, lehunyt szemmel, nyakát nyújtogatva, felkínálva a szája alatt a fehér, pihés szőrt, csaknem emberien; s amikor a teknő felé pillantott, s övé lett nénje leomló mellének látványa a szappan olvadó habja és az aprókat csobbanó víz hangjai között, feszülő ágyéka gyengéden, édesen megkönnyebbült, és ő azon nyomban elaludt, az idegen ágynemű isteni megértésében megbízva, a másnapi távozás felszabadító közönyével. Ennek az emléknek a fénye lobbant fel benne, az a zavartalan, bizalmas magány a testi örömben.

Keresztben feküdtek a kettős ágyon, a mennyezetről túl éles fény bombázta felizgatott, gyulladt kötőhártyájukat, Jankó felállt és leoltotta a lámpát.

Valéria nem kérdezett, már eleget beszélt, úgy érezte.

— Jó volt magával — közölte a fiú. — Ki hitte volna, hogy maga ilyen természetes?!

Valéria még mindig hallgatott.

— Mért nem beszél? — hajolt föléje a fiú.

— Tegezhet — mondta Valéria.

Most Jankó hallgatott el. Tényleg, miért nem tegezi?

— Nem tegezem. Maga ugyanaz maradt, aki volt, szeretném, ha ezt érezné.

Az asszonyt elöntötte a hála. Kedves, jó fiú ez. Lassan felneszelt arra, hogy ő semmit sem tud Jankóról. Szelíden és szemérmesen hozzá fordult:

— Szabad nekem is kérdeznem valamit?

— Hát persze.

— *Én* miért kellettem magának?

Jankó vidáman hasra hengeredett, és rekedt, acsarkodó hangon belehörögte Valéria arcába:

— A paradoxonok miatt! — s józan, derűs hangon megismételte: — Alighanem a paradoxonok miatt. Maguk, finnyás entellektüelek azt gondolják rólam, hogy csak ülök és dalolok, mint az ágon a kismadár. Lehet, hogy igazuk van, de akkor fel kell tételezni, hogy az ágon a kismadár, mint természeti lény, konfliktusban van művészi létezésével. Akkor figyeltem fel magára, amikor ellentmondásba keveredett, és beismerte, hogy ugyanazt a dolgot ugyanaz az ember másképp éli át magánemberként és művészként. Mert ezt én is így gondolom. Vagy tapasztalom, mindegy. Ha én megcsinálok egy számot, az a következő számaimban is benne van, azzal is, amiben hasonlítanak rá, azzal is, amiben különböznek tőle. Egyáltalán azzal, hogy *különbözniük kell* tőle. Érti ezt? Minden régi számom egy parancs, tilalomfa, hogy merre nem indulhatok többet. Mintha az ember cölöpöket verne le sűrűn egymás mellé a földbe, és mire a végére ér, azon fogja majd észrevenni magát, hogy egy karám veszi körül. Mindig félek, hogy túl közelre verem le a cölöpöket, s szűknek fog bizonyulni a hely, ahová módszeresen beszorítom magam.

— Vigasztalódjon, édes Jankó, mindnyájan végül egy karámban találjuk magunkat, s a cölöpök nem is dalok, csak esetleg mísz munkahelyek, elrontott szerelmek, hibás házasságok, de sorolhatnám az élet boldogságait is, mint díszesebb, gyengédebb cölöpöket. Én nem erről beszéltem. Én arról beszéltem, hogy az emberben a beolvadás és a kiválás vágya körülbelül egyforma, a művészben talán mindkettő erősebb az átlagosnál és a kibírhatónál. S azt nevezzük közönségesen kegyelemnek, amikor találunk egy pontot az ellentétes törekvések feszültségében, ahonnan mindkettőt érvényesíthetjük. Ez a pont egyébként éppen ránk és csakis ránk érvényes. Nem vigasztalja meg ez egy kicsit?

— Nem vigasztal. És nem érdekel, hogy mit akart eredetileg mondani. Lényeg, hogy amit mondott, az most engem eltrafált. No meg az arca... Magának biztosan azt szokták mondani: olvasni lehet az arcáról. Marhaság. Először én is bedőltem neki. Tudja, miért volt maga rossz színésznő? Mert kijátssza magát az arca. Ha menekül, az arca maga után csalogatja az üldözőt. Ha támad, az arca az ellenfélnek megmutatja az egérutat. Ha megverik, az arca diadalmas, ha véletlenül felülkerekedik, az arca csüggedt és bizonytalan. Most már értem, miért nem szereti maga, ha az arcát nézik! A maga arca egy áruló! Se férfiban, se nőben nem találtam senkit, akinek az arca ennyire érdekelt volna.

— Most egy pszichoanalitikus azt kérdezné magától: és mikor vette észre a kedves páciens, hogy a partnereinek hiányzik az arca?

— Nem hiányzott. Sohasem bántott különösebben.

— Akkor miért próbálkozott meg fiúkkal is?

Jankó felpattant:

— Honnan veszi ezt? Hogyan meri ezt tőlem megkérdezni?

— Maga mondta: se férfiban, se nőben...

— Csak ennyi? S ebből már maga azt gondolja?
— Pletykázták a városban.
— Hogy ennek köszönhetem a karrieremet?
— Á, azt nem. Csak épphogy.
— És maga mit gondol erről?
— Én ezt valahogy nem tekintem fontosnak magával kapcsolatban. Ez sem távolít el magától jobban, mint az, hogy zenész, vagy az, hogy hosszabb a haja, mint az enyém.
— Miért, ezek eltávolítják tőlem?
— Nem távolítanak el. Maga nekem eleve idegen.
— Nem is tudom, miért akartam magának letagadni. Tényleg nincsen jelentősége. Igaz, amit mondtam: se férfiban, se nőben... Ha nekem pár órával azelőtt, akár az este valaki azt mondta volna, hogy bele fogok szeretni egy negyvenegy éves, családos, ismeretlen nőbe, hát körülröhögtem volna.
Valéria riadtan, örömtelenül hallgatott.
Jankó az asszony arcát gyűrögette. Fölcsípte, széthúzta, összetolta a száraz, elvékonyodott bőrt, amit már olyan könnyű volt elválasztani a csonttól.
— Anyám arcával szerettem így játszani. Haragudott érte.
Valéria is haragudott érte, s még jobban haragudott azért, hogy Jankó kettőjük közé keverte az anyját. Valéria egész életében egyszerű és természetes szerelmeket bonyolított le, s viszolygott Jankó fölsejlő, zavaros ösztöneitől. Ráadásul felbátorodott női önérzete is tiltakozott az ellen, hogy az imént megszerzett állásait azonnal elveszítse: hogy Jankó ne őt, hanem rajta keresztül egy másik nőt, a saját anyját élje át.
— Mi baj? — fürkészte Jankó az arcát. — Ne féljen, édes, nincsen anyakomplexusom. — Elnevette magát. — Azért az egész szexuálpatológiát nem lehetne velem illusztrálni!
— Vigasztaló — mosolygott Valéria, valóban megkönnyebbülve. És csodálkozott, hogy Jankó mennyire figyel rá, mennyire nyomon követi, mennyire beleolvad ebbe az együttlétbe. Nem ezt várta tőle, nem ilyennek képzelte. — Kedves ember maga — mosolygott tovább Valéria, egyre inkább átérezve, hogy nincs mitől tartania.
— Végre egy elismerés! Sőt, bók! — gúnyolódott csendesen a fiú, Valéria fülét nyomorgatva. Az asszony feltámaszkodott, s végighúzta az arcát a fiú szépen formált mellkasán, keskeny és feszes hasán, ajkán érezve a rugalmas, száraz szőrpihéket.
Jankó ráborult, olyan tapintatosan, olyan figyelmesen szerette, mintha nem is ő tette volna magáévá Valériát, hanem az asszony őt.
Végül csak annyit közölt, hogy elfáradt, elhelyezkedett a szomszéd ágyon és elaludt.
Valéria megnézte óráját, már csak három óra maradt reggelig. Nem mert elaludni, félt, hogy nem ébred fel Jankó előtt, s tudta, hogy keményen meg kell dolgoznia az arcát, hogy ne érezze nagyon kínosnak a napvilágot. Csak bóbiskolt, s röpke álmai Jankó ízével, szép tagjaival, kutyafigyelmességű, elvékonyult arcával voltak tele.
A fürdőszobába osont, meleg, hideg tus, krémek, masszázs, arctorna, nagyon vékony smink. Elnyűttnek látszott, nem merte erősebben festeni magát. Már indulóban volt, amikor Jankó felébredt. Mennyi idő van, hű, a fene egye meg, várja meg az étteremben vagy a presszóban.
Jankó kísérete már megreggelizett, figyelmes köszönésükből Valéria megérthette, hogy mindannyian pontosan tudják, hol tartózkodik a főnökük. De nem kérdeztek semmit.
Valéria sietett, nem akarta, hogy Jankó még az étteremben érje, s választania kelljen az ő és a fiúk asztala között. Nem mintha jelentőséget tulajdonított volna akár az egyik, akár a másik választásnak, de a fiúk már puszta jelenlétükkel is

Jankó hátországát képezték, s olyan színben tüntették fel az ő jelenlétét, mintha betolakodó lenne még az étteremben is. Már nem érezte szükségesnek, hogy ez előtt a bizalmatlan hátország előtt magát és szándékait tisztázza, már megkezdte az emlék elfalazását, zavarta az új reláció. Jankó a presszóban érte utol.

— Elküldtem a srácokat — kezdte kicsit túlságosan frissen —, szabad az egész délelőtt.

— Előbb nézzen meg — mondta Valéria lehajtott fejjel.

A fiú, aki eddig valóban csak bizonytalanul körözött tekintetével Valéria körül, most megszemlélte.

— Meg van nézve — Valéria kérdő tekintetére felbiggyesztette a száját, széttárta a tenyerét: — Mint fentebb...

— Tíz órakor megy a vonatom — szólalt meg közömbös hangon az asszony.

— Megy a vonat. Maga velem jön. Már elküldtem a srácokat, mondtam.

— Nem megyek magával, nagyon kedves, de egyedül szeretnék megérkezni.

A fiú a karszéknek feszítette szétterpesztett könyökét, egészen lecsúszott a széken, lábát előrenyújtva, s leengedett szemöldöke alól kilesve támadóan kérdezte:

— Miért.

— Ilyen epizódok után tanácsos egyedül megérkezni életünk állandó színhelyére.

— Szóval maga nem akar velem többet találkozni?

Valéria gyengén megingatta a fejét:

— Nem — egyenesen Jankó szemébe nézett.

— Miért?

— Nem látom értelmét.

— Nem?

Valéria nem válaszolt. Jankó higgadtan megszólalt:

— Maga teljes hülyeségeket beszél. Mi az, hogy nem látja értelmét? Miért, másnak látja az értelmét? Ma éjszaka azért volt velem, mert volt értelme? S ha itt volt, tündöklő fővárosunkban már nem lesz? Beszéljen értelmesen!

— Itt sem volt értelme. Csak nevetséges lett volna, ha tovább vonakodom.

— Nem volt értelme? — húzta össze a szemét Jankó. — Szóval ez a mai éjszaka a maga fogalomtárában az abszolút fölösleges dolgok közé tartozik.

— Ne leckéztessen! — csattant fel az asszony.

— Jó — mondta oda se figyelve a fiú. — Tételezzük fel, hogy ez a dolog magának fölösleges epizód volt, amibe a véletlen és az én erőszakosságom sodorta, s nincs vele más teendő, mint sürgősen elfelejteni. Akkor miért szolgáltatta ki magát nekem? Akkor hogyan fogadhatta el, hogy én is kiszolgáltassam magam? Hiszen maga egy csaló!

Valéria mélyen elvörösödött:

— Csak nem gondolja, hogy szándékosan beugrattam valamibe? Én is megrettentem a maga őszinteségétől. Az, hogy én kiszolgáltatom magam, más dolog. Az nekem természetes, én azzal el tudok számolni.

— Kivel? Magával. De azzal, akiben nyomot hagy a maga megmutatkozása, elindít egy folyamatot, azzal nem tud elszámolni. Ahhoz magának talán nincs köze?

— Nincs. Az ő dolga.

Jankó előre könyökölt és a tenyerébe támasztotta a fejét:

— És még én sajnáltam magát! Hogy mindent túl komolyan vesz, hogy minden hülye kérdésre korrektül és pontosan válaszol, hogy minden ocsmány sértést elfogad és maga ellen fordít, hogy sarokba tudtam szorítani egy nyegle mondattal: „mert érdekel"... „Asszonyom, szíveskedjék előttem kiborítani a lelkét, mert érdekel!"... Igen, sajnáltam érte, azt hittem, olyan nyomorultul magányos és kiszolgáltatott, hogy már az érdeklődést is váratlan ajándéknak tekinti, s mérték nélkül feláldoz mindent, csak hogy legalább ezt kicsikarja. Végig úgy éreztem, hogy maga tékozol, nem nézi, kinek ad és mit.

— És nem így van? Nem nézem, kinek adok s mit.

— De nem bőkezűségből. Figyelmetlenségből. Tulajdonképpen hibásan mondom, hogy *ad*. Amit valaki ad, annak tudja az értékét és *valakinek* adja. Maga csak

potyogtat. Észre se veszi, ha valaki felvesz maga után valamit. Az ő dolga. Hogy tudnak ezzel a közönnyel, ilyen ellenségesen egymás mellett élni? Miért ilyen ellenséges maga egy másik emberrel szemben?

— Mert másik ember.

— A mi szakmánkban iszonyú vágás folyik. Nálunk tényleg létkérdés, hogy a másiknak ne legyen sikere. De csak addig folyik a meccs, amíg el nem megy más területre vagy le nem csúszik. Aztán már lehet a legjobb haver, még segítünk is neki. Nálunk a másik ember még akkor sem ellenség, ha konkurrencia. De ha ellenség is... Legalább utáljuk.

Valéria csöndben, tanárnősen megjegyezte:

— Nincs bomlékonyabb a szerves vegyületeknél.

Jankó igen rövid gondolkodás után némi diákos diadallal replikázott:

— Mégis a szerves vegyületek voltak életképesek. Úgy látszik, a bomlékonyság volt az élet feltétele.

— Ez butaság, Jankó, igaz, én kezdtem. De ha már elkezdtük... Ragaszkodom a végleges kötéseimhez, mert már nem kívánok valami magasrendű patkánnyá vagy emlős madárrá átalakulni.

— Nekem szükségem van magára.

— Hagyja, csak rosszat tanulna tőlem — mosolygott malíciával Valéria.

— Szóval komolyan gondolja, hogy snitt.

— Maga úgy képzeli, hogy én majd lesni fogom a hívásait és dobogó szívvel sminkelem magam, hideg tus, meleg tus, hogy legalább az első benyomás kellemes legyen, kis nívós beszélgetés egy idegen lakásban vagy a magáéban, mindegy, s fokozatosan hidegülő szeretkezések? Ne haragudjon, én ezt már nem tudom elképzelni, ez már nem fér bele az én *szisztémámba.*

Valéria hangja kicsit keményebbre sikerült a tervezettnél, de a helyzet egyre valószínűtlenebb volt. Egyre jobban kellett ügyelnie, hogy ne tévessze el a valóság arányait. Hogy őt, *őt* egy Jankó ostromoljon, már nemcsak a képtelenséggel volt határos, hanem a nevetségességgel is. Épp úgy kísértette a komikum, mint az előző nap estéjén, csak ebben a fonák változatban védekezni sem tudott ellene.

— Miért nem fér bele a szisztémájába? Egy ilyen *epizód* nem ér magának annyit, hogy kicsit átrendezze a szisztémáját?

— Nem tudom, mennyire jártas a matematikában: egy szisztémát nem lehet kicsit átrendezni. Csak újat lehet kezdeni. Gondolja meg, én hányszor kezdtem újra! Először színésznőként, aztán hivatalnokként, aztán szolid előadóművészként, akit körül kellett szőnöm a békés családi élet védőhálójával is... Nem megy többször.

— Ha maga nem tud ennek a békés családi életnek a szélén egy csöpp helyet szorítani nekem, azt jelenti, hogy ez a dolog magának sem olyan fölösleges és alkalmatlan epizód, amilyennek feltünteti.

— Drága Jankó, nem erről van szó. Ha maga csak tizedannyira vonzana engem, mint amennyire vonz, akkor sem tudnám a családi életem szélén elhelyezni.

Jankó a blokkot tépdeste elmerülten. Hirtelen rájött, hogy azt, amit ő hallani szeretne, Valéria nem fogja kimondani. Nem fogja bevallani, mennyire feldúlta ez az éjszaka, hogy ez lenne, ha lehetne, az utolsó szerelem, hogy keserves napokon fog átvergődni, míg kitörli emlékezetéből ezt a vidéki utazást. Jankó megértette, hogy Valéria még mindig kiszolgáltatottabb, mint ő, egyszerűen azért, mert öregebb.

— És nem félsz, Valéria — kezdte váratlanul tegezve —, hogy pár év múlva magadnak sem fogsz tudni elszámolni ezzel a mulasztással?

— Mi az? Merénylet? — nevette el magát az asszony. — Éjjel nem akartál tegezni, hogy az maradhassak, aki voltam. Most azt hiszed, ezzel a tegezéssel megváltoztatol?

Jankó odahajolt, és könnyedén rácsókolt.

Valéria rettentő zavarba jött:

— Ne terrorizálj! — zárkózott el a fiú elől.

— Jó, akkor induljunk.

— Az állomásra vigyél, még elérem a vonatot.

— Haza viszlek.

Valéria nem akart csökönyösnek bizonyulni, összepakolt és készségesen, egy felületes barát könnyedségével helyezkedett el Jankó mellett. Jankó meglehetősen gyorsan hajtott, Valéria legalábbis úgy találta, pedig Jankó valójában nem igyekezett. Nem akarta utolérni barátait, s nem akarta megrövidíteni az utat.

— Még soha életemben nem gondolkoztam ennyit egy emberről, mint rólad, Valéria — kezdte a fiú már a vezetéstől is magabiztosabban.

— Igazán megtisztelsz vele. De őszintén szólva, akkor nem sokat gondolkozhattál te az emberekről, drága Jankó.

— Felétek a gondolkodást órabérben számolják el? — vágott vissza nem igazán megbántva a fiú. — Tényleg sokat gondolkoztam rólad. Nem tudlak megérteni. Csak ne kezd újra, ne kezd újra, amit mondtál, megértettem. De hát nem tudom elhinni, hogy neked bármilyen nyugalom többet érjen ennél a mi sztorinknál. Nem mintha úgy el volnék magamtól telve... Simán tudomásul venném, ha én, első Jankovics János nem kellenék neked. Ne haragudj, hogy visszaélek bizalmas természetű információimmal, de fel kell használnom ellened: tudom, hogy kellettem neked, jobban, mint ahogy te kellettél nekem. Nem vagyok egy önzetlen fiú, most mégis azt mondom: rendben van, hogy lemondasz rólam, elvégre csakugyan nem sok jövője van ennek a sztorinak. De hogy mondhatsz le negyvenegy éves korodban a szerelemről?

— Nem mondtam le... elvileg — vetette közbe bizonytalanul Valéria. — El is tudom képzelni, valaki hozzámillővel... Nyilván te is látod, mi mennyire nem illünk egymáshoz.

— Már pedig te nem fogsz beleszeretni valaki hozzádillőbe... Esetleg hetyegni fogsz valakivel, az lehet. Tisztán érzem, hogy olyanba, aki állítólag hozzád illik, nem szerethetsz bele.

— Nem hát. Egy nálam öt centivel alacsonyabb, tizenöt évvel fiatalabb, huszonöt ezer forint havi jövedelemmel gazdagabb fiatalemberbe fogok beleszeretni, különös ismertetőjele, hogy ágon ül és dalol.

— Rosszul becsülted meg a jövedelmemet. Hagyjuk.

Jankó elhallgatott és dühösen előzte a járműveket. Valéria igyekezett mindent megjegyezni. Minden gesztust, minden szót. Tudta, hogy neki mindezt majd újra kell élnie képzeletben, hogy világosan láthassa, milyen szándékok és indulatok vezetik Jankót, hogy mi is történik most köztük voltaképpen. Abban a görcsös elutasításban, amellyel Jankó ellen volt kénytelen felvértezni magát, nem tudja reálisan felmérni Jankó magatartását. Sejtette, hogy nem lesz majd könnyű akkor szembenézni ezzel a Jankóval, tudata mélyén meg merte ítélni, hogy Jankó tiszta szándékú és a maga módján hűséges, de elfojtott magában minden érzelmet. Érezni majd ráér később is. Most ki kell ebből a csapdából mentenie magát. De minden, amit érezhetett volna, szerelem, meghatottság, szánalom, önsajnálat s szégyen a hamis játék miatt — ott feszült oldalt és hátul a fejében, s ott hullámzott némán a gyomrában — fájt a feje.

Újra Jankó szólalt meg, tettetett hetykeséggel:

— Mi, úgy látszik, sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítunk a szerelemnek.

— Ti: a generációtok?

— Nem csinálunk körülötte nagy faksznit, az igaz, de nem rendeljük alá semminek, nem úgy mint ti, abszolút morális lények, akik annyira féltitek a szerelem szentségét, hogy kihagyjátok az életetekből.

— Egy szóval sem mondtam, hogy erkölcsi szempontból, vagy hogy a te érdekedben hagylak ki az életemből.

— Kihagysz az életedből?! Ő csak úgy kihagy engem az életéből! Édes Valéria, nem gondolod, hogy kissé elszámítod magad? Végül is ki vagy te?

— Ebben az esetben egy ostromlott nő. Megközelíthetetlen és gőgös. Mihelyt megszűnik az ostrom, megtépázott, szürke tyúk leszek, ígérem.

Jankó a padkára kormányozta a kocsit, megállt, rámosolygott Valériára:

— Olyan kedves vagy, Valéria. Hiányozni fogsz. Engedd meg, hogy megkeresselek.

— Nem lehet, Jankó. Nem bírom elviselni a bizonytalanságot. Majd beleszeretek valami hozzám való pasasba, te is maradj meg a kislányoknál.

— Értsd meg, Valéria, te nem szerethetsz bele egy hozzád való pasasba, mert te csak képzeled magad, s az a pasas, akit te ehhez a képzelt Valériához passzítasz, az nem érdekel téged. Én tudom.

— Akkor nem szeretek bele senkibe — mondta aprót sóhajtva Valéria —, és megmaradok magamnak. A képzelt magamnak.

Jankó hirtelen átnyúlt Valéria fölött, kinyitotta a kocsi ajtaját, és sötét, dühös undorral, Valériára rá se nézve, kezével egy apró, hessentő mozdulatot tett.

— Eredj a francba.

Valéria kihúzta a hátsó ülésről a táskáját, becsapta az ajtót, Jankó elhajtott.

Meleg szél fújt. Ezek a párás, meleg szelek majdnem hangtalanok. Egy-egy szélhullám után a levegő úgy tudott megülepedni, mintha már el is felejtette volna a felkavarodást; a távolabbi fák, bokrok, alig serkent vetések ferdesége levált a szél képzetéről, és aki nem tartotta észben, hogy fúj a szél, azt hihette, maguktól dőltek félre vagy ilyen a növésük. A halk sziszegésben, mely a táj hangjának tűnt már, néhány pillanatig ferdének látszott a világ, mintha a fák dőlve nyúlnának valami után.

Egy autó állt meg Valéria mellett, magányos úrvezető invitálta; van üres helye, elviszi.

Valéria csak arra kérte, a legközelebbi vasútállomásig vigye, de a férfi Pestre tartott.

Valéria hátra döntötte fejét, a fény, a benzinszag, a búgás, még a nyitott ablakon beáramló levegő is elviselhetetlen kínt okozott.

— Kérem, álljon meg valami presszónál, nem tudom víz nélkül lenyelni a fájdalomcsillapító tablettámat.

— Ó, szegény, fáj a feje, nem magát láttam az előbb Jankovics János kocsijában? — csapott rá a férfi indokolatlan felvillanyozottsággal.

— De, engem.

— Nekem jó az arcmemóriám, rögtön megismertem. Nemrégen előztek le engem, amikor megláttam magát a padkán, rögtön kapcsoltam, hogy csak abból a kocsiból kerülhetett oda. Szegény kis hölgy, biztosan kirakta az a kis titán, ezeknek a mai gyerekeknek csupa ilyen ideáljuk van. Tudja, hogy hívjuk mi otthon ezt a je-je fiút? Fajankó! A mi családunknak nagyon jó humora van. Na de ilyet, magácskát kirakni... egy ilyen fess hölgyet!

Valéria eltöprengett. Miért gondolja mindig, mindenki, hogy ő csak vesztes lehet. Miért olyan biztos mindenki abban, hogy ha ő színpadra lép — megbukik, ha kiszáll egy kocsiból — kidobták? Miért hurcolja magával a permanens vereség bélyegét? Ez a kórusban felhangzó vigasz minden cselekedete után végül is megrontja bizalmát, örömét apróbb-nagyobb győzelmeiben. Hiszen most is győzött. Ezt nem szabad elfelejteni.

Elbóbiskolt, de nem aludt mélyen, a fájdalom nem engedte. Modern toronyházat látott, melynek falai mintha szürkés tejüvegből lettek volna, s mögöttük lassan, imbolyogva, mintha szélfúvás mozgatta volna őket, nyújtott mozdulatokkal verekedtek az emberek. Az egyik árnyra pillantott, s világosan azt gondolta: ez le fog esni. S az árny lassan, vitorlázva lehullott. Lent már egy vadnyugati kocsma volt, mint egy színes cowboy-filmben, s a vörhenyes lépcső előtt rikító kockás ingben, egy felkunkorodó sárga-piros sörösplakát mellett feküdt az, akit föntről lelöktek. Ő újra felemelte a fejét, újra az opálos szürke építményt látta a buborékszerű figurákkal, s kísértést érzett, hogy megint kiszemeljen valakit, de világosan azt gondolta: „Többé nem gondolom senkire, hogy leesik, mert leesik." Erre felébredt.

A száguldó, merev házak és villanyoszlopok belehasítottak fájó fejébe, már egész közel jártak Pesthez.

SERFŐZŐ SIMON

Szolgáltuk volna

Mire a szelektől zúgó
láthatáron,
a parlag-időkben
erőink összegyülekeztek,
s az űrbe elfüstölgő
napok mentén
elképzeltük a szabadságot,
a földek fölvert porából
tereltek fegyverbe,
a menetirány
idegen népeken át:
Galíciába, a Donhoz,
kis, elesett sorsúak:
kitakaríttassunk
az országból,
s a nyomor szaga,
mint a kürtőn,
utánunk szellőzzék messze
a megnyílt,
huzatoló határokon.

Mi forradalmainkat
szolgáltuk volna,
nem a tornyosuló
borúkat, háborúkat,
hadakba állva
nem a hatalmi álmokat;
s a jövőt készítettük
volna már elő
e kihasználóinktól
kijátszott népű,
s gőgjeik indulatával
telített levegőjű,
túlfűtött hazában.

Több hitet

Fáradt esőkkel
találkozom,
kis,
semmi sorsú tájakon
lődörgő szelekkel;

mostanában
csak pállott gödreikben
bukdosó utakkal,
elült erőinkkel.

A kedvet,
mint libákat
a szérűskertben,
riogatnám fel.
Adjak több hitet!
Vegye irányát
az ég felé:
a gallyon
ne akadjon fel
a lendület.

JÁNOSY ISTVÁN

Rákóczi Rodostóban rágondol Szienyavszka hercegnőre

Szienyavszka! hogy telik nélkülem élted?
Zöld szemedben ott-e a régi fény még,
nádasok mély éji olíva lángja
és remegése
kócsagoknak? Célba mikként találsz még?
Átlövöd vajh a Leopold-fejű tallért?
Jelzi jöttöd vadkanok éji rémült
csörtetezése?
Vagy csak otthon ülsz suta-révedezve?
Csontjaidban perceg a szú, a köszvény;
s nyáladozva kéred az ágyi tömlőt,
s így melegíted
béka-borzadt tagjaidat, s riadtan
a tükörben nézed a pőre tested:
vajh maradt még némi varázsa a régi
hetyke vadásznak,
kinek láttán Péter is úgy elolvadt?
S néha gondolsz vajh szeretődre, rám is:
számkivetve mint nyüvöm únt nyugalmam,
elfeledetten

írva jámbor révedezésem. Istent
kérve Augustinus örök szavával,
hogy minékünk kárhozatul ne rója
héja-szerelmünk.
Ám ha mégis a fiam, és a lányod
egybekelne: teljesülésbe vinné
mind az álmot, mely soha nem valósult
láng viszonyunkban!

Sóhaj

Felhőboszorkák úszva boronganak.
A tikkadást elverte vadóc vihar.
virágaid bozsongva nyílnak,
mind: a hibiscus, a fréz krizantén.

Nem látod most e zöldhajú tombolást:
virágmenádok férfiölő dühét;
fekszel, szegény, törött gerinccel,
kések a kínjaid — úgy gyötörnek.

Arcod halottas: fúlva tekint szemed.
Holnap csigáznak: hónod alatt kötél.
Azt húzták így keresztre, kit látsz:
vércsatak arca tekint reád most.

Még lát-e engem? S látod a kiskakast?
Érted tusázik: lelkem. A lélek így
búcsúzni és újulni készül.
Messze a kék hegyek úszva hívnak.

Besztercebánya, 76. aug. 8.

ACZÉL GÉZA

Tenyérnyi szép nyugalom

leng ez az üres hinta a magyar éjszakában
kikönyökölve udvari ablakomon merengek
üres hinták lengnek szerte a világban
milyen furcsa — milyen kevés kell a képzeletnek
hogy két csüggedt szem mögül törhessen kifelé
s húzza magával végtelenbe a lelket
oldja ami görcs ami anyag
maradandó üzenetnek játszva az illanó reményt
mely kilombosodik az ártatlan pillantásból
íme e képsoron végigfutva most tiéd a világ
feküdhetnek csonthegyek alattad
és készülődhet roppant feszüléstől
a holnap millió csattanása
egy korhadt ablakból csöndes gondolataid
szórják most szét a harmóniát
s talán úszik is tovább e szomorú derű
lefog egy orv kezet messze a világban
talán marad egy haldokló
s egy zuhanó kő meggondolja hogy essen-e
tenyérnyi szép nyugalom
szemem tágul s gerincemen először fut át
valami csöndes elnéző bizsergés
a végesség édes ízei gyülekeznek a számban
míg az üres hintáról égbe röppen
féltett ifjúságom

Üzenet a mikrokozmoszból

fekszem a fényben
milyen csúnya vagyok
bőröm alatt alattomos fájdalmak lapulnak
szememből csapkodnak félig emésztett indulatok
és sikongva fordul beljebb a tükör
lehetne vídámabb a belek és vérkörök világa
meztelen húsok remegő inak között
hogyne morzsolódna szellemünk az árva
hol az érzékenység törvényt keresne
s csak kényes anyag érint kényes anyagot

szublimál vezércikk tavasz évezredek reménye
alázatra intve körbe jár a gond
mely sejttől sejtig tart s nagy szemek előtt
apró világokra fürgén bomlana még tovább
s ki azt hiszed olykor egyetlen fohász vagy
e belső körből most lesheted a tested kozmoszát
egy májatomból a ráboltozott roppant húsvilágot
mely a bőrök semmibe lihegő pórusán véget ér
nehéz indulatok torkodig hullámzó pulzusát
amint gyomrod felől reményért visszanéz
s már zúgnak is tovább a vaksötétben
a helyi érintkezések delejes tárgyai
szivacsos nyirkos nyugtalan világok
űzik a fájdalmat földeríteni
egyre beljebb a velőt hevítő csontokig
hol a szemlélődés skálája az egészre visszaáll
s a merülésben kihunyt indulatból
kétely füstje száll csak és borzalmas halál

SÁRÁNDI JÓZSEF

Séta a télben

Szövegből szövegbe lépek
válságom mindenütt
nyilvánvaló
Sokak válsága ez
vagy csupán az én
kisúri passzióm?
Előjátéka tán
egy jelképes halálnak?

Lemondásom
a legkorszerűbb illúzióról
tudási érdem

A hegyek felől
közönyös géppuskacsahot hoz a szél
Lábnyomaimat követem a hóban
visszafelé

Közérzetem

mintha jól fűtött hűtőszekrényben ülnék

GYŐRI LÁSZLÓ

Bérház

Sárga függönyök
szárnyai mögött
élek gyári fényben.
A nap gyártja, mint
a függönyeink
készítik a gépen
városainknak,
ablakainknak,
lábszárig vasakba,
vászoncipőbe
bújva, a főre
sisakot csatolva
áll alá bogban
bezúzhatatlan
páncélvasból kendőt,
s damaszkuszi kart
emelve — csak azt! —
a földi munkásnők.

A behúzott függöny
mögött, mint a röntgen
fényében ülök e
nyári délután:
irkám, ceruzám
a nap ragyogja be.
Versre készülök,
a nagy fény előtt
lököm éveimet
egymás után le
az anyaföldre,
orvos vár, vetkezek.

Doktor, én verset
csinálok, más meg
ugyanilyen függöny
mögött (ki gyártja)
néz ablakára,
s érzi, készülődöm.

Műanyagpadló
párolog, forró
a levegő, vizes-
rongy foltja rajza
változik újra
meg újra s vége lesz.
Felmosva minden
a Napig: itt benn
kézzel foghatóan,
kint — még most is úgy —
a fű és az út,
s mi hátra: elvontan.
Egyazon tiszta
fény, amely mossa
egyforma házaink.
Egybemos mindent,
őket és minket,
vacoktól különít.

Írok költeményt,
ütemben reményt,
Én így, te úgy, külön.
Szövőnők arca
függönybe húnyva,
beszőve tündököl.

TANULMÁNY

CSATÁRI DÁNIEL

Legendák és mítoszok nélkül

A NÉPI KOLLÉGIUMI MOZGALOM TÁRSADALMI, POLITIKAI SZEREPE [1]

Mivel az illendőség minden referátumtól igényli a bevezetés beiktatását, ennek a követelménynek eleget téve, hozzászólásomat legyen szabad az alábbiakkal kezdenem.

„Rebbentsd meg a kíváncsiak gúnyos csapatát.
Hölgyek, urak, ismerősök. Mosolyogni akarsz, mint barát.
Rájuk vagy utalva. S mintha néznétek egymást ablakon át.
— Csörrenjen meg az az üveg! Énekeld a munkások dalát!"

Ha énekelni ezúttal nem is fogunk — majd este erre sor kerül —, József Attila Invokációjának idézett strófája ülésszakunk munkáját más vonatkozásban mégis meghatározza. Amennyire természetes ugyanis, hogy az évforduló alkalmából elsősorban örömből és szenvedésből, harcból és kifáradásból, állandó folyamatosságból és szüntelen újrakezdésekből álló életútjaink számvetését készítettük el, annyira lehetetlen az emlékülésen mindezeket az egyéni érzelmeket a maguk teljességében megszólaltatni. És ha arra vállalkoznánk, hogy azt a hat év alatt összegyűjtött anyagot ismertessük, amely az egyéni életutakba ma már mint történeti forrás ad betekintést, akkor is — több tízezer oldalról lévén szó — megoldhatatlan feladat elé kerülnénk.

A megközelítés helyes kiindulópontjának rögzítését tovább bonyolította az a körülmény, hogy minden történelmi esemény reális értékelését egyrészt szerepe eltúlzásának, vagyis a legendagyártásnak, másrészt a megalapozatlan jelzők osztogatásával s mítoszok kitalálásával, érdemük kisebbítésének és meghamisításának a veszélye fenyegeti. Mindkét esetben az utókor megfosztja magát attól a lehetőségtől, hogy a történelmi események valóságos érékeivel saját gondolatvilágát gazdagítsa s azok időszerű mondanivalójával a jövő útját egyengető erőfeszítéseit táplálja.

A népi kollégiumi mozgalom — amelyre megalakulásának 30. évfordulóján emlékezünk — ki volt téve mindkét hamis interpretáció veszélyének. Volt hajlandóság arra, hogy az 1946-ban induló mozgalom kizárólagos szerepének tüntessék fel a munkásosztály s a parasztság gyermekeiből származó szocialista értelmiségünk kinevelését, mint ahogy a feloszlatásukat 1949-ben végrehajtó dogmatikus politika „a parasztromantika" s „nacionalizmus" vádjával szentesítette hibás döntését.

E szemléleti egyoldalúságok veszélyeinek „kikerülésére" adva volt ugyan a Chesterton ajánlotta megközelítés és munkamegosztás lehetősége: egyikünk mondja el az igazság egyik felét, másikunk a teljes hazugságot. Nálunk azonban ilyen történésztípusok nincsenek, és ezért számunkra egyetlen megoldás maradt. Az, hogy az emlékeinket elválasztó ablaküvegek széttörésével, a leglényegesebb anyag történeti kezelésével, olyan közös s lényeges képet rajzoljunk meg, amely viszonylagos rövidsége ellenére is kifejezi a teljes igazságot. Az egyéni érzelmekben pislákoló emlékezés mécseseit ugyanis csak akkor tudjuk olyan hatalmas erejű, a történelmi dátumok élő-eleven tanulságait az utókor előtt megvilágító fénynyalábokká össze-

sűríteni, ha a tudomány szintetizáló eszközeivel közeledünk feléjük. Erre teszünk ma kísérletet.

A mi történetünk összes „dramaturgiai" elemei egy epizódban futnak össze és abból bonthatók ki. Az epizód 1945 nyarán játszódott le, amikor Kardos Laci felkereste Hegedűs Gézát s ezt mondta neki: „Mi most megcsináljuk a Győrffy Kollégiumot, és egyelőre te leszel a tanári kar — rögzítette a párbeszédet Hegedűs Géza. — Megkérdeztem, melyik tantárgyból. Azt felelte: valamennyiből. Mire én: Milyen tantárgyak lesznek? Erre ő: Majd kitalálod. — Hát ez nagyon nekem való feladat volt. Helyiség már akadt: az egykori KMAC (Királyi Magyar Automobil Club) az Apponyi téren, ahol azonnal elkezdtük a tanítást. Tanterv még nem volt, de tanítás már igen..."[2]

Amilyen mértékben ez az epizód felfogható — utólagosan — anekdotának, ugyanúgy a Lesz magyar újjászületés! — a Magyar Kommunista Párt jelszava, amely Kardos Laciékat inspirálta, illúziónak. Holott mindkettő egy olyan társadalmi hősköltemény része volt, amelynek népünk lelkében élő vágya még a Horthy-rendszer terrorjának felszíne alatt is izzott. Móricz Zsigmond például 1940-ben azon töprengve, hogyan lehetne elesettségéből kiemelni népünket, az összes szóba jöhető eszközöket számba veszi. Internátussal? Karitatív eszközökkel? Mesterséges módszerekkel? Az egyetlen eredményes eszközt végül is egy hódmezővásárhelyi gazda véleményében fedezte fel, aki a „mivel lehet?" kérdésre ezt válaszolta: „Gépfegyverrel, az anyjuk istenit!" „Nincs itt más segítség — fűzte hozzá Móricz Zsigmond —, csak ki kell várni, míg felszabadul a magyarság. Akkor majd másképp néz ki a föld népe. Általános pezsgés lesz. Munka és munka, öröm és szépség."[3]

A szovjet hadsereg gépfegyverei négy év múlva megnyitották történelmünkben a munka és munka, öröm és szépség, az általános pezsgés korszakát. Ebben a korszakban a társadalmi elnyomás, a politikai jogfosztottság, a kulturális elesettség mélyéből egy olyan nemzet dolgozó osztályai indultak az emberi lét korábban nem ismert, elérhetetlennek tűnő szintjei felé, amelyek nemcsak élni, hanem feltámadni is akartak. Ennek a folyamatnak nálunk is integráns része volt a parasztság ébredése, amelyet a cári Oroszország története alapján Lenin így jellemzett: „Minél szörnyűbb volt a parasztság elnyomatása, annál hatalmasabb lesz most felébredése, annál legyőzhetetlenebb lesz forradalmi előretörése. Az öntudatos forradalmi proletariátusnak kötelessége teljes erővel támogatni ezt az előretörést, hogy kő kövön ne maradjon a régi, átkozott, hűbéri-önkényuralmi, rabszolgatartó... országból, hogy szabad és bátor emberek új nemzedékét teremtse meg, hogy egy új, köztársasági országot hozzon létre, amelyben szabadon kibontakozik majd a szocializmusért vívott proletár osztályharcunk."[4]

Minthogy az ébredés feladatait a Magyar Kommunista Párt reális harci célkitűzésekként tudta megfogalmazni, lehetővé vált, hogy a város és falu nem egyszer megosztott dolgozó rétegei egyesítsék erőfeszítéseiket. A magyar munkásosztály és a nemzet dolgozó rétegeinek politikai szövetsége — amely az osztályharc nem könnyű körülményei között s annak részeként — alakult ki s erősödött meg, meghatározó tényezője volt a magyar újjászületés közismert eredményeinek. Bebizonyosodott, hogy korunkban, amely már a szocialista átalakulást is napirendre tűzte, a demokratikus forradalom követeléseit csak a nemzet dolgozó osztályainak erőfeszítéseit összefogó és a nemzetközi haladás fő erőinek támogatását élvező munkásosztály tudja végrehajtani. Ezért válhatott rövid időn belül a marxizmus—leninizmus a magyar progresszió fő ideológiai áramlatává, a magyar munkásosztály pedig a nemzet vezető politikai erejévé. Ebből a körülményből adódóan viszont forradalmi átalakulásunk a demokratikus követelések mellett, azokkal szoros összefüggésben már szocialista feladatokat is meg tudott oldani. A népi demokratikus átalakulás szükségszerűen túllépett a hagyományos polgári demokrácia szintjén és így válhatott lehetővé, hogy végre kiléphessünk azokból a zsákutcákból, amelyekben történelmünk korábbi időszakaiban vergődtünk.

A demokratikus haza és a szocialista haza egyidőben történő megvalósításának folyamatában oldódhatott föl a magyar történelem sok olyan régi ellentmondása,

amely hosszú ideig végzetszerűségnek tűnt. Így főváros és falu, város és vidék, város és falu, munkásság és parasztság, demokratikus és szocialista, társadalmi és nemzeti. Mindazok, amelyeket az „urbánus" Lukács György és a „népies" Révai József nem egy munkájukban s azonos elvi alapállásból a magyar progressziót gyengítő, fejlődését gátló objektív és szubjektív tényezőknek minősítettek. Feloldásuk egyik fontos feltétele a dolgozó osztályok értelmiségének kinevelése, az uralkodó osztályok művelődési s kulturális monopóliumának megszüntetése volt. „Az új értelmiség nevelését — írta Révai József — nem is kell elölről kezdenünk, csak folytatni, szélesíteni kell azokat a kezdeteket, amik már megvannak, csak segíteni kell annak a fiatal magyar népi intelligenciának..., mely harcban, áldozattal jegyezte el magát a népi demokrácia, tehát a magyarság ügyével. A Győrffy Kollégium kongresszusának tegnapi záróülése megmutatta, hogy az új magyar értelmiség nem a régi ellen, hanem a régi mellé, a régi felfrissítésére, itt van, kialakulóban van."[5]

Mikor alakult, milyen tapasztalatokat hozott magával az a Győrffy Kollégium, amelyet Révai József az új népi értelmiség neveléséhez alkalmas „modell"-nek tartott? A Győrffy „jogelődje" az 1939 óta működő Bolyai Kollégium volt. Ennek egy 1941-ben megalakult marxista magja — amely a kommunista Donáth Ferenccel állt kapcsolatban —, a népfrontpolitika követelményeit megértve, a munkásmozgalom és a népi írók ilyen irányú hatásaitól ösztönözve határozza el a népi kollégium létrehozását. Ezért a Bolyai Kollégium diákjai 1942-ben szakítanak a Turul Szövetséggel, február 25-én megválasztják az új, Győrffy Istvánról elnevezett kollégium ideiglenes tisztikarát, majd szeptember 23-án igazgatónak Kardos Lászlót.

A háború éveiben faluról felkerült népi fiatalok számára a némi taktikázással s ügyeskedéssel kikényszerített Győrffy Kollégium emberi felszabadulásuk s szellemi felemelkedésük olyan lehetőségeit biztosította, amely az adott korban elérhető volt. Nem hallgatva el az öntudatosodás kiindulópontjának szellemi tehertételeit, a folyamatnak azt a lényeges mozzanatát is hangsúlyoznunk kell, hogy ezek a fiatalok életükben először, ekkor jutottak el az Operába, először láttak Shaw- és Molière-darabokat, egyikőjük először olvasott Illyés Gyulát és Kassák Lajost, és először ismerkedtek meg József Attila és Babits Mihály költészetével. Szellemi öntudatosodásukban nagy szerepet játszott Erdei Ferenc, Darvas József, Veres Péter, Illyés Gyula, Mód Aladár, Jócsik Lajos, Balogh Edgár, Nagy István, akik rendszeres látogatói voltak a kollégiumnak, valamint a Schönstein-füzetek és Molnár Erik tanulmányai. Ebben a folyamatban ismerkedtek meg az együtt élő dunai népek egymásra utaltságának a gondolatával. Oroszul, románul, szerbül, horvátul, szlovákul tanultak, és a baloldali, velük kapcsolatba kerülő, a népeket megosztó nacionalizmusok ártalmait felismerő felvidéki, észak-erdélyi s délvidéki fiatalok: Jancsik Aranka, Nonn György, Farkas Nándor, Bazsik Renáta, Rehák László és mások hatására a nacionalizmus tehertételeitől megszabadulva, a közös felszabadulásért harcolók táborába sorakoznak föl. Így jutnak el a kollégisták a marxizmus—leninizmus, az osztályharcos világnézet vállalásának szintjére. Erre vetnek fényt a parasztfőiskolások közösségének 1943 februárjában s az év augusztus 1—14. között Dunavecsén rendezett táborozásának kérdőíveire adott válaszai, amelyekből néhányat idézünk. „Legelső és legfontosabb a földosztás... — írta Kiss Antal. — E két osztály érdeke nem ellenkező. Egyik a földért harcol..., a másik az emberibb bérért, ugyanazon megélhetésért..." *„Míg más nem lesz,* lehetőleg kiegyezni és lehetővé tenni azt, hogy a sovinizmust kiirtva, békében legyünk egymással" — olvasható Szűcs Ferenc írásában. „Beláttam — válaszolta Gosztonyi János —, hogy azoknak van igazuk, akik József Attilával hirdetik: fel kéne szabadulni már."

A felszabadulás kivívása érdekében a kollégisták az ellenállási mozgalom minden jelentősebb akciójában részt vesznek. 1941 májusában közösen megtekintik a Budapesti Nemzetközi Vásár szovjet pavilonját, ott vannak az 1942. március 15-i tüntetésen, megkoszorúzzák 1942. október 6-án Ady Endre, József Attila, Móricz Zsigmond sírját, és megteremtik, debreceni harcostársaikkal összefogva, az ottani Győrffy István testvérkollégiumot. A győrffysták, akik közül többen — és éppen

azok, akikre a többség emberileg és őszintén föltekint: Gyenes Antal, Szűcs Ferenc, Kovács Gyula, Tőkés Ottó a párt tagjai lesznek, és Béki Ernő, Somogyi Miklós, Fehér Lajos, Donáth Ferenc, Újhelyi Szilárd segítségével elmélyítik legális és illegális kapcsolataikat a munkásmozgalommal.

Az antifasiszta erők szövetségének megteremtése érdekében a kollégisták 1943 májusában segítik például a Parasztszövetség Földmunkás Szakosztályának megalakulását, a szárszói konferencián Kardos László, Győrffy Sándor s a többiek a baloldali erők törekvéseit, Gyenes Antal megfogalmazza az ifjúsági ankétmozgalom követeléseit. Jelentkezésükre a szervezett munkásmozgalom legális lapja is felfigyel. „A Győrffy Kollégium — olvasható a Népszava 1942. november 18-i számában — paraszti származású, főleg szegénysorsú főiskolás értelmiségieknek az otthona, akiktől a kollégium megköveteli az európai tájékozódást, világnyelvek és nemzetiségi nyelvek tanulását, és népünk sorsának, helyzetének lehető legalaposabb megismerését. Célja, hogy ezek az egyetemi hallgatók ne vesszenek el osztályuk számára, hanem a parasztsággal és a munkássággal együtt haladva vállalják az alkotó értelmiségi szerepét. »Tiszta emberségre és magyarságra akar nevelni a kollégium.« Mintha József Attila szavait hallanánk ebben a programban:

Adj emberséget az embernek,
adj magyarságot a magyarnak...

A munkásságnak minden oka megvan arra, hogy — ha nem is fenntartás nélkül —, de rokonszenvvel figyelje a Győrffy Kollégium fiataljainak a munkáját."

A rokonszenv csak mélyülhetett az ország náci megszállása után, amikor is Orbán László, Szikra Sándor, Kende István, a Békepárt részéről bekapcsolják a kollégistákat az ellenállási mozgalomba, amelynek feladataiból jelentős részt vállalnak. Ők kezdeményezik például a Magyar Diákok Szabadságfrontjának létrehozását, belépnek a fegyveres akciócsoportokba, szervezik a Görgey, Táncsics s a Közgazdasági Egyetem zászlóaljait. A Görgey-zászlóalj soraiban harcol s hal hősi halált Szijjártó Lajos, s kerülnek Budapesten a Gestapo fogságába Gyenes Antal és harcostársai. A magyar demokratikus és szocialista értelmiségnek ez a kicsiny, föld alatt csörgedező csermelye búvópatakként tört azután felszínre, amikor megnyílt a népi Magyarország megteremtésének lehetősége.

Nem volt születő, izmosodó népi demokráciánknak egyetlen olyan történelmi lépése sem, amelynek erőfeszítéseiből a kollégisták ne vállaltak volna részt. Az ezeréves per ítéletének végrehajtását, a demokratikus földosztást 11 Győrffy-kollégista megyei miniszteri megbízottként irányítja. Többek között: Horváth Lajos Pest, Fekete Gyula Borsod, Kerék Gábor Heves, Szűcs Ferenc és Oláh Pál Csanád, Medve Zsigmond Vas, Tildi István Fejér és Tóth Benedek Zala vármegyében. Többen járási miniszteri megbízottként tevékenykednek. Eközben segítik a lelki bénultság s politikai tehetetlenség kötésének oldásait, hozzájárulnak az új, demokratikus, népi, politikai és ifjúsági szervek létrehozásához. „A Győrffy-kollégistákat... ismerem és becsülöm abból a munkából, amelyet a földreform, vagy ha tetszik, a földosztás folyamán tőlük láttam — állapította meg 1945. június 4-i értekezletükön Rákosi Mátyás. — Meg kell mondanom: ez a munka elsőrangú volt." Ugyanezen az értekezleten Erdei Ferenc, aki egyik nevelőjük volt, szellemi fejlődésük eredményeit így összegezte: „A Győrffy Kollégium fiatalsága... a paraszt romantika útjáról letérve, a valóságos, reális, demokratikus politikai küzdelmek útjára lépett, megtalálta a bensőséges és tökéletesen elmélyült kapcsolatot a munkásfiatalsággal és ugyanakkor az iskolázatlan parasztfiatalsággal is."

Külön fejezetét képezi a felszabadulás utáni Győrffy Kollégium történetének az a harc, amelyet az egyetemi és főiskolai hallgatók demokratikus egységének megteremtéséért, s az Eötvös-kollégistákkal együtt a Valóság című folyóiratot megalapítva, annak segítségével az egyetemi ifjúság demokratikus átneveléséért folytattak. A Győrffy Kollégiumnak felszabadulás után kiteljesedő széles körű tevékenységéből az is kiemelendő, hogy szélesre tárta kapuit a munkás- és paraszt-

fiatalok előtt. „...a Győrffy István Kollégium elsősorban a parasztság fejlődéséhez, társadalmi, gazdasági és kulturális harcához nevel garnitúrát — olvasható a kollégium 1945. június 4-i értekezletének anyagában. — Mindez azonban nem jelent valami egyoldalúságot — a múltban sem jelentett —, a munkásosztály fiai a lehetőségekhez képest éppúgy otthont találnak közöttünk, mint egyes kispolgári fiatalok". Természetes és szükségszerű ezek után, hogy a népi demokratikus átalakulás népi erői mellett elkötelezett kollégisták zöme egyénileg is forradalmi átalakulásunk politikai vezető erejének tagja lett. „A felszabaduláskor azt tapasztalhattuk — mondta Sipos Gyula 1945. június elején —, hogy azok a kollégisták, akiket magányosan ért a felszabadulás, csaknem kivétel nélkül a Magyar Kommunista Pártban találták meg helyüket. Ez természetes is, hiszen... amikor a felszabadulás elérkezett... akkor abban a pártban keresték helyüket, amely a szocialista társadalom megvalósításáért küzd." A Győrffy-kollégisták másik, nem jelentéktelen része a Nemzeti Paraszt Párt tagja lett és ennek szervezésében vett részt. Mindebből kiderül, hogy a népi értelmiség kinevelésének sürgetővé váló feladata szükségszerűen igényelte az olyan kollégiumok sokaságának megteremtését, mint amilyen a Győrffy volt. Ez a társadalmi talaja s politikai háttere a népi kollégiumi mozgalom megszületésének.

A Győrffy-kollégisták az uralkodó osztályok művelődési monopóliumának megtöréséért induló harc lendületétől inspirálva s azt támogatva, 1946. július 10-én határozták el, hogy új kollégiumokat szerveznek a munkásosztály és a parasztság gyermekei számára. Ekkor alakították meg a Népi Kollégiumok Országos Szövetségének (a NÉKOSZ-nak) a vezetőségét. A NÉKOSZ elnöke Gyenes Antal, főtitkára Szabó Gergely, nevelési osztályának vezetője Kardos László lett, aki aztán 1947 nyarától a főtitkári tisztet töltötte be. „Van pillanat — írta Illyés Gyula 1946. július 17-én — a parasztság művelődése ügyében, a mozgalom támogatása érdekében kiadott kiáltványában —, amikor a megértett szó többet ér a fejben, mint a zsebben a marék arany. Van pillanat, amikor a puszta emberi elhatározás valóságosabb dolog, mint egy lábon álló ház." És a népi kollégiumi mozgalom megindítása ilyen pillanat volt. Ahogy a fű kisarjad és a növény felfrissül a tikkasztó forróságnak véget vető eső után, úgy alakultak meg hetek leforgása alatt az új kollégiumok tucatjai. Miskolcon, Pápán a Petőfi Sándor, Szegeden a Móricz Zsigmond, Debrecenben a Bartók, a fővárosban József Attila, Zrínyi Ilona és a többiek. E viharos előretörésben kétségtelenül szerepük volt a szervező Győrffy-kollégistáknak, de a kormányzat, a demokratikus pártok és társadalmi szervek támogatásának is. Keresztury Dezső kultuszminiszteren kívül a mozgalom mellé állt Rajk László belügyminiszter, aki minden megyében egy épületet biztosított az új kollégiumok számára, és Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter, aki 500 kollégista ellátásáról gondoskodott. Nem volt olyan problémája a szervező munkának, a kollégiumok gazdasági feltételeinek megteremtésére irányuló erőfeszítéseknek, amelyeknek megoldásában nélkülözték volna Vas Zoltánnak, a Gazdasági Főtanács főtitkárának és Molnár Erik népjóléti miniszternek a támogatását. S megértve, hogy gyermekeink jövőjéről van szó, kibontakozott a háború utáni nélkülözések ezernyi akadályát legyűrő népi szolidaritás: a munkásosztály és parasztság hatékony támogatása is. A SZOT az üzemi bizottságokat mozgósította, a pécsi szénbányászok 25 kollégista élelmezését biztosították, a MÉMOSZ nem egy romos épületet (így a pesti Petőfi Kollégiumot) állított helyre. Pest megye minden háromezer lakosa egy kollégista eltartását, Heves, Fejér, Bács-Bodrog és Szatmár megye községei egy-egy kollégista diák költségeinek fedezését vállalták, és az októberi gyűjtőívek már félmillió személy adományát (pénz, ruha, élelmiszer, felszerelési tárgyak) tüntették fel. Korábban a népségből a nép fia csak egyénileg lábalhatott ki, s „...az elindult keveseknek is — ahogy Kardos László írta — a nagy hányada tönkremegy, visszafordul, kimerül, elveszti ambícióit, nyomottságot, korai öregséget cipel magával".[6] Most viszont a nép fiai és leányai nem egyenként, hanem egy társadalmi szükséglet szívó hatására, annak hullámtaraján röppentek ki a családi fészekből, úgy, hogy eközben koráb-

ban elszigetelt, agyongyötört, magányosságba kényszerített és tehetetlen lényekből hadsereg támadt. „Fiam, ha már ésszel áldott meg az Isten — bocsátotta egyikőjüket útjára édesanyja —, minek maradj ebben a sárban és nyomorúságban? Eredj tanulni, és azután ne feledkezz meg rólunk." Bátortalanul, szorongással telve, néha szülői kísérettel vagy inkább anélkül, de elindultak. És célhoz értek. Szimbolikus, és ebben a jelenetben, mint cseppben a tenger, az egész történelmi folyamat tükröződik, ahogyan mezítlábasan, vállára akasztott csizmával beállított a Horváth Árpád Kollégiumba Soós Imre, s poros, izzadt lábanyoma ottmaradt a parkettán. Neki is, de a többi tízezernek is a 170 népi kollégium parkettái jelentették azt a „talpalatnyi földet", ahol lábukat megvetve, a tudományok és művészetek fellegvárait megostromolhatták.

Minthogy a népi kollégisták otthonokat és közösségeket teremtő mozgalma része volt annak a népi demokratikus folyamatnak, amelynek eredményeként népünk végérvényesen és történelme során első ízben tartósan honra lelt e hazában, — az „ostromra indulók" erkölcsi-politikai alapállását is meghatározta. Azoknak a szálaknak és összefüggéseknek a rendszerében, amelyeket Würtz Ádám egykori népi kollégista így fogalmazott meg: „A kollégium, mint pályakezdés, azt hiszem, a legjobb alap volt, amit megkaphattunk, mert úgy éreztem, hogy nemcsak a tanulás lehetőségét kaptuk, hanem egy olyan tudatot is, hogy miénk az egész ország: mi elfoglaljuk a szomszéd villát, mert erre szükségünk van, mert erre lehetőségünk van, olyan magabiztosság volt bennünk, a birtokbavétel jogossága és ennek annyi élménye; annyi konkrét történet tanúskodik erről, ami ma már kicsit romantikusnak tűnik, de akkor minden kollégistát közel hozott egymáshoz. Kollégistának lenni azt jelenti, hogy vállaltuk az ifjúság vonalán a legforradalmibb tetteket és magatartást, a kollégium komoly erő volt, mindenki úgy érezte, hogy szerepet játszik egy új társadalom létrehozásában." Az új társadalom létrehozásáért érzett felelősség ösztönözte a kollégistákat arra, hogy az úri Magyarország a népi osztályokat diszkrimináló, azokat szellemi elmaradottságba kényszerítő tudomány- és művészetpolitikájának megszüntetéséhez a maguk önnevelésével hozzájáruljanak és az uralkodó osztályok műveltségi monopóliumát megingassák, azon jelentékeny rést üssenek.

„Az előtt nem láttam zongorát, most meg zongorázni tanulok" — írta egy parasztgyerek 1949 áprilisában a békéstarhosi zenei kollégiumból. Egy másik, aki Lajosmizséről indult el, örömmel írja szüleinek, hogy Ovidiust olvassa. Társa arról tudósít, hogy a Kővirág című filmet, a Jegor Bulicsov című Gorkij-darabot látták, az imperializmust tanulmányozzák, Marx, Engels, Lenin műveivel ismerkednek. A szellemi felemelkedés gyönyörei kárpótlást nyújtottak és feledtették a fizikai nélkülözéseket. Hadd mondjunk itt ezért újból köszönetet tanárainknak, azoknak, akik a mai alkalommal jelenlétükkel is megtiszteltek bennünket, így többek között Keresztury Dezsőnek, Szalai Sándornak és Köpeczi Bélának, Szabolcsi Miklósnak, akik hozzászólásaikkal gazdagítják ülésszakunk színképét. S gondolatban tisztelegjünk Erdei Ferenc, Darvas József, Révai József, Lukács György, Rajk László, Molnár Erik, Mód Aladár s mindazok emléke előtt, akiktől az öntudatosodás során olyan „hamuban sütött gondolati pogácsákat" kaptunk, amelyeket viharvert s megkopott szellemi tarisznyáinkban azóta is féltve-óva őrizünk.

A népi kollégiumok, folytatva és kiteljesítve a Győrffy hagyományait, a harcos politikai elkötelezettség szellemében részt vesznek népi demokráciánk valamennyi jelentős csatájában az újjáépítéstől a klerikális reakció elleni harcon, az iskolák államosításán, a DOKOSZ-szal vívott „háború"-n keresztül a közoktatás s az egyetemek demokratizálásáig. Eközben — miként erről a legilletékesebbek: Kardos Laci és Patás előadásaiból rövidesen meggyőződhetünk — együttélésük olyan erkölcsi normáit alakították ki, amelyek a szocialista közösségi nevelést segítették elő. Hogy milyen eredménnyel, arra vonatkozóan két volt népi kollégista visszaemlékezéseiből idézünk. „Mit is köszönhetek a kollégiumnak? — kérdezte önmagától Szirtes Ádám és felelt rá valamennyiünk nevében a következőképpen. — Ebben a romos épületben, a kollégium közösségében lettem én igazán emberré. Napszámosként, sommás-

ként, cséplőmunkásként közösségekben éltem addig is —, de ez a közösség szabadított fel. Itt kezdtem ráfigyelni a világra, emberekre, művészetre, irodalomra, itt kezdett kiegyenesedni bennem a lélek." Juhász Ferenc, akit 1948 nyarán abba a József Attila Kollégiumba vettek fel, amely Kádár János és Mező Imre hatékony támogatásával jött létre, a közösség nevelő erejének hatását így összegezte: „Nekem a személyes életemben, a belső életemben is ez, a társaimmal való első találkozás nagyon nagy változást jelentett. Én nagyon magányos és nagyon szorongó fiú voltam, magamba zárkózó és nehéz természetű. Először éreztem azt, hogy egy olyan közösségben vagyok, amely felszabadítja bennem a jókedvet, a vidámságot, föllobbantja bennem azokat a lángokat, amikre voltaképpen mindig vágyódtam." Ezeket, a lelkek kiegyenesedését tápláló lángokat a kollégiumoknak az a közösségi pedagógiája lobbantotta magasra, amelyeket a Győrffy Kollégium alábbi gyakorlata s elvei alapján hasznosítottak és alkalmaztak.

„Szervezete demokratikus — foglalta ezeket össze Kardos László, a Győrffy Kollégium 1945. június 4-i értekezletén —, azaz tagjai az önkormányzat adta jogoknál fogva maguk intézik sorsukat, állapítják meg a kollégium munkarendjét, osztják meg feladataikat, válogatják meg belső nevelési feltételeiket, válogatják meg nevelőiket, képviseltetik magukat, nyilatkoznak és vállalkozásokba kezdenek. Nevelő intézmény, mert az egyetemi és akadémikus szakképzésen kívül rendszeres előadásokban, szemináriumokban és egyéb oktató formákban világnézeti, politikai és társadalmi ismereteket nyújt, mindezt a nevelés öntevékeny és korszerű módszereivel. A nevelés komolyságát és a tanulmányi eredményeket a kollégisták társas fegyelme és intézményes ellenőrzése biztosítja. Ugyanekkor ez a nevelés és elméleti oktatás nem jelent valami passzív kollégiumi beltenyészetet, mert a kollégium demokratikus rendje az ifjúság mozgalmaiban való szereplése által a gyakorlati iskolája is a határozott társadalmi feladatokat vállaló értelmiségi ifjúságnak." „Ide csatlakozik a kollégiumnak az az elve is, hogy az egyetemi szintű szakképzettséghez fejlett politikai és társadalmi öntudat és szabad tájékozódás méltó. Ezért a kollégium nevelési rendjében szabad fórumot teremt a haladó politikai eszméknek, hogy a fiatalság a demokrácia elveit és módszereit a saját kritikája alapján tegye a magáévá. Az így nyert elmélet, gyakorlat biztosítékát meg az ifjúság demokratikus mozgalmaiban való részvételében látja." Mindezekért „... a kollégium nem használhatja elsőrendű eszközként a megtorlást, a büntetést, a kizárást, inkább a meggyőzést, a szoktatást, az ismétlést, a próbálkozást, a megnyerést, az erkölcsi ráhatást, a kölcsönös segítést, a társas vetélkedést." Ezt a pedagógiamechanizmust az ifjúság szocialista tudatú nevelésének, a szocialista testvérnépek iránti szolidaritás elmélyítésének a szolgálatába állították. A kollégium — olvasható az 1945. szeptember 15-én Balogh Edgárhoz intézett levelükben — „feladatának tekinti és ezt alapszabályaiban is kifejezi, a szomszéd államok demokratikus értelmiségi ifjúságával való barátság kiépítését, amit nemcsak azzal támogat, hogy a kollégium hagyományaihoz híven oktatja nyelvüket, hanem gyakorlati megoldásokat is nyújt. Így már ősztől kezdődően, cserealapon, lakással és ellátással biztosítva, tagjai közé fogad minden szomszédos állam egyetemi hallgatói közül kettőt-kettőt egy évre."

Ebben a szellemben és ezért ők küldenek ki először ösztöndíjasokat a Szovjetunióba, változatlanul szorgalmazzák az orosz és a szomszédos népek nyelvének megtanulását. Dr. Petru Groza védnökségével külön kollégiumot hoznak létre, ahol „közös dolgaink" rendezésére alkalmas szakembereket képeznek ki. Házi Vencel és Somodi István „brigadérosok" parancsnoksága alatt elküldik tagjaikat a prugára; bolgár, olasz, finn, angol, indiai, kanadai magyar diákokat hívnak meg, vendégül látják Ilja Ehrenburgot. Az egyetemes emberi kultúra, a forradalmi gondolat értékeit a nem is olyan régen mezítlábasan betoppanó paraszt- s munkásfiatalok gondolatvilágába integrálják. „Európa újra megnyílik előttünk. Nyíljék meg a népi diákság számára is" — vallották s hirdették a népi kollégiumok vezetői. A NÉKOSZ egész története nem más, mint szüntelenül megújuló szellemi ablaknyitás, a felszabadult dolgozó osztályok gyermekeinek felemelkedése az emberi szellem leg-

magasabb régiói felé. Hogy esetleg a népi kollégiumok nem minden tagja volt képes megszabadulni az indulás szellemi tehertételeitől és nem tette meg ezt az utat, vagy hogy másokét konfliktusokkal tűzdelte meg az élet — milyen gazdag is lehet ilyen vallomásokban az egyéni életutak sokasága! — az sem változtat a mozgalom történeti értékelésén. A népi kollégiumok összességükben ugyanis affelé törtek utat a maguk területén, amit Horváth Teri vallomásában így fogalmazott meg: „Bartók is a népzenén kezdte, és egy csodálatos, egyetemes zenét csinált, ami mindenütt a világon érdekes... Szélesítsük ki így azokat az ereket, amelyekből a mi népünk táplálkozik és halad az óceán felé."

Ezek a jelenlevők érzelmeiből s tapasztalataiból összeálló általános érvényű tanulságok kellőképpen igazolják, hogy a népi kollégiumok, a népi demokratikus átalakulás friss hajtásai, rászolgáltak felszabadult népünk bizalmára. Méltán jutalmazta fáradozásaikat a nép állama azzal, hogy a NÉKOSZ-t és vezetőit Kossuth-díjjal tüntette ki, akik a kollégiumok szakosításával és egyéb intézkedésekkel igyekeznek a kollégiumokat képessé tenni azoknak az új feladatoknak az ellátására, amelyeket az időközben végbement történelmi változások következtében előállt helyzet tőlük megkövetelt.

S mégis, szinte ezzel egyidőben, 1948. július végén Farkas Mihály elnökletével előkészítették azt a szeptember 18-án elfogadott határozatot, amelynek értelmében leváltották a NÉKOSZ vezetőit, s elkezdődött a népi kollégiumok elsorvasztása, majd feloszlatása s államosítása, az 1949 nyarán hozott politikai bizottsági döntés alapján. Végigtekinve a népi kollégiumi mozgalom szerepén, s ismerve ezeket a döntéseket, óhatatlanul megfogalmazódik a kérdés: nem volt-e más alternatívája a népi kollégiumi mozgalomnak a szocializmus építésének időszakában? Tisztában vagyok azzal, hogy a kérdés alapos elemzése meghaladja e mai vállalkozás kereteit, ezért csupán néhány gondolati elem felvázolásával igyekszem a válaszadást megkísérelni.

Úgy vélem, *nem* a kapitalista társadalmi viszonyok ezzel egyidőben történő felszámolása, a proletárdiktatúra megteremtése, a szocializmus világméretű előretörésének objektív folyamata hatott e fenti torzulások irányába, hanem az a politikai koncepció, amely a konkrét helyzet konkrét elemzésének lenini követelményeit nem tudta s talán nem is akarta érvényesíteni. S ezáltal a történelmi és szükségszerű előrelépés folyamatát olyan konfliktusokkal terhelte meg, amelyek komoly ellentmondásokat okoztak. „...Rákosi és társai megszédültek a forradalmi fejlődés sikereitől és saját hatalmi helyzetüktől, mégpedig annyira, hogy a tömegek történelemformáló szerepét mélységesen lekicsinyítve, a párt és a munkásosztály harcának nagyszerű vívmányait elsősorban saját sikerüknek, saját bölcsességük eredményének tekintették... — írta e konfliktusok szubjektív okait elemezve Nemes Dezső. — Nőtt a tekintélyük, amellyel később visszaéltek, amelyet hatalmi monopóliumok eszközévé silányítottak... Mint ismeretes, ez nem sokkal a Tájékoztató Iroda 1948-as tanácskozása és a JKP-ot elítélő határozata után történt."[7] Az objektív helyzet és a politikai vezetés szubjektivitásából adódó súlyos ellentmondásokat Kádár János így jellemezte: „Az általános helyzet kedvező volt. A burzsoázia már verve volt, és megkezdődött a még meglevő hadállásainak felszámolása, létrejött az egyesült munkáspárt, a munkás-paraszt szövetség erős volt, a kispolgárság csatlakozott a dolgozó osztályokhoz... A józan ész azt diktálta volna, hogy megkezdődjék a társadalom legszélesebb rétegeinek összekovácsolása a szocializmus közös erővel történő építésére. De nem ebbe az irányba haladtak a dolgok. A szubjektivizmus miatt tótágast állt a logika, az összefogást szétmaró bizalmatlanság kezdett ragályosan terjedni. Megkezdődött az ellenség kutatása, s azt elsősorban az egyesült munkáspártban keresték... A tömegkapcsolatok helyett represszíók, törvénytelen letartóztatások, perek következtek.

A súlyos tapasztalatokból okult pártunk, a szocialista világ, az egész nemzetközi kommunista mozgalom. A kommunista és munkáspártok óriási többsége felszámolta a dogmatizmust, elsősorban azt a képtelen dogmát, amely szerint »minél

előbbre halad a szocializmus építése, annál inkább éleződik az osztályharc« s azt a torz »politikát«, hogy az »ellenséget« a munkásosztály pártjának soraiban keresik."[8]

A hibák kijavításának s a lenini politika kialakításának sodrában a Magyar Szocialista Munkáspárt a népi kollégiumok története értékeléséhez is világos, elvi támpontokat adott. Legendák és mítoszok nélkül... „A budapesti József Attila Népi Kollégium megalakulása része volt azoknak az erőfeszítéseknek, amelyeket a hatalomra jutott dolgozó nép tett az uralkodó osztályok műveltségi monopóliumának megtörésére, a munkás- és parasztfiatalok tanulási, művelődési lehetőségeinek biztosítására — írta Kádár János a József Attila Kollégium megalakulásának 25. évfordulójára szervezett találkozó résztvevőihez 1971. szeptember 9-én intézett levelében. — A kollégium megalakulása fontos politikai tett volt, mert tömörítette azokat a munkás- és parasztfiatalokat, akikre a népi hatalom támaszkodni kívánt. Ma, negyedszázad távlatából jóleső érzéssel elmondható, hogy azok a célok, amelyekért a József Attila Népi Kollégium vezetői, oktatói, az ott nevelkedett munkás- és parasztfiatalok is becsülettel küzdöttek, teljesültek: szabad, szocialista hazában él népünk, s ebben a történelmi átalakulásban az Önök munkája is sikereket érlelt."

Ezt a történeti értékelést alkalmazva, a népi kollégiumok érdemeit éppúgy nem kell többé hibáknak minősítenünk, mint ahogy a dogmatikus politikai s szemléleti torzulások iránti ragaszkodást sem tekinthetjük a szocializmushoz való hűség fokmérőjének. Sokkal inkább a szocializmus egykori s jövőbeni sikereit érlelő, önként vállalt, szívvel-lélekkel végzett munkát. És a bizalomteljes történeti értékelés arra ösztönözhet bennünket, hogy a természeti törvények könyörtelenségének alávetett, fogyatkozó-apadó, de az évforduló érzelmeitől felfrissülő energiánkkal hozzájáruljunk azoknak a feladatoknak a megoldásához, amelyek szocialista társadalmunk új sikereit érlelik.

„Országunk fejlődésének most következő időszakában növekszik a tudati tényezők szerepe — olvasható a Magyar Szocialista Munkáspárt programnyilatkozatában. — A fejlett szocialista társadalom építése olyan emberek munkáját és aktivitását igényli, akik társadalmi céljaink megvalósításában fegyelmezett, jó munkájuk mellett a közügyekből is kiveszik részüket, ismerik és megtartják a szocialista erkölcs normáit, akik számára szocialista hazánk szeretete elválaszthatatlanul összefonódott a nemzetköziséggel." Gyürkőzzünk hát mi is neki újra, ezekből a feladatokból részt vállalva annak érdekében, hogy népünk életének folyama — természetes útját követve — mihamarabb eljuthasson az *Értől az Óceánig*... Mert:

„Azt, hogy a nép fia vagy, igazolnod, sejh, ma
nem azzal
Kellene: honnan jössz — *azzal, ecsém: hová*
mész!"

JEGYZETEK

1. Némi rövidítésekkel hangzott el 1976. december elsején a Magyar Tudományos Akadémián, a népi kollégiumi mozgalom megalakulásának 30. évfordulójára rendezett tudományos ülésszakon.
2. A terjedelem korlátozottsága miatt csak a legfontosabb anyagoknak, s főként azoknak a lelőhelyét adjuk meg, amelyek nem szerepelnek a sajtó alatt levő, a népi kollégiumi mozgalom történetével foglalkozó forráskiadványban.
3. A Kelet Népe, 1940. február elsejei száma.
4. Lenin Összes Művei. Bp. 1966. 10. köt. 56. p.
5. Szabad Nép, 1945. június 6.
6. Parasztdiáksors. Valóság, 1946. 1—2. sz.
7. Az MKP és az SZDP egyesülése. Társadalmi Szemle, 1976. 6. sz. 19—21. p.
8. Munkásosztályunk nagy történelmi győzelme. Beszélgetés Kádár János elvtárssal, a két munkáspárt egyesülésének negyedszázados évfordulóján. Pártélet, 1973. 6. sz. 9—10. p.

Két új Téka-kötetről

Véletlen és baráti szívesség két új Téka-kötetet juttatott nemrégiben a kezembe. Az egyik tán legnépszerűbb írónk kritikai kiadásából közöl kommentált részleteket, a másik egy még szakkörökben is jóformán ismeretlen író most meglelt kéziratos művecskéjét publikálja. Jókai az egyik író, Ormós Zsigmond a másik. Veress Zoltán mutatja be kommentált részletekkel új s eddig teljesen ismeretlen mélységben *Jókai természettudományát*, Benkő Samu találta meg a temesvári Állami Levéltárban s adja most ki Ormós Zsigmond *Szabadelmű levelek vagy democrat lapdacsok aristocrat görcs ellen* című ifjúkori munkáját. Mindkét könyv merőben új oldalait világítja meg XIX. századi művelődéstörténetünknek, s valószínűleg jócskán revideáltatja majd hagyományos XIX. századi képünket.

Benkő Samu revelatív jegyzetekkel-bevezetővel kísért forráskiadásaitól különben el is várjuk — hisz megszoktuk — ezt a művelődéstörténeti képátalakítást; emlékezzünk csak reá, mennyire megváltozott s finomodott az ezernyolcszáznegyvenes évekről rajzolt eszmetörténeti képünk — Pándi Pál monumentális *Kísértetjárás*a tanúsíthatja — Kemény Zsigmond fiatalkori *Naplójá*nak mintaszerű Benkőféle publikálása (Bukarest, 1966) nyomán. S Ormós *Lapdacsai*, úgylehet, még Kemény *Naplójá*nál is fontosabbak. Több szempontból.

Először is erős kételyt ébresztenek hagyományos elmaradáscentrikus művelődéstörténetírásunk némely alaptézise iránt. Hiszen, íme a harmincas évek közepén, a Szent Szövetség legsötétebb éjszakájának mélyén, egy mégcsak nem is különösebben tehetséges ifjú, amilyen tucatszámra kerülhetett ki az ország rendesebb jogakadémiáiról, pontosan úgy vélekedik s ugyanazon ideálokért lelkesedik, mint a kor bármely haladó fiatalembere Párizsban vagy a Rajna-vidék városaiban, a kor nagy ideológiai műhelyeiben. Következetes és radikális antiklerikalizmusát tekintve pedig még tán le is főzi legtöbbjüket: klérus és állam törvényszerű összefonódását és sötét összeesküvését olyan világosan látja, hogy teljességgel hatástalan rá az Európa leghaladottabb köreiben is divatos Lamennais-kultusz, mely modern szabadelvű eszmékkel próbálta megfejelni az egyházak ősi és engedelmességre épülő tanításait. Ormós — esetleges rokonszenve ellenére — csak mosolyog az efféle naiv törekvéseken; irgalmatlan iróniával pellengérezi ki még a pozsonyi Irgalmasok gyógyító tevékenységét is. Ha ez az ifjú úgy tudott volna írni, mint amilyen következetesen gondolkozni, a maga erejére eszmélő progresszió egyik első nagy művével lennénk gazdagabbak *Lapdacsai*val.

Forgathatta volna azonban bármily ügyesen a tollat, azzal se változtatott volna hazája sorsán semmit. Hisz ha valaki, hát a kis könyv hőse, a fiatal Ormós bálványa, eszményképe: Kölcsey igazán mesterien bánt írásban s beszédben egyaránt a szóval, s országgyűlési szereplése és lelkes agitálása mégis tragikus kudarccal végződött. Épp ez a tragikus kudarc a kis könyv voltaképpeni tárgya. Ormós Kölcsey bőven és szó szerint idézett eszméi s gondolatai köré építi föl a maga eszmélkedésének s az 1832—36-os pozsonyi rendi országgyűlés eszmei-ideológiai vonatko-

zásainak történetét. Pontosan látja, hogy a lényeg a jobbágyfölszabadítás kérdése volt. „Szabadelvűségének sarktétele — összegezi Ormós vélekedését Benkő Samu — ama felismerésen alapul, hogy az akkori Magyarország különböző nyelveket beszélő jobbágynépének felszabadítása nélkül a polgári szabadságjogokról beszélni merő ábránd és önáltatás. E felismerés magyarázza azt a rendkívüli figyelmet, mellyel az országgyűlésen a parasztság kérdésével kapcsolatos vitákat kíséri és lelkes azonosulását a Wesselényi Miklós és Kölcsey Ferenc hirdette jobbágyfelszabadítási programmal." Ez a felismerés és ez a szenvedély emeli olykor kölcseys magosba a *Levelek* pátoszát: „Pamlagot, puha karszéket — olvashatjuk a 9. levélben — lakomban nem találsz, de minek is az egy demokratának? ki szeges deszkának tartaná selyem pamlagát, ha eszébe jut, hogy számtalan embertársai a puszta földön csupaszon hevernek."

A nyolcmilliós többségért érzett felelősség s fájdalom állítja szembe Ormós szabadelvűségét az országgyűlési ifjúság egy részének haladásideáljával: itt válik el tényleges és tevőleges emberségessége az „emberiség" frázisába burkolódzó és az aulikus arisztokráciával kiegyezésre kész kozmopolita liberalizmustól. Benkő Samu a bevezető tanulmányban külön részletesen elemzi, miképp korrigálja, épp ebből a szempontból, az öreg Ormós a kiegyezés korának nagy társadalmi-politikai potentátjává emelkedett Pulszky Ferenc emlékezéseit a pozsonyi időkre; de már a *Levelek*ben élesen elkülönítette magát Ormós a „haladás" szükségességét általánosságban elismerőktől azzal, hogy elszántan és lelkesen Kölcsey „Haza és Haladás" elválaszthatatlanságát hirdető programjához csatlakozott. Ezért írja aztán a jobbágyfelszabadítást tervező törvény elgáncsolása miatti fájdalmában, hogy „vannak óhajtások, melyek oly mélyen vertek szívünk mélyében gyökeret, hogy kiszaggattatniok másképp, mint a szívvel, nem lehet".

Nehogy azt higgye azonban valaki, hogy Ormós holmi emberbarát-fantaszta volt. Dehogy. Mintaképeihez, Wesselényihez és Kölcseyhez híven pontosan látta, hogy mindenféle polgári haladás első feltétele nálunk a jobbágyfelszabadítás. Enélkül még a honi irodalom is csak vegetálhat, hisz az arisztokrácia nemesi előjogokat és előítéleteket védő cenzúrája szóhoz sem enged jutni semmiféle szabad írást, mégkevésbé kritikát. „Mi több, barátom! Hazánkban a szabad sajtó iránti ellenszenv annyira ment, hogy még az élesb tudományos bírálatok is, miket más nemzetek a literatúra fő malasztjai közé számítanak, cenzúra elleni csínynek, halálos bántásnak tartatnak, s nemcsak a megbírálttól, de azoktól is, kik evvel szomszédi, baráti, vérségi vagy ismeretségi viszonyban vannak. Így, ha valaki egy mindenki által ismért tudósát hazánknak bírálata alá venni merészelné, ez egész hazánk neheztelését vonná nyakára. Érzé ezt Kölcsey..." Érthető, hogy Ormós nem túlságosan lelkesedik napjai honi literatúrájáért; permanens lelkesedéshez szoktatott reformkor-irodalomtörténetírásunk tanulhatna kicsit az ő szemével nézni, például az Auróra-pörben, amit ő pártatlan bírálóként, kívülről — s felülről — ítél. Helyesen vagy helytelenül? Egy bizonyos: nem irodalomcentrikusan, hanem „Haza és Haladás" nagyobb koordinátáiban tájékozódva.

Így s milyen tisztán látja a gyorsan növekvő Pest politikai és társadalomformáló lehetőségeit a lagymatag s Bécs fekete szárnyai alá húzódó Pozsonnyal szemben! „Hidd el, barátom, ha csak egy országgyűlés tartatna Pesten, ez egész hazánk most még jobbadán arisztokratikus szellemére óriási hatású lenne s félszázados haladást szülne lelki míveltségére." S már majdnem „túlzás", hogy Haza és Haladás koncepciójából nem hiányzik a napjainkra szinte „kötelezővé" vált Duna-allegória sem: „Örvendhet a magyar, hogy minden szégyenében osztozó Dunája hempelyeg földjén keresztül, mely egypár gőzhajóit is nagy kegyelemnek nézi. Lenne csak budapesti Dunánk a párizsi Szajna, a londoni Temze, fogadom, mind gyomrába ölte volna partosait eddigi elmellőztetéséért; de Dunánk flegmatico-melankolikus alkata nem bánja, tegyen a magyar vele, mit akar, s még szamarakat is zúgolódás nélkül hordozza vállain." Hát már akkor is „zavaros, bölcs és nagy volt a Duna"? Mindenesetre Ormós Zsigmond Wesselényin—Kölcseyn élesedett szemének köszönhető, hogy

észrevette. S Benkő Samu fáradhatatlan történésztekintetének, hogy a fiatal Ormós élesen látó művecskéjét fölfedezte és jelentőségéhez méltóan gondozta.

„Hazánkban az ariszokrácia ellen törekedni annyi, mint egy nemzetet az emberiség, a természet szent igazaihoz vezetni; annyi, mint új életet teremteni, új hajnalt virrasztani a haza polgárjai nagyobb számára" — hirdette az ifjú Ormós Zsigmond megalkuvást nem tűrően. Alig egy évtizeddel fiatalabb kortársának, Jókai Mórnak erről ugyan mindig egészen más lehetett a véleménye, de a maga módján ő is „a természet szent igazaihoz vezetni" igyekezett a nemzetet. Benkő Samu utal reá bevezető tanulmánya végén, Ormós *Árpád-kori művelődésünk története* című monográfiáját említve, „... hogy a liberalizmus eszméjén felnevelkedett szerző milyen könnyedén teszi magáévá a pozitivista történetírás eszmei és metodológiai vívmányait, kiszélesítve a történetírás feladatkörét az egész emberi tevékenységre". Hasonló természetes könnyedségre figyelmeztet Veress Zoltán Jókaival kapcsolatban, aki a regényírás feladatkörét kiszélesítette addig magyar regényben egyáltalában nem s külföldiben is csak ritkán előforduló emberi tevékenységekre, s „... egy életen át küzdött a maga leghatékonyabb fegyverével, a tollal, *egy új művelődési modell* uralomra juttatásáért, amelynek középpontjában a természettudomány s a gyakorlat állnak". Messzire túllátva az irodalomtudósok „romantikus-realista" kategóriáin, Veress Zoltán fölfedezi és találó idézetek tömegével mutatja be a polgári foglalkozások meghonosodásáért küzdő „pozitivista-pragmatista" Jókait, s pontosan látja és leméri, hogy éppen elsőrendű írói kvalitásai s hozzá nagy népszerűsége miatt milyen fontos szerep jutott *ennek* a Jókainak a múltból örökölt feudális-egyházi műveltségideál fölszámolásában, s ezzel ha másként, ha lassabban és közvetetten, de Kölcseyék munkáját folytatta. Mégpedig szervesen. Mert Jókai tudatosan vagy ösztönösen mindig érezte, hogy ez az elavult művelődési eszmény „nemcsak következménye, hanem a »feed back« mechanizmus hatásaképpen később már oka is volt a magyar polgárság gyengeségének", s mérnököket, geológusokat, bányászokat, föltaláló technikusokat választva regényei hőséül, hatásosan — ma már elképzelni sem tudjuk, hogy milyen hatásosan — segítette a praktikus polgári foglalkozások társadalmi elfogadtatását; ahogyan ma mondanánk: „emelte presztízsüket". Hogy közben túlozta hősei kiválóságát, s minden tekintetben tökéletes, még kardforgatóknak is kiváló mérnököket, élelmes és erős tudósokat teremtett fantáziája? „Az irodalomtörténet ugyan Jókai romantikusan emberfeletti alakjairól fog beszélni, de az olvasó marad azzal a benyomással, hogy a tudósnak nem nélkülözhetetlen tulajdonsága a fizikai gyámoltalanság." Veress Zoltán Jókaija mindkét szemével az olvasóra, mégpedig a XIX. századi olvasóra kacsint; ez a nagy újsága s érdeme.

És innét, a XIX. századi olvasók felől nézve azonnal kiderül, hogy a gyakorlati polgári foglalkozások elfogadtatása mellett másik fontos és széles körű funkciót is betöltött Jókai a természettudományok, technika, mezőgazdaság megkedveltetésében. Hogyan derül ki? Hát egyszerűen úgy, hogy Veress Zoltán a szaktudományok XIX. századi beosztása és szempontjai szerint szépen összeállít a kritikai kiadás regényözönéből egy-egy jellemző idézetmintát. Ha tetszik, persze csodálkozhatunk, mi mindent tudott vagy nem tudott a „nagy mesemondó" csillagászatból, földtudományokból, élettudományokból, embertudományból, technikából; a lényeg azonban az, hogy a mintákból vitathatatlanul látható Jókai kielégíthetetlen kíváncsisága, eleven természettudományos érdeklődése. S éppen ezzel a nyitottsággal, ezzel az állandó tájékozódni akarással hatott. „Az érdeklődés ugyanis érdeklődést szül, s a Jókai-regények fiatal olvasója hamarabb kedvet kap az őslénytanhoz például, ha mammutokkal, sárkánygyíkokkal népes, eleven kép tárul elébe, mintha egy vaskos paleontológiai szakkönyvet lapozgatna." De hamarább kedvet kap tán még a racionális mezőgazdasághoz is, mely tájnak s célnak megfelelően tudja alkalmazni a hagyományos módszereket s a korszerű agrotechnikát, ha olyan regényekből ismeri meg, mint az *Egy magyar nábob*, vagy *Az új földesúr*. Veress Zoltán idézetek sorával igazolja Jókai meglepően széles körű mezőgazdasági és mezőgazdaság-történeti érdeklődését, bemutatja, milyen lelkesen propagálta a konyha- és gyümölcskerté-

szetet, s milyen „előszeretettel írt új növényfajok meghonosodásáról, például az akácéról". Veress Zoltán Jókaiának ismeretében egészen más kép kezd kerekedni az emberben a századvég nagy agráriusmozgalmáról.

Az akác említése pedig önkéntelenül Veress Zoltán akácesszéjére emlékezteti az embert, bűbájos *Lírai természetrajz* című könyvéből, s elgondolkozik: nem véletlen az, hogy Jókai természettudományának igazi fölfedezése ilyen sokáig késett, hisz Veress Zoltánig aligha akadt író, aki hozzá fogható természetérzékenységgel közeledett volna a nagy elődd ember és természet ezerarcú viszonyát firtató művészetéhez. Veress Zoltán, aki az *Akác*ban poétai pontossággal fogalmazta meg a „megszerzett honosság" — s végtére van-e másféle? — természetét, kongeniális biztonsággal ismeri föl Jókai tudományos világképének lényegét már első regényében: „Gyakorlati feladatokat vállaló tudomány, a tudomány eredményein alapuló fejlett, belterjes mezőgazdaság: íme a romantikus fiatal regényköltő nagyon is »realista« eszménye, amelynek hirdetését halálig nem hagyta abba."

Ám a *Lírai természetrajz* szerzője hogyne méltányolná a realista és pragmatista Jókai mellett s véle összhangban a természet emberszabású szépségeinek s különlegességeinek értő rajongóját is? Kivált azt elemzi Veress szépen, hogy milyen szenvedélyesen vonzódott a nagy író a „légtüneménytan", a geomorfológia, az ásványtan, a botanika iránt, s megmutatja, hogy regényeiben vonzalmának megannyi szakszerű és egyben poétai szépségű bizonyítéka található. „Talán nincs egyetlen regénye sem, melyben elénk ne állna valamilyen különös »légtünemény«." És ez általában érvényes természettudományokat kedvelő s megkedveltető módszerére. A különöst kereste, ezzel keltett érdeklődést olvasóiban a tárgy iránt. S az egyszer fölébredt érdeklődést hogy tudta őrizni s följebb csigázni! Regényeiben egy egész növénytani kézikönyv van elrejtve, növények — főleg virágos növények — százait szerepelteti, tudós szakszerűséggel, s mégsem lesz soha percre se unalmas, mert mindről tud valamilyen morfológiai, élettani vagy kultúrbotanikai érdekességet. Erre a botanikai „tobzódásra" — részben legalábbis — már régebben fölfigyeltek az irodalom- s tudománytörténészek, de csak Veress Zoltán fedezte föl Jókai élénk növényföldrajzi érdeklődését s tájékozódását, s demonstrálta a változatos „Jókai-féle fitocönózisok" szakszerű ismertetésével, hogy miként ért idővel a fiatal író romantikus virágkultusza kora élvonalbeli botanikai kutatásaival számoló s vélük haladni képes tudássá.

Veress Zoltán azonban szemernyit sem elfogult hőse iránt: azt is gondosan regisztrálja, hogy hol nem tartott lépést Jókai kora tudományával. A darwinizmus eszméit például soha nem fogadta el, holott Charles Lyell földtani evolucionizmusát asszimilálta. Paleontológiai tájékozódását s véle az állatországról alkotott képét azonban Cuvier hatalmas szintézise determinálta élete végéig; Darwin eszméiből egyedül a „létért vívott harc" gondolatát vette át, s később az emberré válás néhány tényét, a hozzá tartozó elmélet nélkül. „Egyszóval tudományos műveltségének két szintje közül az adatszint, a tájékozottság, nyugodtan mondható a legkorszerűbbnek, amit a szemléletszint azonban már nem ér el; ezt az utóbbi szintet — amelyről a korhoz viszonyítottan az mondható, hogy még nem korszerűtlen — Linné, a nagy természetleltározó, a három ország rendszerbe foglalója uralta."

Mutatis mutando ugyanez mondható csillagászati, geológiai, ásványtani tájékozódásáról s érdeklődéséről is, és tán ide tartozik a matematika és a matematikai jellegű természettudományok föltűnő hiánya munkáiban. Azaz az adatok, a megfigyelés, a konkrét részletek korszerűségével a szemlélet, az elmélet elhanyagolása párosul Jókai természettudományos vonatkozásokkal teli életművében, a spekulatív fantázia — ami a tudományt illeti — kizárólag technikai területen érvényesül regényeiben, persze itt olykor igen gazdagon. S ez az eloszlás roppant érdekes, mert nagyjából hasonló mondható el a század utolsó évtizedeinek s a századfordulónak egész honi tudományfejlődéséről. Azaz Veress Zoltán, a tudományok sokszínű fejlődését pompásan demonstráló két kis remek *Tudománytörténeti kaleidoszkóp* szerzője, most Jókai értő olvasójaként *Jókai természettudomány*ában a honi tudomány-

történet egyik fontos, formatív periódusának megértésére alkalmas eszközt, kulcsot szerkesztett. S különösen fontos lehet ez a kulcs ma, mikor Várkonyi Ágnes és Németh G. Béla úttörő tanulmányai nyomán kezdjük végre fölfogni a múlt századi pozitivizmus honi jelentőségét és jelentését.

Hányszor csodálkozott csak jelen recenzens is, Eötvös Loránd vagy Borbás Vince költői geofizikai, illetve geobotanikai leírásait olvasva, hogy vajon honnét ezek a Jókai-hangzású mondatok? Nos, Veress Zoltán könyvecskéje nyomán az ember szinte látatlanban is hajlandó lenne rávágni: Jókaitól. *(Kriterion, Bukarest, 1976.)*

VEKERDI LÁSZLÓ

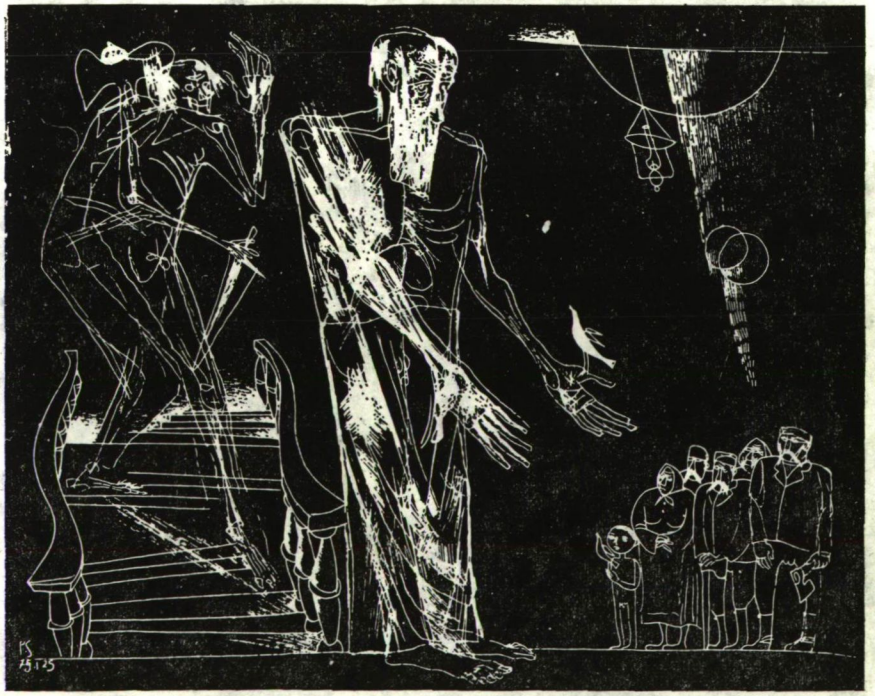

ILLUSZTRÁCIÓ ILLYÉS GYULA DUPLA VAGY SEMMI CÍMŰ DRÁMÁJÁHOZ

Balázs József: Koportos

Rendhagyó pályakezdés a Balázs Józsefé. Az írói önfegyelem és a tehetség egyaránt erre utal. A rendhagyó pályakezdést a gyors egymásutánban megjelenő három kisregény tette robbanásszerűen figyelemfelhívóvá. Közülük a *Koportos* könyv formában másodikként került hozzánk, de legelőbb ezt olvashattuk a Forrásban, majd a Látóhatárban is. S az írói vallomás is azt mondja, hogy ez a szerzőnek az első nagyobb lélegzetű munkája, eredetében s megírásában egyaránt. Csak sajnálhatjuk, hogy az 1972-ben befejezett munkát nem adta ki mégis előbb a kezéből. Mert a *Koportos* nem csupán Balázs József pályakezdő műve. Jelentősége van az egész mai magyar irodalomban. S bár az eddigi három kisregénynek eltérő a rangsorolása a kritikákban, úgy gondolom, hogy ez a műve az esztétikailag legtökéletesebb, a kitűzött szándékot a legteljesebben megvalósító.

Koportos egy vasúti megálló neve, a közelében pusztán egy tanya van s a temető. Pontos hely- és időmeghatározást nem ad Balázs a regényben, de tudjuk, hogy Balog Mihály, a főhős, 1914-ben született és körülbelül ötvenéves, tehát a hatvanas évek derekán játszódik a történet, egy őszi hétvégén, péntek reggeltől vasárnap éjjelig. Budapesten és egy faluszéli telepen, valahol a Kraszna—Szamos—Tisza találkozásánál, ahol Balázs minden eddigi regényhőse élt. S van itt valóságosan is egy Koportos nevű vasúti megállóhely Vásárosnamény mellett. Azért érdekes ez, mert utal a regények közös jellemző jegyeire: a pontos, tárgyias, szociográfiai hitelességű életanyagra, s ugyanakkor ennek az életanyagnak a nagyon tudatos, korszerű írói eszközökkel formált kezelésére. A Koportos helységnév szimbolikus erejűvé válik a regényben. Nemcsak a közvetlen analógia kihasználásával — hogy a közelében a temető —, nem annyira a naiv helyi etimológia révén: hogy a koporsó szóból származna a Koportos, s nem is csak a tanyasi ember és Balog Mihály hangsúlyos temetőbeli beszélgetése miatt, hanem mert a főhős egész történetének, konfliktusainak a megoldatlanságát — megoldását tudja jelképezni a regénycím.

Balog Mihály, akit másképpen sovány Balognak is szoktak nevezni, segédmunkás Budapesten, az útépítőknél. Meghal a felesége, ő hazautazik, hogy eltemesse. Egy ember találkozik a halállal. Ezt az általános helyzetet bontja ki, árnyalja a kisregény úgy, hogy ebben az ősi témában eredetit, újat tud mondani.

Balog Mihályt váratlanul éri feleségének halálhíre, nem tudta, hogy beteg az asszony. De a nagy feladat rögtön körvonalazódik előtte. Két hónapja temették legjobb barátját, Aladárt. Emlékei szerint: „A temetése szégyen volt. A papon kívül alig voltak." Felidézi magában a régmúltból Bereczky Gyula temetését is, amely a legrangosabb, legemlékezetesebb volt a faluban. Ezek az emlékképei még többször visszatérnek. Ez a két véglet maradt meg benne: a leggazdagabb és a legszegényebb temetés, s ezekhez viszonyítva tűzi ki a célt magának: ha olyan temetése nem is lehet a feleségének, mint Bereczkynek, de olyan se legyen, mint Aladárnak. Nehogy azt mondhassák rá, hogy „csóró cigánytemetést" rendezett a feleségének. Egy átlagos állampolgár számára semmi rendkívüli sincs a tisztességes temetésben. Természetes igény, természetesen meg is valósítható. Nem akar mást Balog Mihály sem: csak hogy legyen legalább két koszorú, hogy harangozzanak, a pap mondjon beszédet, a sírásóknak vehessen egy liter pálinkát, hogy ne a legolcsóbb legyen a koporsó, a fejfa, egyáltalán hogy ne a falu költségén, hanem a sajátjáén temessék el az asszonyt. Nem akar tehát mást, mint a szokásos, az átlagos módon temetni. De ami másnak szokásos, az Balog Mihálynak rendkívüli. Átlagon felüli erőfeszítéseket követelő. Miért? Mert Balog Mihály cigány, s ennek a közösségnek mások a hagyományai. Környezete ezeket a hagyományokat őrzi, s sorra le is beszélik terveiről. Ugyanakkor Balog Mihály különbözik is a többiektől. Kérdi is tőle a fuvaros, hogyan van az, hogy megtanult írni-olvasni. S más jelek is mutatják, hogy Balog

voltaképpen közösségeken kívülrekedt ember: a telepiek már nem, a falubeliek, a városiak még nem fogadják be. S ez a kívülrekedtség határozza meg életformáját is: a félnomád életviteltől az állandó munkavállalásig. Balog Mihály azonban nem harcos egyéniség, s arra nincs már ereje, hogy lendületesen vesse bele magát az életformaváltás küzdelmeibe.

A másik akadályozó ok, hogy Balog Mihály szűkebb kapcsolatait tekintve is teljesen egyedül marad. Egy szem barátja után a felesége is meghal, s nincs se rokonsága, se ismeretsége. Rajta senki se segíthet, csak ő maga. Ezért kell kizárólag a saját erejére támaszkodnia. Ezért nem kérhet kölcsön pénzt senkitől, s egyetlen dolog kivételével ezért kell sorra lemondania eredeti célkitűzéseiről. A pappal megegyezik, hogy mond egy szép beszédet, s ő fizetségül fon majd néki 2—3 kosarat.

Péntek délelőtt tudta meg a hírt, szombaton délután volt a temetés, s addig percnyi nyugovása nem volt Balog Mihálynak, annyira lekötötte a feladat. Enni se volt ideje, aludni is alig, s a temetésre már félig önkívületben tántorogva indul. S miközben a két szekérrel mennek a temetőbe, az olvasó azt is megtudja, amit a faluban úgyis tudnak, hogy az asszony csalta a férjét egy vasutassal. S ha Balog Mihály ezt bizonyosan nem is tudhatja, számunkra csak növeli a férfi erőfeszítéseinek hiábavaló voltát.

Dolgainak intézése közben Balog Mihály állandóan gondolkodik. A temetésről, a halálról. „Az eltelt húsz év alatt nem gondolkodtam annyit, mint most" — mondja magának még a vonaton hazafelé. S amikor van egy kis ideje s van is kivel, megbeszéli legnagyobb gondját. Még a vonaton kezdi egy öregedő férfival. Majd, amikor a fuvarossal hozzák a koporsót a szomszéd faluból. S végül leghosszabban a temetés után a tehenét legeltető koportosi tanyasi férfival. Ezzel az idegennel, akivel életében először s talán utoljára találkozott. A beszélgetőtársak természetesen hozakodnak elő a halál kérdésével, hiszen vonatbeli útitársának is meghalt a felesége, a mezőőrnek is, a tanyasi ember a temető szélén szintén halottait idézi meg.

Mi a halál? Könyvtárnyit összeírtak már róla filozófusok, írók, tudósok. Balázs József nem valami meglepően újat akar ehhez hozzátenni, sőt egy viszonylag elmaradott tudatvilágú embert állít a középpontba, aki erről a kérdésről igazán még sohasem gondolkozott, aki életében most jár először templomban, aki a kísértetekről, a feltámadásról kérdezi a tanyasi embert, s aki babonásan fél felesége friss sírjának a közelébe menni, de közben a temetőtől sem tud elszakadni. De Balog Mihály, ha már találkozott ezzel a kérdéssel, választ is szeretne rá találni. S az író igen részletesen, lépésről lépésre haladva mutatja meg, hogyan jut előbbre gondolataiban a főhős. S ugyanakkor szemléletesen láttatja azt is, hogy az emberi létezés nagy kérdéseinek a felvetése és megválaszolása nem egy társadalmi réteg kiváltsága csupán, hanem minden emberben megvan a képesség rá, s ha alkalom adódik, ki is bontakoznak ezek a képességek. Nem az dönti el az életről-halálról való gondolkodás érvényességét, hogy a gondolatok mennyire öltöznek filozofikus fogalmak mezébe, hanem az, hogy mennyi a godonlatok valóságtartalma, hogy mennyiben felelnek meg a természetes emberi életvitel igényeinek, hogy mennyiben hasznosíthatók az életút során.

A tanyasi ember bölcsen eltanácsolja Balog Mihályt a temetőből: „— Én mondom magának, ne jöjjön többet a Koportoshoz. Itt csak a halál jut az ember eszébe, arra pedig ne gondoljon az ember. Soha. Érti? A Koportosnál csak tehetetlen az ember. Előre látja a maga sorsát." S a kérdésre, hogy mi a halál, így válaszol: „Én úgy gondolom, annyi halál van, amennyi ember. Bennünk van a halál, azért nem tudjuk legyőzni. Itt, bennem, a szívemben, a gyomromban... Meg osztán ha már erről beszélünk: örökké nem élhetünk. Mert van úgy az ember, úgy gondolja: jobb meghalni, mint élni. Ha magára marad, akkor már minek az élet, akkor már nincs értelme. Ha este egyedül lefekszik, olyan, mintha koporsóba feküdne..." Majd rádöbben, hátha Balog Mihály is egyedül maradt, s abbahagyja a beszédet. Mégis ő az, aki véglegesen hazaindítja a tehetetlen, a temetőtől szabadulni nem tudó férfit.

Balog Mihály megpróbáltatásainak azonban még nincs vége. Állni akarja adott

szavát, megkötni a kosarakat a papnak. Álma is erre ösztönzi: kötötte a kosarakat s közben „a felesége is leült mellé, s azt mondta neki, hogy nem haragszik rá a temetés miatt. Az a fontos, hogy a kosarakat megköti, és visszafizeti a papnak az adósságot." Másnap hajnalban elindul. Ősz van, tudja, hogy nehezen talál vesszőt. Megjárja a Szamos, a Tisza partját, míg végül délben talál vesszőt a túlsó parton, egy meredek part tetején. Emberfeletti erőfeszítésre van szüksége, hogy átjusson a vízen, hiszen úszni nem tud. Később a leszakadó földdarab majdnem maga alá temeti. De végül is sikerül terve: megvan a vessző. Elindulhat haza. Útközben munkahelyi társaival találkozik, akik rosszkedvűek, kötözködnek vele, s elveszik erővel nemcsak az utolsó cigarettáját, de a vesszőkötegeket is. Összeverik. Amikor magához tér, utánuk indul, de újból elverik, s tovább mulatnak a révész kompján a vesszőért kapott itallal.

Balog Mihály másodszor „... koromsötétben, egyedül ébredt. »Élve maradtam«, csodálkozott". S rájön, most már tudja, mi a halál. „Kétszer érezte: megsemmisül, szétszakadnak a csontjai, belesüllyed a végtelen mélységbe. A szemébe belemart a sötétség. Ahova nyúlt, amit megérintett, amihez közeledett — sötét volt, ő maga is eggyé vált a sötétséggel. Zuhant, zuhant, és tudta: fokozatosan kisebbedik; már csak akkora, mint egy ökör. Akik a Koportosnál vannak eltemetve, mind tudják ezt, csakhogy a titkukat magukkal vitték a sírba. A halál előtt okossá, de homokszemmé is válik az ember. Valahogy így gondolkodott Balog Mihály. Megjelenik az életünk — »az enyém is megjelent, bár az enyém akkora, egy zsebbe is elfér« —, és az ember végleg magára marad. Igaza volt a tanyasi embernek: a halál bennünk van. »Most már ismerem és tudom én is. Tudom, nem menekülhetek előle. Megváltás is lenne, ha most jönne, csak lejjebb kellene menni. Belépni a hideg vízbe...«" Azonban mégsem ezt teszi. Fölkel és elindul hazafelé.

Nem tudja tehát Balog Mihály a kosarakat sem megkötni, ez a terve sem sikerül. Nem bukott emberként indul el azonban a hétfőre hajló éjszakában. Ha bele is bukott vállalásaiba, bukása katarzist hozó. Igazán most ébred rá ember voltára: öntudatra ébred, átéli, s cselekvő módon az emberi lényeget, s a halált megismerve, vereségei után is az életet választja.

Balog Mihályra ezen a három napon megerőltető testi-lelki megpróbáltatások vártak. Szinte a bolygó zsidó módjára, megállás, pihenés nélkül tevékenykedik. Félig öntudatlan cselekedeteiből a folyamatos mozgás a legszembetűnőbb. Az elvégzendő feladat nem enged számára nyugovást. Ezért nem ér rá enni, igaz, eszébe se jut, hogy ehetne, ezért nem tud rendesen aludni sem: egy fél éjszakát a vasúti kocsi padján, egy felet a háza előtt egy fa alatt, majd a házában tölt el, s végül félig agyonverve, a Szamos partján alszik valamennyit. Ha megpihen egy kis időre, mindjárt feladatairól gondolkozik s a halálról. S így saját magáról is. „Önmagával még sohasem foglalkozott annyit, mint a legutóbbi napon. Most a szívével, a mellével, a derekával, a lábával, aztán újra a szívével, újra a mellével... Soha nem figyelte például az ujjait, a tenyerét, nem szorongatta annyit a csuklóját, nem érezte a szíve verését, soha nem tudta, mi a fejfájás... Gyengeséget már régebben is érzett, de ha aludt egyet, rögtön elmúlt."

A kisregény fontosabb szereplőit Balog Mihályhoz való viszonyuk alapján sorolhatjuk három csoportba. Az egyikbe tartoznak azok, akikkel rendszeresen együtt él, találkozik. Ez a közvetlen környezete. Akiket szeret közülük, azok meghaltak: két hónapja a barátja, most a felesége. A szomszédasszony segít a temetés előkészítésében, hívja is magához, enni is adna neki, de közben több holmit ellopott a háztól. S nem érti Balog Mihály különbözőségét. Miért akarna nagyobb temetést, s miért nem akar hozzá költözni, amíg az ő férje börtönben van? Ernőék, munkahelyi cigánytársai rendkívül lefokozott életűek. A temetésig azt sem veszik észre, hogy Balognak bánata van: meghalt a felesége. A temetőbe sem kísérik ki a koporsót. Balog nem is mindig szeret velük lenni, főleg ha zajosak. S Ernőék többnyire ilyenek, a vonaton is, s vasárnap este a révnél is. Érzik, de nem értik, hogy Balog Mihály nem egészen közéjük tartozó, s ezért az ellenségeskedés, a verés, a lopás. Aminek ők aligha tulajdonítanak nagyobb jelentőséget, de ami Balog Mihálynak

szinte az életszemléletét változtatja meg. S ide sorolható a fuvaros is, aki már Aladár koporsóját is hozta, s aki fuvardíj fejében elveszi-ellopja Balog minden maradék pénzét. Ő is cigány, s ő is látja Balog Mihály különbözőségét, rá is kérdez, hogy nem volt-e egyik szülője magyar. (Közvetlen környezete tehát különbözőségét, számukra különc voltát érzi, s e szerint is bánik vele.)

A szereplők másik csoportjába azok tartoznak, akikkel „hivatalból" találkozik Balog Mihály. A brigádvezető, a pap, a sekrestyés, a mezőőr ilyenek, s a gyanakvó sekrestyés kivételével mind emberségesen, a feleségét gyászoló ember érzékenységét figyelembe véve beszélnek vele. A mezőőrrel való beszélgetés pedig örömmel is eltölti: „Büszke volt magára. A cigaretta felfrissítette, a mezőőr pedig úgy beszélt vele, mintha a barátja lenne. »Ez a nap jól kezdődik« — gondolta. De büszke elsősorban azért volt, mert a mezőőr megkérte őt, vagy meg fogja kérni, nézzen utána a munkának." S a Szamos-partra érve „Jókedvében meg sem fordult a fejében, hogy nem talál vesszőt. »Én nem találnék?« Gyerekesen elhúzta a száját, és az ujjait nézte, ahogy ökölbe szorította."

Ez a villanásnyi életöröm, az erejébe vetett hit élteti a vesszőt keresve, s végül is ez ad erőt neki, hogy a történet végén hazainduljon. Megtalálta a vesszőt és elvették tőle a vesszőt. Óhatatlanul Hemingway öreg halászára kell gondolnunk, az ő küzdelmére a nagy hallal, amelyet elejtett, s amelynek mégis csak a csontvázát vihette haza a kikötőbe. Hemingway hőse azonban pusztán a természeti erőkkel kényszerül viadalra, Balog Mihály történetében a természeti és a társadalmi erőkkel való küzdelem elválaszthatatlanul összefonódik. Természeti maga a halál is, s a vesszőt is a természeti erőkkel dacolva szerzi meg, fizikai erejének teljes latbavetésével. De nem a halál ténye, hanem a temetés szertartása, tehát egy társadalmi jelenség állítja megoldhatatlan feladat elé. S a kosarat sem a természeti erők túlsúlya miatt nem tudja megfonni, hanem „barátainak" lopása miatt.

A természeti erőkkel szemben győzni tudott Balog Mihály, hiszen kiismerte a halál természetét, s vesszőt is szerzett, de a telepi moráltalan morált nem tudta legyőzni. Azaz megszüntetni nem tudta, csak önmagában. Önmagát tudta kivonni ebből az életformából, immár véglegesen, s ezért is válhat veresége győzelemmé, a helytállásnak, a mégis küzdő életnek szép példájává.

S végül a szereplők harmadik csoportjába alkalmi beszélgetőtársai tartoznak: a vonatbeli utas és a tanyasi férfi. A legtöbbet éppen tőlük kapja Balog Mihály, cselekedetben és gondolkodnivalóban egyaránt. Mindössze két szereplő van, akiknek léte nem hatol el a főhős tudatáig: a vasutas és a kocsis, akik majdnem összeverekednek a temetésre haladva, de láttuk, milyen fontos szerepük van.

Balog Mihály három napját, gyaloglását balladás tömörséggel és fegyelmezettséggel beszéli el az író. Cselekményvezetése, időkezelése hagyományos, stílusa világos és tiszta. Kerüli a többszörösen összetett mondatokat. De az egyszerű szerkezetű, szókincsű mondatoknak is súlya, ereje van. Sok a párbeszéd, ezek is erőteljesek. Fontos szerepük van, hiszen nemcsak a cselekmény alakulását irányítják, hanem a figurák jellemzésének is legfőbb eszközei. Balog Mihály kivételével mindenkit a párbeszédeken keresztül ismerünk meg. A jellemzésnek ez a módja erősíti a *Koportos* drámaiságát, s erősíti Balog Mihály belső monológjait is, amelyek egyébként szintén a párbeszédekhez hasonló stílusúak. Ha más műfajokhoz hasonlíthatunk, mégsem annyira a dráma, sokkal inkább a film juthat eszünkbe. Balázs József maga írja, hogy egyetemista korában amatőrfilmet akart készíteni ebből a témából. A tárgyszerű, szinte szikáran szűkszavú, mégis lírai, egységes látomást sugalló Koportos mégsem egy átformált forgatókönyv, hanem szabályos kisregény, amelybe azonban természetesen beleépültek a filmes stúdiumok eredményei is.

A *Koportos* — és a többi Balázs József-regény — stílusa, hangvétele írói telitalálat. Balázs József ugyanis rendre vegetatív életszintre szorított életű embereket állít regényei középpontjába, s a nagy emberi kérdésekkel való találkozásaikat ábrázolja. Az esszéstílus, a terjedelmes belső monológok itt nem érhetnének célt. Akcióban, valóságos mindennapi életviszonyaik között kell ábrázolni a választott

hősöket, illetve ki kell választani azt a rendkívüli történelmi vagy magánemberi konfliktushelyzetet, amelyben ezeket a mindennapos életviszonyokat és a rajtuk alapuló életszemléletet olyannyira kizökkenti az idő, hogy a legkiválóbb adottságokkal rendelkező embernek a regény során mindvégig ábrázolt állandóságot meg kell tagadnia, nemet kell mondania az általa megismert világra, egy pontosan nem körvonalazott, egy elképzelt igazságos és etikus világrend nevében. Ezt a felismerést fejezi ki — egy adott torz világban torz módon — Fábián Bálint az öngyilkosságával, ezt láthatjuk a *Magyarok*ban Fábián András végső felismerésében, egyszerre tagadó és teremtő indulatában, s ez munkál Balog Mihályban is, aki magáramaradottságában felismeri, tudatosan éli át az emberi élet értelmét, s igényli az emberi közösség megtartó erejét. *(Szépirodalmi, 1976.)*

VASY GÉZA

Balázs József: Fábián Bálint találkozása Istennel

Csak ismételni lehet: kivételes pályakezdés a Balázs Józsefé. Nemzedékének átlagából mindjárt kivált; teljesítményét — nagy szó! — a klasszikusokéhoz érdemes mérni. Mind a *Magyarok*, mind a *Koportos*, mind pedig a tavalyi könyvhétre megjelent kisregény, a *Fábián Bálint találkozása Istennel* kiváló munka. Vita csak azon van, hogy a szabálytalan trilógiának melyik a legszínvonalasabb darabja.

A leggazdagabb alighanem a *Fábián Bálint találkozása Istennel*. Stílusát ugyanaz jellemzi, mint a másik kettőét: rövid, tömör mondatok, az események leírására szorítkozók. Arról a ritka esetről van szó, amikor a mesélőkészség intellektualitással párosul, amikor egyik a másiknak nincs rovására. S ebben alighanem máris egyedülálló Balázs. Azt ismerte fel, hogy a szegényemberek világáról még ma is lehet újat mondani, ha nem a nélkülözés körülményeit festi valaki, de a kisemmizettek lelkének változásait. A külvilág részletező leírása helyett a lélekábrázolásra kell figyelni, visszahelyezve ősi jogaiba a mesét, a cselekményt. Ekképpen nem aprólékos lélekábrázolás lesz a Balázs Józsefé; a regény folyását nem akadályozzák rejtelmeket kutató okfejtések, esszéisztikus elágazások. Az író úgy viszonyul a tárgyához, ahogy a mesélők: elmondja mindazt a lényegeset, a vég szempontjából fontosat, amit tud, a hősöket tetteikkel, cselekedeteikkel jellemzi, lélekállapotukat így magyarázza. Egy szűkebb közösség népemlékezetét tükrözi ezáltal. És azzal is, hogy történelmi témához nyúl, olyan időket ragad meg, amikor talán még a szülei is kisgyerekek voltak. Mi az, ami a történelmi közelmúltból egy közösség emlékezetében megmaradt? — ennek feltárására vállalkozik az író.

A *Fábián Bálint*... közösségképe múltba ágyazott, történelmiségében meghatározott. A tatár-, törökdúlások, német pusztítások emlegetése azonban nemcsak a múltat, de a regénybeli jelent is magyarázza: a pusztítás-pusztulás örökös voltát, a „temetőre épülés"-t, a változatlanságot, az örökös szegénységet, a megmásíthatatlanságot. Ezzel a mélységében is megrajzolt *falukép*pel függ össze az az irracionalizmus, amely a regény *világkép*ének lesz szerves része. Az író egy falu közösségi életének, szokásainak, erkölcsi normáinak bemutatásával nem csupán a megrögzöttség állapotát ragadja meg — mindezt szembesíti is azzal a legmerészebb újjal, ami egy falu életében gyökeres változásokat hozhat: a kommunisztikus eszményekkel, a földosztás, az egyenlőség, szabadság Tanácsköztársaság hozta eszményeivel. Változásában, dinamizmusában ábrázolja tehát a regény az 1918—21 közötti idők Kraszna menti faluját — s mintegy ellentétesen futtat két szálat: a történelmit és a magán-

emberit. Ahogy mindinkább meneküléssszerű, zaklatott, felbolygatott lesz Fábián Bálint élete, úgy lesz csituló, a régi megszokott mederbe visszatérő a falué. Más oldalról: az irracionális eszmék mindegyre fölülkerekednek, a Tanácsköztársaság eszméinek tüze viszont a múltba vész, még az emlékek mélyén sem parázslik föl, csak az indulatokban, éppen eszmei magvát vesztve el. Ezzel mintegy vissza is utal Balázs arra, hogy szereplői többségének miért jelenthetett 1919 márciusa csak ringlispilt, táncot és éneket, csak fosztogatást és részegségig tartó mulatozást. A végleteket rántja itt össze az író, akárcsak azzal az ötletével, hogy a két főalakot, az újért lobogó, a szocialisztikus eszmékért gyilkolni, ölni is kész ifjú Balla Károlyt, és a mindenben békességet kereső Fábián Bálintot összebékíti, mi több: a regény végére barátokká teszi. Mind a társadalmi, mind az emberi végletek egymáshoz közelítésében a szegénység egymásrautaltsága irányít. A kisregény hűen érzékelteti azt a folyamatot, ahogy a megbomlott egyensúly után újra helyreáll a falu rendje. Ismét egymásra találnak — közös italozásban, beszélgetésben — a nincstelenek, s közülük Fábián lesz az, aki ezt a helyreállt rendet veszélyezteti. Nem az új eszmék hatására, hanem mert nem akar a gyilkosoknak segédkezni; mindinkább a szegények vérének kiszipolyozóját látja az urakban. Szolgai alázata szűnőfélben, amit azzal is hangsúlyoz az író, ahogy a báró, a püspök, a gróf családjának tagjait visszavisszatérően ugyanazokkal a szavakkal írja le, szinte eposzi jelzőként szerepeltetve a rangjukat, címüket. A szakadék most már egyértelműen a szegények és a gazdagok között húzódik, Fábián Bálint tudata szerint, s erre a kettészakadt világra vallanak azok a fejezetek, amelyek például a Károlyi kisfiú csontjainak kereséséről, vagy a Perényi-kripta építéséről számolnak be. A grófok, bárók még a halálukat is megtervezhetik, ők meg az életüket is csak tengetik, munka nélkül, pénz nélkül — a feloldhatatlan ellentét így jelentkezik a főhős tudatában. Mindez része a falu világát feszítő ellentmondásoknak is. E falukép árnyalására ott szerepel aztán a város mint ellenpont, mint az a hely, ahol „dolgozni is lehet", s ott szerepel az exodus, a folyópartra vonulás gondolata is.

Balázs a különböző magatartások, jellemtípusok felvonultatásával teljesíti ki a faluképet. A mellékszereplők egy-egy fő tulajdonságukkal kiemelve vesznek részt abban a küzdelemben, amelyet Fábián Bálint élete értelmének megtalálásáért folytat. Redukált emberábrázolás ez, a cél érdekében, s a kisregényforma normái szerint. Ezért hangsúlyozódik az egyik figurával, Szabó Dáviddal kapcsolatban csupán csak az, hogy a szennyes háború után is tisztának hiszi magát, és a kitüntetésért, a vélt dicsőségért boldogan megy harcolni; a másik alaknak, Becske Jakabnak a gyengeségére, szolgai belenyugvására esik fény; a harmadik — a kriptabetonozó — úgy áll elő, mint aki megtagadta sorsosait, a háborúban elesett tiszt fiáért a Fábián Bálinthoz hasonló közlegényeket teszi felelőssé. Jellemfejlődésről, részletező jellemábrázolásról egyik figurával kapcsolatban sem beszélhetünk. A kisregényformával és a balladai hanggal függ össze, hogy még a feleség sem sorsteljességében ábrázolódik, a regény néhány tulajdonságát emeli ki, ezek azonban mind döntő hatásúak Fábián Bálint életének alakulására. Ilyenek: a szépsége, a paraszti normáktól elütő viselkedése, mániákus tisztaságvágya. Fábián Bálint különösség iránti vonzódásának, a megszokottból, a hétköznapiból való kilépni akarásának az asszony a megtestesítője — ezáltal a regényszerkezeten belül ellenpontozó szerepet tölt be. Az irracionális, babonás elemek is elsősorban köréje szerveződnek; a paphoz fűződő szerelme, valamint a pap meggyilkolása mintegy kiindulópontja lesz a kisregény misztikus világmagyarázatának. A hősök tudatában a pap és az asszony titkainak kutatása a transzcendens erők létezésének feltételezését erősíti meg.

Az irracionális elemek elsődlegesen mégsem a kisregény esztétikai egységgé szerveződését segítik elő, jóllehet Fábián Bálint istenkeresése kompozíciót összetartó motívumként is fölfogható. A műnek a világképe olyan, hogy abba természetes részként épülnek bele a tapasztalati, logikai úton föl nem fogható transzcendens mozzanatok is. Olyan természetességgel vannak ezek jelen, mintha például az is az író céljai közé tartozott volna, hogy a modern amerikai regények „mágikus realiz-

mus"-ának módszereit és eredményeit meghonosítsa. Nyilván nem erről van szó, sokkalta inkább arról, hogy Balázs falujában természetesen van jelen a népi babona, meghatározó a primitív világszemlélet. A Kraszna menti falu fölött száguldó holo, a napokig tartó óriási hóesés, a félelmetesen villogó templomtorony, a pap testét kivető, megáradt folyó, a titkokat susogó kukoricások — mind-mind a környezet mágikus erejét sejtetik. Olyan közegben mozog a regény, ahol a sejtelmek, rossz érzések, riadt lelkiismeretek alakot öltenek, függetlenednek az emberi akarattól. A csutkaföld pucér embere ilyen kivetítődése a papgyilkos fiúk bűntudatának; az ablakokon kopogó szellemek, a temetőkben kísértő árnyak ugyanígy a félelem megtestesítői. A világképnek ehhez a misztikus síkjához tartoznak aztán a megérzések, babonás sejtések is, amelyek szintén a főhős sorsának determinálói. Mert Fábián Bálintnak e megszemélyesült misztikumok ellenében *is* kell végigjárnia istenkereső útját, miközben nagyon is valóságos próbák során megy át. Olyan helyzetbe kerül, amikor értelmezni-érteni akarja a világot, de ismerete, tapasztalata nem elegendő ehhez — Lévi-Strauss szerint minden mítosznak a gyökere ez, s Fábián Bálint ebben az értelemben valóban mítoszi hős. Küzdelmében és erejében egyaránt felnagyított alak. Ezért mondatja ki az író legelőbb is az őrmesterrel, hogy Fábián a legerősebb katona, akit valaha is ismert, és a testi erőt ezért kell a későbbiekben is hangsúlyozni. Csakhogy annál nagyobb legyen a tét: a nem mindennapi ember mennyire bír a ránehezedő erőkkel, hogy viseli el a csapásokat. Fábiánnak szinte mesei megpróbáltatásokon kell keresztül mennie; előbb a fiát, aztán a legjobb barátját, majd a feleségét veszti el, s a regény nagyszerűen érzékelteti azt a folyamatot, ahogy a hős megroppan a súlyok alatt. Ez a folyamatábrázolás egyszersmind a mindenáron békességet akaró magatartás kritikája is. „Az úristenit..." — tör ki Fábián keserűsége, amikor a barátja meghal. Felesége sírjánál az embertelen megpróbáltatások után már nem gondolhat másra, mint hogy az „Istennek valamilyen célja van velem". Még ennyi terhet is elviselne talán, ha nem kellene egyedül maradnia — miután egyetlen fiát elviszik katonának —, ha nem kellene szembenéznie a ténnyel, hogy a fia gyilkolt, s ha — és ez a végső lökés! — keserű, elszánt nagy mulatozásában a zenész Aladár arca nem emlékeztetné arra a taljánra, akit az olasz fronton ölt meg, s aki miatt azóta is kereste a választ a „mivégre vagyunk?" kérdésére. A fia gyilkosságához az ő háborús öldöklésének emléke társul, s ezzel zárul be minden kör. Az istenkereső, azaz a világban az értelmes élet lehetőségeit kutató Fábián Bálint ezek után csak a temetőben találhat „Örök nyugalomra" — a jól megszerkesztett műnek gondolati telitalálata, remek befejezése ez az egy mondat. Jelzi azt a tudatosságot, amellyel Balázs József alkot, ugyanakkor szinte csattanószerűen lezárja a történetet. Intellektualitás és mesélőkészség így ötvöződik Balázs József írásművészetében, további remekműveket ígérve, gazdag pályát előlegezve. *(Magvető, 1976.)*

MÁRKUS BÉLA

ZENE

Szegedi zenei hét a rádióban

Gavallérosan bizonyította a rádió Szegednek: zenei életünk bőkezű mecénása. December derekán 21 műsort közvetített a Tisza-parti városból. Riportokat, zenés fejtörőket, opera-előadásokat és mindenekelőtt természetesen hangversenyeket. A sorozat művészi és műszaki feltételeivel együtt úttörő vállalkozás: először sugároztak élőben sztereoadásokat nem Budapestről, s több külföldi rádió rendelt fölvételeket. Szeged tehát a világ zenei életének hullámhosszára költözött, s ehhez lebecsülhetetlen szervezési segítséget nyújtott a városi tanács, meg a filharmónia. Aki nem győzte élőben hallgatni, tehette a rádió mellől, bár a rendkívüli alkalom különleges vonzerőt gyakorolt a közönségre is: az események telt házakkal zajlottak le. A szegedi operaegyüttes kétszer szerepelt: a *Szerelmi bájital* koncertszerű előadását korábban vették föl az egyetem aulájából, *A kékszakállú herceg várát* és a *Székelyfonót* egyenesben sugározták a zenei hét finálén. Előzőleg nemzetközi dzsesszkoncertet is rendeztek a Bartók Művelődési Központban, ahol a szegedi Molnár Dixieland mellett föllépett a prágai Traditional Jazz Klub, a Debreceni Dzsessz- és a Kis Rákfogó együttes.

*

Ma már több mint misszió, ha a szegedi szimfonikusok *Vántus István* darabját játsszák. A szerző országos hírnevet szerzett, nem szorul rá a hazaiak jótékony, elnéző gyámolítására, kompozícióinak elvitathatatlan helye, rangja van koncertéletünkben. Mégis gesztusnak kell tartanunk, hogy a szegedi zenei hét nyitókoncertjén szimfonikusaink éppen Vántusnak egyik művével jelentkeztek be a rádió hullámhosszán. Az *Elégia* az akadémiai tanulóévek nyomán keletkezett, „szakmai megoldását s főként etikai tartását" a szerző ma is okkal fölvállalhatja, jóllehet stílusa (*Az aranykoporsó* zenei anyaga szerint is) azóta sokat változott. Tehetséges, fantáziáról tanúskodó kompozíció, mely természetesen nem mentes a különböző hatásoktól, de figyelmet keltően invenciózus, bármely együttesnek hálás feladat. A *Pál Tamás* dirigálásával muzsikáló zenekar nagy ügybuzgalommal, dús hangzással szólaltatta meg. Kevesebb biztatót jegyezhetünk föl *Richard Strauss I. kürtversenyé*nek kíséretéről, ahol viszont bőséges kárpótlásról gondoskodott a szólista, *Tarjáni Ferenc*. Kvalitásait ismerjük ugyan, mégis lebilincsel, újra és újra, lélegzetelállító technikájával, hangszerének korlátait már-már megcsúfoló, gordonkaszerűen bársonyos tónusával. A szerény vonóskari hangzás átragadt *Brahms IV. szimfóniájá*nak első tételére is, ám a későbbiekben, Pál szuggesztív zenei vezetéséhez fölemelkedve, legszebb pillanataira emlékeztetett a zenekar; különösen az *allegro giocoso* markáns, karakterisztikus megfogalmazása hatott sugárzóan. Pál Tamás és zenekarának kamaraegyüttesei igazán a Tisza Szálló nagyteréből közvetített *házimuzsikán* tettek ki magukért. *Meixner Mihály* okos kalauzolásával az egyre szebb reményekre jogosító Szegedi Kamarazenekar (koncertmester: *Rákosi Géza*), a fúvóstrió, a kürtnégyes és a harsonaegyüttes frappánsan kivitelezett számai a szegedi szimfonikusok szerte-

ágazó, sokszínű műhelymunkájáról adtak hírt. Szóhoz (és zenéhez) jutott még két operaénekes: *Vámossy Éva* és *Vághelyi Gábor; Rozgonyi Éva* dirigálásával a Bartók Kamarakórus, az est költővendége, *Baka István* pedig a közelmúltban megjelent kötetéből és újabb verseiből olvasott föl. Pál Tamás nemcsak dirigált, zongorázott is a hangulatos házimuzsikán, melynek kínálata nem fukarkodott olyan zenetörténeti különlegességekkel, mint *Poldini* kürtszerenádja vagy *Beethoven* „opus nélküli" fúvós variációi *Mozart Don Juan*jának egyik ismert témájára.

A Magyar Rádió és Televízió szimfonikus zenekarát *Kórodi András* vezényelte a színházban. A műsor első részében *Dvořák e-moll, IX. szimfóniáját* játszották, szünet után a *Psalmus Hungaricust* Simándy József szólójával, a Szegedi Zenebarátok Kórusával (karigazgató: *Vaszy Viktor*). Az *Új világból* címmel ismert szimfónia, Dvořáknak eme népszerű századvégi, nosztalgikus színekkel áttört zenéje valamennyi részletében gondosan kidolgozott, fűtött hangulatú, csodálatos előadásban szólalt meg, de nem lehet panasz a Psalmus előadói gárdájára sem. A nagyhírű rádiózenekart már létszáma miatt sem szabad hasonlítanunk a szegedi szimfonikusokhoz, hiszen ilyen esetben a mennyiségi különbség minőségtartalmakat hordoz, kiváltképp a vonóskari hangzásban, mely teljesen egyenértékű náluk a fúvósokéval. Ezzel a társulattal teheti Kórodi András, hogy szuggesztíven a zenét dirigálja és ne a zenekart, hiszen az készséges partnere, odaadó szövetségese, tökéletesen értik egymást. És hadd szóljunk most felsőfokon a Zenebarátokról; aki először hallotta, aligha hihette el ezen az estén, „csak amatőrök". Minden bizonnyal inspirálóan hatott rájuk a nagyszerű zenekar és a karmester.

A zenei héten fölvonuló vokális együttesek közül hírének-rangjának értékén szerepelt a Magyar Rádió és Televízió gyermekkórusa is. A színházat zsúfolásig megtöltő fiatalok érzékenyen reagáltak nemzedéktársaikra, akik nagyon természetesen, önfeledten daloltak. *Botka Valéria* és *Csányi László* kórusának ez legfőbb erénye, bája, a közvetlen stíl, mely a játék és muzsika harmonikus örömébe hull, és belőle merít kedvet, energiát a próbák föltehetően fárasztó munkájához. Emiatt nincs olyan érzése a hallgatónak, hogy mesterségesen „kitenyésztett" emberpalánták énekelnek, a kifejezés természetessége mögött sehol sincs nyoma a túlfeszítettségnek, a műviségnek. *Kodály* kórusait éppoly áradó muzikalitással szólaltatták meg, mint *Lendvay Kamilló* (bemutatóként hallott) szellemes szvitjét, a *Tótágast,* vagy a közelmúltban elhunyt kiváló angol komponistának, *Benjamin Britten*nek varázsos levegőjű karácsonyi dalciklusát. Zongorán *Almásy László,* hárfán *Maros Éva* működött közre.

A szegedi amatőr énekkarokból három adott rádiókoncertet az egyetem aulájában. Igazán csak a MÁV „Hazánk" munkáskórusa mondható öntevékeny együttesnek, a másik kettő főiskolai kórus, tagjainak többsége aktív zenei tanulmányokat folytat. Az *Erdős János* és *Erdősné Fagler Erika* vezetésével föllépő vasutasok műsora korántsem szorítkozott tömegdalokra, népdalokra, bemutattak *Bach*tól és *Dowland*-től is, miként ez ma már természetes. A Zeneművészeti Főiskola szegedi tagozatának vegyeskara — *Delleyné Halama Piroska* dirigálásával — széles spektrumú anyagból válogatva, igényes és igényesen előadott műveket hozott: ezúttal Kodály két kompozíciójáért jár a pálma, az *Adventi ének*ért és az *Öregek*ért. Szegedi hét lévén, vonzó ajánlattal állt ki *dr. Mihálka György* együttese, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola női kara. Vaszy Viktor *Petrarca-szonett*jeivel reneszánsz hangulatokat idéztek; Vántus Istvánnak *József Attila* versére írt művében *(Bánat)* érzékeny közelségből tetszett föl a költő szorongásos lírája; *Avasi Béla* bemutatóként elhangzó népdalszvitje *(Elment a madárka)* pedig a kodályi örökségből merít.

Gregor József Tisza szállóbeli dalestjét a szokásosnál nagyobb ragyogás fogadta, a szó szoros értelmében is: televíziósok világították be a pódiumot. Pál Tamás zongorakíséretével énekelte *Muszorgszkij* ciklusát *A halál dalait és táncait,* Kodály: *Megkésett melódiák* kötetéből a Berzsenyi, Ady, Balázs Béla és Csokonai verseire írott dalokat és a *Magyar népzene*-sorozat bordalait A krónikás, ki hosszú évek óta figyelemmel kíséri a jeles szegedi basszista meredeken fölívelő pályáját, lassan ki-

fogy a jelzőkből rendkívüli képességeinek méltatásához. Az a meleg fényű, bársonypuha hanganyag, melynek Gregor szerencsés tulajdonosa, ha egyfelől bizonyos értelemben korlátot is szab operai repertoárjának, másfelől bőségesen kamatozik a dalirodalomban. S amikor Gregor él a lehetőséggel, bizonyságot tesz bravúros formálókészségéről, magas fokú zenei ízléséről, kultúrájáról. A hálás publikum elismeréséből okkal jutott rész *Bódás Péter*nek, *Delley József*nek, *Bárkányi Pál*nak, *Farkas András*nak is, akik *Bartók* két zongorára és ütőhangszerekre írt *Szonátá*ját mutatták be, pregnánsan, feszes ritmusú előadásban.

Zuzana Ruzicskova betegsége miatt úgyszólván a repülőtéren kérték föl „beugrásra" a rokonszenves *John Ogdon*t, azokban a percekben, mikor rövid koncertkörútra megérkezett. Terven felül vállalt szegedi zongoraestje fergeteges sikerrel zajlott le a Tisza Szállóban. Magyarországon játszott már, Szegeden először. Az 1962-ben megnyert moszkvai Csajkovszkij-verseny és a liverpooli diadal röpítette el hírét a világban; az angol származású művész jelenleg az USÁ-ban él, a bloomingtoni egyetemen professzor, ahol a szegedi születésű *Sebők György* is. Mint elméleti szakember, legutóbb a Zeneműkiadó Orfeusz-könyvek sorozatában olvashattuk tanulmányát, a *Zongoramuzsika kalauz*ban, romantikus mesterekről. Vonzódása ehhez a stílushoz szembeszökően kitűnt szegedi koncertjén is. Igaz, *Brahms Paganini-variáció*ban a szédületes tempók fésületlen megoldásokat eredményeztek, bár itt is megcsodálhattuk leheletfinom, poetikus pianóit. *Chopin f-moll balladája* és *cisz-moll scherzó*ja megejtően hajlékony dallamvezetéssel hatott, *Ravel Éjszakai Gáspár*ja és *Liszt Dante-szonátá*ja után pedig fáradhatatlanul játszotta a ráadásokat.

A romantikus alkatú Ogdon mellett éles kontraszt volt a zenei hét másik kitűnő zongoristájának, *Kocsis Zoltán*nak fiatalok számára hirdetett szólóestje a színházban. Az ifjú pianista ugyanis egyetemesebb, szigorúbb művész. „Kopogós" Bach-játékáról sokat vitatkoztak zenei berkekben, de hogy a klasszikusok formai és stiláris fegyelme mély meggyőződése, arról Beethoven- és (érdekes, bár cseppet sem különös módon) *Schönberg*-tolmácsolásaiban vallott. Kísérletező kedvének szellemes megnyilatkozásaként fölfedezte a zongorán (Liszt átíratában) Beethoven *V. szimfóniá*ját, mely akár zenekari elemzésnek beillik; oly magával ragadó természetességgel közvetítette, mintha eredeti zenei közegében szólalna meg.

NIKOLÉNYI ISTVÁN

ILLUSZTRÁCIÓ
ILLYÉS GYULA
DUPLA VAGY SEMMI CÍMŰ
DRÁMÁJÁHOZ

BARTALIS JÁNOS
(1893-1976)

Költő koporsójára hullt a föld megint: Bartalis Jánost fogadta be a házsongárdi temető. A történelem „leghosszabb évszázadának" háromnegyedét élte át Csere János földije, aki Alsókosályon, Ráckevén, majd Kolozsvárt lelt otthonra. A Nyugat avatja költővé egyéni hangú versekkel, amelyeknek többsége „Rímtelen, szabad s különös illatú, mint a réti széna". Idill a szabadversben. Idill valóban, szabad, de „pontos" versek a „világ tereiről", a mezőkről, s igen, gyakran, sokszor: a tavaszról. Abban a költeményben is, amely pár éve lapunkban jelent meg, a tavaszhozó Veresbegymadár köszöntése, a pattanó rügy, a susogó bokor ad alkalmat az Örök Tavasz szép üdvözlésére:

„Tavaszi újulás,
zengő ifjúság
vett erőt —
réteken,
szíveken."

Télen halt meg a tavasz költője. Joggal remélhetjük azonban, hogy az irodalomtörténet évszakváltásai a Költő életművét mindenkor jól védett helyen találják.

Szerkesztői asztal

A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola vendégeként Szegedre látogatott Jerzy Jarowiecki, a krakkói egyetem docense. A lengyel irodalomtörténész szerkesztőségünket is fölkereste.

*

Páskándi Géza Az eb olykor emeli lábát *című darabját adta elő a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének irodalmi színpada. A bemutatón a szerző is megjelent, majd szerkesztőségünk vendége volt.*

*

November 24-én avatták fel a Magyar Televízió szegedi és pécsi regionális stúdióját. Az MTV szegedi körzeti stúdiója — ideiglenesen — az újszegedi Sportcsarnokban kezdte meg munkáját.

December 1-én szerkesztőségünkbe látogatott Molnár Géza, a Művészeti Alap igazgatóhelyettese. Társaságában volt Fábián Zoltán, az írószövetség titkára is.

Meghalt Solymár István. Pár hete még tanulmányt ígért lapunknak a vásárhelyi művészetről, halála előtt egy nappal üzente: már aligha készül el határidőre. Aztán jött a hír: Solymár István, a Nemzeti Galéria főigazgató-helyettese elhunyt. Emlékét megőrizzük!